

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Anul IV

1993

4 (16)

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA
Institutul de Istorie

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

МОЛДАВСКИЙ ИСТОРИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

4 (16) 1993

octombrie—decembrie

Revistă științifică
Fondată în 1990
Apare de patru ori pe an

COLEGIUL DE REDACȚIE

Ion ȚURCANU (redactor-șef),
DEMIR DRAGNEV (redactor-șef adjunct),
ION VARTA (secretar responsabil),
IOAN CAPROȘU (Iași), *ION CHIRTOAGA*,
ANDREI EȘANU, *ION JARCUTCHI*,
ȘERBAN PAPACOSTEA (București),
ANATOL PETRENCU, *ION ȘIȘCANU*,
ALEXANDRU ZUB (Iași)

75 DE ANI DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA

ION ȚURCANU

MIRAJUL INDEPENDENȚEI

Republica Democratică Moldovenească
între 24 ianuarie și 27 martie 1918

Sub aspect formal — și cînd zic așa mă refer mai ales la aspectul juridic al problemei — ideea românească în Basarabia pare să fi fost pusă la îndoială mai cu seamă prin faptul declarării independenței Republicii Moldovenești, la 24 ianuarie 1918.

Tratată istoriografic, chestiunea se arată destul de încurcată. Pentru a-i liniști pe basarabeni, menționează Petre Cazacu, s-a apelat la cuvîntul «independență» care avea «o putere mistică: «fiindcă dacă republica moldovenească va fi independentă, ea nu va fi anexată». Acest argument a unit pe toți, și pe cei care se temeau de anexare la Rusia și Ucraina, și pe cei care se temeau de unirea cu România. Și rușilor, și românilor, și ucrainenilor anexioniști li se opunea un cuvînt magic cu care se spera să fie opriți: independență»¹. Deci, din această parte a istoriografiei, proclamarea independenței a fost văzută ca o manevră politică menită a estompa eventualele nemulțumiri ce ar fi fost provocate de pregătirile în vederea realizării Unirii. Al. Boldur vede în aceasta drept o etapă-jalon spre Unire și totodată un important act al voinței politice a Basarabiei, independent de comportamentul și atitudinea autorităților românești. «Dacă armata română a ocupat Basarabia, a cucerit-o, anexat-o, polemizează el cu criticii actului de la 27 martie 1918, atunci de ce această republică anexată își proclamă independența și nu direct unirea ei cu România? De ce generalul (Broșteanu — *n. a.*) care a cucerit Basarabia nu a dizolvat imediat această adunare îndrăzneată a Sfatului Țării, care a cutezat să-și proclame independența, dacă dînsul într-adevăr a cucerit-o? Răspunsul este evident: nu a existat nici o anexare»². Adversarii politici ai Unirii, care s-au întrunit după aceea în cadrul așa-zisului «comitet pentru eliberarea Basarabiei», neagă categoric legitimitatea proclamării independenței Ținutului, sub pretextul că aceasta s-a făcut doar pentru a se putea obține motivarea juridică a actului din 24 ianuarie 1918, motivare care ar fi însă și ea, după părerea acestor critici, în litigiu cu normele dreptului internațional³. Situație oarecum stranie, în lucrările sovietice care propun o privire generală asupra istoriei fostei R.S.S.M., fenomenul este, de regulă, trecut sub tăcere⁴.

Proclamarea independenței Republicii Democratice Moldovenești nu s-a făcut întîmplător sau la îndemnul cuiva⁵, ci s-a realizat ca parte integrantă a procesului istoric ce s-a desfășurat pe atunci în această parte a Europei.

Dacă ar fi să pornim, în examinarea chestiunii, de la argumentele criticilor interesați ai proclamării independenței Republicii Democratice Moldovenești, adică ale acelor care au luptat din răspuțeri ca Basarabia să poată fi în continuare, și după revoluția rusă din februarie 1917, exploatată de către străini, atunci am putea lua drept adevăr și afirmația, cum că proclamarea independenței s-a făcut doar în scopul realizării Unirii, de vreme ce un stat neindependent n-are cum să-și decidă viitorul său politic.

E cunoscut că Republica Democratică Moldovenească se declarase, la 2 decembrie 1917, parte componentă a Republicii federative rusești.

În ședința din 16 ianuarie 1918 a Sfatului Țării, premierul D. Ciugureanu spunea: «Noi toți... avem o singură orientare: rusească», după care însă adăugă îndată: «Dar putem oare vorbi acum de orientare rusească? E dureros să o spunem, însă este adevărat că Rusia nu există, se descompune și procesul acesta merge tot mai adînc. Acum, mi se pare, e posibilă doar o orientare basarabeano-moldovenească. Trebuie să ne gîndim numai la noi și să ne ajutăm noi înșine»⁶. Avem deja, în această mărturisire, ideea independenței de stat a Basarabiei. O săptămînă mai tîrziu, deputatul Gh. Mare declara și el că «toți deputații cred demult acest lucru, dar nu s-au pronunțat pînă acum cu glas tare»⁷. Momentul pronunțării cu glas tare a sosit însă destul de repede, în legătură cu proclamarea, la 13 ianuarie 1918, a independenței Ucrainei. «Odată ce Ucraina este independentă, cuvînta în Sfatul Țării, din partea guvernului, Directorul General al instrucțiunii publice P. Erhan, Republica Moldovenească nu poate rămîne nici ea neindependentă, fiindcă dacă va fi neindependentă, va fi anexată la cineva. Dar noi știm ce este libertatea și republica, de aceea Consiliul Directorilor Generali, discutînd chestiunea, a ajuns la concluzia că trebuie făcuți pași ca republica noastră să devină independentă, deoarece toate republicile rusești vor merge pe această cale. Părerea reprezentanților puterilor străine este aceeași. Examinînd situația republicii noastre, ne-am convins că fără declararea independenței nu putem exista»⁸.

Așadar, descompunerea Imperiului rus, pe de o parte, iar pe de altă parte proclamarea independenței Ucrainei și ruperea legăturilor directe ale Basarabiei cu Rusia, au impus și Republicii Moldovenești să-și precizeze statutul, dacă nu dorea să fie anexată de un alt stat. Fiind doar rezultatul conlucrării unor factori istorici obiectivi, independența nu poate fi nicicum tratată drept o manevră politică, după cum ar reieși din unele lucrări sau documente istorice.

Declarația de independență a Republicii Moldovenești a fost discutată și adoptată în ședința Sfatului Țării din noaptea de 23 spre 24 ianuarie 1918. După ce evocă realitățile istorice care au determinat adoptarea acelei hotărîri, parlamentul a ținut să atragă, în mod special, atenția la următoarele considerente: «Declarația independenței este condiționată de momentul politic, deoarece în timpul de față Republica Moldovenească nu are de unde aștepta aranjarea vieții sale. Și no- roadele Republicii Moldovenești trebuie să știe că soarta ei viitoare depinde doar de ele și că aceasta va putea fi hotărîtă numai de către Organul Suprem al Țării, Sfatul Țării, și de guvernul numit de el, Consiliul de Miniștri»⁹. După care Declarația scoate în relief patru sarcini fundamentale ce întruchipau principiile de bază ale politicii interne și externe a tînărului stat independent. «În politica sa din afară, Republica Moldovenească Neatîrnată va urmări **încheierea cît mai degrabă a păcii obștești**, democratice, în înțelegere cu toți întovărășiții. În politica sa lăuntrică, Republica Moldovenească Neatîrnată, chezășluind drepturi depline tuturor națiilor, va urma mai departe cu **întărirea slobozeniilor cîștigate prin revoluție** și vestite prin declarația Sfatului Țării de la 2 decembrie 1917. Îndeosebi, Sfatul Țării și Sfatul Miniștrilor Republicii Moldovenești se va sili **să cheme cît mai degrabă Adunarea Poporană Întemeietoare** a Republicii Moldovenești pe temeiul glăsuirii obștești care va și hotărî desăvîrșit asupra Constituției țării și legăturilor ei de unire cu alte țări, dacă aceasta o va cere binele popoarelor republicii noastre. O sarcină tot atît de însemnată, pentru Sfatul Țării și Sfatul de Miniștri al Republicii Moldovenești Neatîrnată, este de a **hotărî în cel mai scurt timp treaba pămîntului**, care va trece în mîinile plugarilor fără plată, pe temeiul împărțirii drepte, după cum s-a spus în Declarația de la 2 decembrie»¹⁰ (subl. n. — *I. T.*).

Limbajul Declarației, și mai ales felul cum sînt formulate sarcinile fundamentale ale politicii de perspectivă a Republicii Democratice

Independente Moldovenești (RDIM) demonstrează că liderii politici ai Basarabiei erau hotărâți să creeze în ținut un stat cu adevărat independent. Totuși, prin semnificația ei politică deosebită, această concluzie ar mai avea nevoie de mai multe confruntări cu realitățile de atunci. De aceea vom și zăbovi asupra activității de stat a RDIM reflectată în special în documentele Sfatului Țării.

Argumentul cel mai serios în sprijinul acestei concluzii este faptul că Declarația insistă asupra convocării cât mai grabnice a Adunării Constituante a Republicii Moldovenești și a adoptării Constituției acestui stat. În luarea de cuvânt din 24 ianuarie 1918 în parlament, D. Ciugureanu «se oprește la necesitatea elaborării Constituției și a altor legi, lipsa cărora se face foarte resimțită»¹¹. La 12 februarie 1918, Ion Inculeț declara: «Dacă vom reuși să organizăm corect convocarea Adunării noastre Constituante, atunci Sfatul Țării va găsi în asta îndreptățirea sa istorică și îi vor fi iertate toate greșelile sale. Trebuie să fim foarte atenți față de acest proiect (al legii alegerilor în Constituantă — *n. a.*) și de realizarea legii în viață»¹². În ședința din 2 martie 1918, N. Bosie-Codreanu, care era în acel moment interimar la șefia guvernului, vorbea despre necesitatea accelerării elaborării acestui proiect de lege, deoarece, zicea el, «Adunarea Constituantă va consolida situația noastră internațională»¹³.

Activitatea febrilă a Sfatului Țării și a guvernului RDIM pentru realizarea Declarației din 2 decembrie 1917 în privința problemei agrare, așa cum se vede și din textul Declarației de independență, și anume tendința de a găsi o rezolvare radicală, în spirit consecvent democratic, a acestei probleme, ceea ce ar fi fost imposibil în cazul renunțării la independență, este și aceasta o dovadă nu mai puțin convingătoare că, declarându-și neatinerea, Basarabia dorea să meargă neabătut pe această cale. Chestiunea agrară a fost examinată în repetate rânduri de Parlamentul și Guvernul Republicii Moldovenești, pînă la 24 ianuarie 1918 și mai ales după acea dată. Asupra ei Comisia agrară a Sfatului Țării și prim-ministrul s-au pronunțat chiar în ședința din 24 ianuarie, a fost discutată apoi la 29 ianuarie, iar în ședința din 7 februarie a fost luat în dezbatere proiectul legii agrare¹⁴, după care, pînă la 21 februarie 1918, cînd este adoptată Instrucțiunea pentru Comitetele agrare¹⁵, aceasta va fi problema centrală a ordinii de zi a Sfatului Țării.

Se știe că, la sfîrșitul anului 1917 și începutul anului 1918, forțele militare ale Republicii Moldovenești erau mult prea slabe și dezorganizate, comparativ cu necesitățile acestui stat. Dar după 13 ianuarie 1918 și mai cu seamă după 24 ianuarie, guvernul basarabean s-a apucat totuși să-și creeze armata sa, interzicînd, totodată, generalilor ruși să-și formeze unități militare din populația ținutului¹⁶. Generalul Brăescu, ministrul de război al RDIM, declara la 31 ianuarie în Sfatul Țării că, peste șase luni, republica urma să aibă propria sa armată¹⁷.

Și în domeniul învățămîntului Basarabia urma calea trasată la 24 ianuarie. Luînd cuvîntul, în ședința din 29 ianuarie 1918, în problema naționalizării școlii, P. Erhan le-a vorbit deputaților despre necesitatea de a avea cadre de învățători și despre o astfel de organizare a lucrului, ca să nu fie nevoie a educa cu literatură străină, precum și despre o instituție superioară de învățămînt»¹⁸.

Autoritățile de stat ale RDIM au căutat să consolideze independența politică a Basarabiei prin asigurarea imunității parlamentare și inviolabilității persoanei deputaților din Sfatul Țării. Chiar în ședința din 24 ianuarie, D. Ciugureanu a atras atenția parlamentarilor la faptul arestării de către autoritățile militare românești a unor deputați, de aceea, zicea el, «este necesar a elabora imediat o lege cu privire la in-

violabilitatea persoanei deputaților»¹⁹. Continuînd acest gînd și susținînd propunerea premierului, ministrul instrucțiunii publice P. Erhan a opinat că în viitorul proiect de lege vor trebui incluse prevederi, conform cărora «deputatul este responsabil întîi de toate în fața Sfatului Țării și poate fi tras la răspundere numai după ce o comisie numită de Sfatul Țării va adopta hotărîrea de a-l deferi justiției, deputatul urmînd să fie judecat după legile de bază elaborate de republica noastră. Nici chiar condițiile vremii de război și nici legile militare ale altor state nu pot influența legea cu privire la inviolabilitatea și sfințenia persoanei deputaților Sfatului Țării»²⁰. Legea a fost adoptată la ședința din 26 ianuarie și avea următorul conținut: «1. Deputatul Sfatului Țării, atît pe timp de pace, cît și în vreme de război, pe toată perioada mandatului său, poate fi reținut și arestat numai prin hotărîrea puterii judiciare sau în caz de surprindere în flagrant delict. 2. Deputatul este deferit justiției numai prin hotărîrea Sfatului Țării și se judecă, exclusiv, de judecata civilă»²¹. Este evident că legea era îndreptată, în primul rînd, împotriva tentativelor puterii militare românești de a interveni în treburile administrației de stat a RDIM.

În paralel, guvernul Republicii Moldovenești a căutat, la rîndul său, să-și ocrotească, prin tratative și discuții cu autoritățile militare românești, sfera preocupărilor sale, încercînd, pe cît era posibil, să limiteze influența acestor autorități în viața publică și de stat. Ministrul de interne V. Cristi informa parlamentul, la 31 ianuarie, că a ajuns la înțelegere cu comandantul trupelor române din Basarabia gen. E. Broșteanu de a coordona anumite acțiuni privind politica internă a RDIM. «Aceste acțiuni, menționa ministrul, se desfășoară în așa fel încît să nu încalce libertatea cetățenilor ca garanție a asigurării inviolabilității constituției și integrității Republicii»²².

Practic pe toată perioada existenței sale Republica Moldovenească a promovat o politică externă de sine stătătoare, fără a ignora necesitatea de a conlucra, cînd o cereau împrejurările, cu guvernele de la Petersburg, Kiev sau Iași. Am mai spus²³ că a fost întreprinsă o tentativă de a lua parte la tratativele de pace de la Brest-Litovsk.

Basarabia și-a îndreptat atenția, în politica sa externă, mai ales în scurta perioadă de independență, de numai 62 de zile, spre Puterile Centrale, care dominau pe atunci situația pe fostul front ruso-român și în vecinătatea lui. Prim-ministrul D. Ciugureanu evoca, în ședința din 16 martie a Sfatului Țării, următoarele: «Pentru noi momentul favorabil a fost atunci cînd, după întreruperea tratativelor de pace cu bolșevicii, nemții erau înclinați să încheie pace cu națiuni aparte. Și dacă noi ne-am fi dus atunci (la 7 ianuarie — *n. a.*) la conferință, atunci, încheind pace cu Germania, am fi obținut astfel recunoașterea independenței noastre din partea acelor state puternice, care în timpul de față dictează voința lor. Dar împrejurările întîmplătoare ne-au încurcat și atunci. În dimineața zilei de 6 ianuarie, cînd era, gata de plecare la gară eșalonul ardelenilor, a avut loc o ciocnire sîngeroasă, după care au urmat evenimentele pe care le cunoașteți: intrarea trupelor române în Basarabia și lupta lor împotriva bolșevicilor; comunicarea pe calea ferată a fost întreruptă și noi n-am putut pleca. Pacea a fost încheiată fără noi, și anume de atîta am nimerit în această situație»²⁴.

La o săptămînă de la intrarea trupelor române în Basarabia, Sfatul Țării trimitea guvernului din Iași o telegramă, în care se spunea că Republica Moldovenească era aliatul României și că trupele române din Basarabia se aflau aici, concretizează documentul, «pentru asigurarea vieții noastre de stat nou și independent»²⁵. Ministrul de externe al RDIM, Ion Pelivan, informa parlamentul, la 16 februarie 1918, că Declarația de independență fusese trimisă la Iași în scopul recunoașterii statutului de sine stătător al Basarabiei²⁶.

Reluând eforturile de pînă la 6 ianuarie 1918, Parlamentul și Guvernul RDIM au trimis, la 24 februarie, pe I. Inculeț și D. Ciugureanu să ia parte la tratativele de pace care începuseră la București între Puterile Centrale și România²⁷. Delegația a revenit la Chișinău peste o săptămînă, fără nici un rezultat, deoarece, din cauza pretențiilor teritoriale asupra Basarabiei, din partea Ucrainei cu care Germania încheiase un tratat de pace, la 27 ianuarie, ministrul de externe german R. von Kühlmann i-a sfătuit pe basarabeni, prin intermediul gen. Al. Averescu, premierul român, să mai aștepte puțin²⁸. Aceștia, pe cît așteptau, pe atît se convingeau că trebuiau să ducă tratative cu cei care dominau situația de pe front. În ședința istorică a Sfatului Țării, din 16 martie 1918, deputatul A. Crihan declara: «Dacă trebuie să vorbim acum despre apărarea drepturilor noastre, atunci trebuie să se facă fără îndoială ... la Berlin»²⁹. În același sens au vorbit S. Lihtman și alți parlamentari³⁰. De altfel, anume atunci premierul D. Ciugureanu își exprima regretul în legătură cu faptul că basarabeni nu au reușit să participe la tratativele de la Brest-Litovsk cu germanii³¹. De aceea nu întîmplător, la 20 martie 1918, Inculeț și Ciugureanu sosesc iar la Iași pentru a pleca de acolo la București să discute cu centralii condițiile de pace³². Dar nici de data aceasta nu au mai ajuns să trateze pacea, din motive pe care, parțial, le voi arăta mai jos.

Atitudinea liderilor basarabeni în chestiunea independenței RDIM se vede poate cel mai bine în hotărîrea luată de Sfatul Țării la 16 martie 1918. «A considera inadmisibil, se spune în acea rezoluție, manifestările aparte ale grupurilor, organizațiilor și instituțiilor care proclamă uniri cu anumite state... și a avertiza că Sfatul Țării va considera astfel de manifestări ca fiind antistatale și le va pedepsi pe cale administrativă și judiciară»³³.

O dovadă a atitudinii adevărate a liderilor basarabeni față de perspectiva politică a ținutului lor natal este chiar limbajul lor public. «Noi am avut noroc de o soartă fericită că am proclamat tînăra noastră republică independentă, spunea I. Inculeț în ședința din 24 ianuarie. Fiți siguri că numele noastre și numele tuturor acelor care au participat la proclamarea independenței vor fi scrise cu litere de aur în paginile istoriei noastre»³⁴. Aceasta era, fără îndoială, chiar vocea sincerității, pentru că e vocea firească a orgoliului omului politic. Așa au fost, în general, declarațiile și mărturisirile lui D. Ciugureanu, P. Erhan, V. Cristi, A. Crihan, pe care le-am reprodus mai sus.

Dovada devotamentului acestor oameni politici față de republica independentă proaspăt declarată o găsim și în atitudinea lor față de Sfatul Țării, mîndria lor cu acest parlament, care fusese creat de ei înșiși, și deci nu putea avea nici un interes să-l lichideze. Reieșind din cuvîntările ținute în ședința din 7 februarie de Pan Halippa, G. Buciușcan, P. Erhan, care insistau asupra caracterului profund democratic al tînărului stat basarabean, I. Buzdugan conchide cu satisfacție și speranță: «Să știți că un parlament mai revoluționar ca acesta care a fost creat de revoluție nu veți mai vedea... Să nu uitați că nici Adunarea Constituantă nu va putea fi mai revoluționară decît acest parlament»³⁵.

Istoriografia nu oferă o imagine clară a poziției României în problema viitorului Basarabiei, în ajunul zilei de 27 martie/9 aprilie 1918. Cea sovietică, și în general antiromânească, se baza pe afirmația că regatul român s-a pregătit din vreme pentru aceasta. Situație aparent paradoxală, cea românească naționalistă susține aceeași părere, din interese absolut diferite, desigur. Ar fi de menționat lucrările lui C. Kirițescu, M. Schina³⁶, On. Ghibu, M. Mușat și I. Ardeleanu,³⁷ luînd doar cîteva dintr-o listă mai mare. Am văzut însă că faptele istorice nu agreează atare aserțiuni. Dar istoriografia națională, luată în întregime, prezintă o evoluție deloc rectilinie a fenomenului. Trecînd peste unele

«mărturii», evident subiectiviste și interesate³⁸, ne oprim doar la două opere istorice care ocupă locul de frunte în istoriografia problemei și care reflectă starea reală a examinării ei. În una din ele, scrisă de un martor ocular la zece ani de la Unire, se vede limpede că guvernul din Iași nu a întreprins nimic în vederea schimbării statutului Basarabiei, după 24 ianuarie 1918³⁹. În alta, foarte documentată, scrisă și ea tot de un martor ocular, citim: «Față de întreaga serie de manifestații pentru unire (la care se referă și hotărîrea Sfatului Țării din 16 martie — *n. a.*)..., guvernele din acele momente de la Iași nu sînt în putință de a arăta nici un semn»⁴⁰. Aceste mărturii sînt cu atît mai convingătoare cu cît completează imaginea, pe care unele studii istorice o prezintă referitor la atitudinea României față de Basarabia la sfîrșitul anului 1917 — începutul anului 1918⁴¹.

După încercarea eșuată de a lua contact cu centralii în cadrul tratativelor de pace dintre aceștia și guvernul român, Ciugureanu informa Sfatul Țării, între altele, despre atitudinea guvernului român față de RDIM. «Generalul Averescu ne-a spus, mărturisirea premierul basarabean,... că Kühlmann s-a interesat care era atitudinea guvernului român» față de Republica Moldovenească. «Averescu i-a răspuns că România ar dori s-o știe pe vecina ei Basarabia independentă. La întrebarea pe care am pus-o lui Averescu — care ar fi atitudinea guvernului român față de noi — generalul a răspuns că guvernul recunoaște independența noastră, nu pune la cale nici un fel de anexiune și că Republica Moldovenească poate oricînd conta pe susținerea poporului român care îi este prieten»⁴².

Voi trata mai încolo chestiunea statutului internațional al Republicii Moldovenești, deci și a atitudinii marilor puteri față de actul de la 24 ianuarie 1918, dar referitor la problema luată în dezbatere aici, adică a raporturilor României cu RDIM, ar fi de reținut că nici unul din blocurile militare beligerante nu a stimulat eventuale tendințe românești de lichidare a independenței RDIM, după cum am demonstrat și în altă parte⁴³. Încercarea Puterilor Centrale de a propune guvernului român să cedeze Dobrogea în schimbul Basarabiei nu putea fi desigur o excepție în acest sens⁴⁴.

Așadar, în accepția basarabenilor și a autorităților românești, proclamarea independenței Republicii Moldovenești era, pentru perioada de 62 de zile cît a existat, o intenție serioasă și o realitate politică ce nu putea fi pusă la îndoială. Bineînțeles, pentru marile puteri beligerante aceste realități nu mai prezentau tot atît interes, dar aceste puteri nici nu au prea întreprins acțiuni expresive ce ar fi periclitat statutul de sine stătător al RDIM.

Totuși faptele istorice nu prezintă RDIM ca pe un stat cu o poziție consolidată, ce ar fi fost în stare să se impună tuturor factorilor politici din interior și din afară. Am mai tratat problema despre puterea reală a Sfatului Țării, în special pentru perioada de pînă la proclamarea independenței⁴⁵. Referindu-se la acea vreme, D. Bogos spunea: «Da, am fost surprinși cu totul nepregătiți și trebuia să suportăm consecințele»⁴⁶. În ajunul proclamării independenței, generalul E. Broșteanu declara că Sfatul Țării și Consiliul Directorilor Generali «nu au putere» și «nu sînt în stare să ia nici un fel de măsuri — fizice sau morale»⁴⁷ — pentru a menține ordinea în Basarabia. Pornind de la această realitate, deputatul V. Cijevski declara, la 26 februarie, în Sfatul Țării: «Eu am mai spus și repet că Basarabia nu poate exista de sine stătător și de aceea ea trebuie să se confederalizeze cu un oarecare alt stat»⁴⁸. Acesta era unul din deputații mai deschiși în păreri și afirmații, dar, apreciind realist situația RDIM, el nu propune ca aceasta să fie pur și simplu alipită la alt stat, ci pledează pentru crearea unei alianțe politice cu un alt stat. Cîțiva ani mai tîrziu, Ion Nistor, care fusese și el în Basarabia și cunoștea bine realitățile de aici, scria, pornind desigur de la situația poli-

tică ce se crease în urma unirii Basarabiei: «De formă, Basarabia era un stat independent, în realitate însă noua republică n-avea nici organizarea cuvenită și nici condițiile de dezvoltare necesare pentru propășirea unui stat. Fiecare om cu judecată își putea da seama că proclamarea [independenței] republicii nu era decît un expedient vremelnic în calea dezlegării definitive a chestiunii basarabene»⁴⁹. Repet, fiind rostite după Unire, zisele lui I. Nistor nu pot reda adecvat starea de spirit din sînul conducerii Republicii Moldovenești din perioada independenței, dar coincid totuși în mare parte cu mărturiile documentare din epocă, citate mai sus, în sensul că, prin sine însăși, această conducere nu era în stare să asigure independența Basarabiei.

Tocmai de aceea și situația internațională a Republicii Moldovenești rămînea ambiguă. De la 21 noiembrie 1917 și pînă la sfîrșitul aceluia an, și-au trimis reprezentanții lor la Chișinău diferite state și guverne: Rusia, Ucraina, România, Franța, Statele Unite ale Americii⁵⁰, desigur fără ca aceștia să aibă statut de reprezentanți plenipotențari. De problemele Basarabiei au fost preocupați, mai ales în primele luni ale anului următor, ambasadorii la Iași ai aliaților României de Saint-Aulaire, C. Fasciotti, Ch. Wopicka, G. Barcalay. Trimișii Franței mai ales au dat în repetate rînduri asigurări că susțineau independența Basarabiei. În ședința din 24 ianuarie luase cuvîntul și reprezentantul militar al acestei țări generalul Vouillemin, «Adresîndu-se mie ca Președinte al Republicii Moldovenești, reamîntea colegilor săi din parlament I. Inculeț, a spus că sub pavăza ordinii întronate de trupele române și prin garanția aliaților, Republica Moldovenească își poate restabili viața cea dreaptă, iar prin independența și libertatea sa, ea poate urma numai glasul rațiunii, în corespundere cu interesele ce le are»⁵¹.

Aliații aveau însă interesele lor, care nu coincideau cu ale Republicii Moldovenești sau cu ale României. Tocmai în momentul proclamării independenței, generalul rus Astașev începu să mobilizeze recruți în Basarabia, din ordinul generalului Șerbacev. Fiind sesizat de Guvernul RDIM asupra scopului acelor mobilizări, Astașev «a răspuns că detașamentele se alcătuiesc pentru luptă împotriva bolșevismului și în scopul renașterii armatei ruse, și aceste detașamente vor constitui nucleul, în jurul cărui se vor concentra forțele care vor salva Rusia muribundă. De asemenea, generalul a prezentat un mandat din partea lui Șerbacev». În continuare, Astașev a mai spus «că detașamentele se formează cu mijloacele aliaților»⁵². Pe la mijlocul lunii februarie, autoritățile basarabene rugau «guvernul regal român să dea ordine armatei sale în Basarabia de a nu permite crearea de corpuri armate rusești pe teritoriul Republicii, deoarece neorînduiele și nesupunerea au reînceput numai cît s-a știut de **permisiunea acordată** (subl. n. — I. T.) generalului Șerbacev de a forma unități militare ruse»⁵³. Este clar, deci, că anume Antanta a permis și a susținut crearea de trupe rusești pe teritoriul Basarabiei, iar aceasta constituia cel mai serios pericol pentru libertatea și neahtîrnarea ținutului.

Raporturile RDIM cu Puterile Centrale au fost mai complexe. Prin faptul dominației acestor puteri în zona frontului ruso-român, ele au permis pătrunderea trupelor române în Basarabia, ceea ce a salvat Republica Moldovenească de pericolul bolșevic. Stăpînirea în continuare a situației de către austro-germani, i-a determinat pe liderii politici basarabeni să caute, prin participarea la tratativele de pace cu centralii, să obțină recunoașterea și deci susținerea independenței ținutului. Dar pe de altă parte, caracterul legăturilor Basarabiei cu România și cu aliații acesteia o determinau să facă parte, virtual, din tabăra antigermană. Nu întîmplător generalul Vouillemin spunea, în ședința menționată a parlamentului moldovenesc că «toate făgăduințele și speranțele formulate aici vor rămîne vorbe deșarte, dacă nu va fi eliminată Germania, inamicul oricărei libertăți a popoarelor»⁵⁴. Probabil că această atitudi-

ne a și fost motivul principal pentru care liderii basarabeni nu au fost admiși la tratativele de pace de la Bufta și București.

În urma ocupării, în februarie 1918, a nordului Basarabiei de către austro-germani, relațiile dintre aceștia și Republica Moldovenească deveniseră destul de încordate. Drept urmare, la 13/26 februarie, D. Ciugureanu și I. Pelivan au trimis, prin radio, o notă guvernului austriac cu următorul conținut: «Guvernul Republicii Moldovenești independente, care s-a format în granițele fostei Basarabii, a luat cunoștință că trupele imperiale austriece au intrat la 24 februarie, în împrejurimile localității Noua-Suliță, pe teritoriul Republicii. El protestează energic pe lângă guvernul austro-ungar împotriva violării drepturilor sale suverane și cere ca trupele să fie retrase neîntârziat din teritoriul Republicii Moldovenești independente»⁵⁵. Într-o telegramă către O. Czernin, ministrul de externe al Austriei, L. Müller, șef de secție în acel minister, sfătuia să nu răspundă la nota basarabenilor, deoarece, zicea el, «Republica Moldovenească nu este recunoscută oficial»⁵⁶.

Rusia și Ucraina, deși au fost momente când au încercat să recunoască drepturile legitime ale românilor basarabeni de a fi stăpâni pe propriul lor pământ, totuși, în general, au căutat să pună stăpânire pe Basarabia, indiferent de culoarea politică a guvernelor care formulau astfel de pretenții.

Situația RDIM se complica și prin greutatea războiului care deveniseră o povară foarte grea pentru masele populare din ținut. Prin rechiziții, țărani aveau de suportat contribuții foarte grele pentru susținerea armatei române care îi eliberase de bolșevici, dar și în folosul Puterilor Centrale și chiar al bulgarilor. Agitația antiromânească promovată de administrația țaristă și apoi de bolșevici, pe de o parte, iar, pe de altă parte, rigorile războiului ce au însoțit intrarea armatei române în Basarabia, dar și anumite abuzuri la care s-au dedat mai mulți soldați și ofițeri din această armată, nu au entuziasmat populația ținutului de prezența militară românească aici și de politica Sfatului Țării care a solicitat și susținut această prezență. Atare stare de spirit se constată prin foarte multe documente alcătuite de serviciile de siguranță și de informații ce au însoțit trupele române în Basarabia. Primarul satului Cubolta din județul Soroca astfel i se adresa la 8/21 februarie, unui informator: «Mergi la Chișinău și spune ... Sfatul Țării să-i fie de cap și de ciolan pentru pogromul ista ce l-a adus asupra noastră»⁵⁷. Câteva zile mai înainte, siguranța din Chișinău raporta, între altele, autorităților militare: «Șeful centrului Bender raportează multe jafuri săvârșite de trupele noastre la sate: rechizițiile de alimente și furaje se fac pe prețuri derizorii»⁵⁸. De multe ori însă rechizițiile se făceau fără nici un fel de plată, acestea fiind însoțite destul de des de comportamentul arrogant și agresiv al unei părți a militarilor. Unii ofițeri români, spunea M. Sadoveanu, «se nimeriseră oameni cumînți și buni. La ușa lor, pentru sfat și dreptate, se îmbulzeau totdeauna gospodari și muieri și totdeauna se întorceau alinați. Cu alții, mai svînturatici și mai neînțelegători ofițerași, lucrurile mergeau mai greu. Aceștia zvrleau cuvîntul **bolșevic**, ca o palmă, în dreapta și-n stînga, înaintînd ca într-o țară inamică; aceștia veneau cu o înaltă știință a nomenclaturii sfinților din calendar; acești copii ai târgurilor lepădau cam des bonuri de rechiziție pe petice de hîrtie, iscălite învariabil **Popescu**, nume devenit fantastic între Prut și Nistru»⁵⁹.

Atitudinea sfidătoare a unei părți a militarilor, a jandarmilor și funcționarilor români nu provoca numaidecît răscoale în satele basarabene, precum s-au străduit să demonstreze istoricii sovietici, alcătuiind chiar culegeri de documente în acest scop⁶⁰. Țăranii basarabeni răspundeau mai cu seamă în maniera pe care o constatasem M. Sadoveanu. La aceștia, zicea el, «se vede că toate necazurile se rezolvă într-o glumă. Localnicii priveau zîmbind în juru-le, și, împărțind pe acești **români** în două, bote-

zau pe cei din urmă (pe cei agresivi — *n. a.*) cu numele pribeagului neam al lui Faraon. „Istia! Iști! Iș țigani, domnule, caută să mă încredințeze, surîzînd“ un mazel. Mai întîi suduie de spurcă pămîntul. Al doilea, toți se laudă că-s de neam mare și au moșie“...»⁶¹.

Dar în afară de o parte a populației aflate instantaneu și episodic sub influența bolșevicilor, precum și o altă parte mult mai numeroasă a acesteia, impasibilă la vînturile politice ce băteau atunci prin Basarabia, împotriva Sfatului Țării, și deci împotriva independenței Republicii Moldovenești mergeau deschis cîteva grupuri ale păturii avute și foarte influente în ținut, pînă la revoluție: marii proprietari funciari, reprezentanții administrației țariste, vîrfurile burgheziei etc. La 10 martie 1918, Uniu-ne-a marilor proprietari din Basarabia înainta regelui Ferdinand un memoriu care conchidea că «pentru restabilirea ordinii de stat în Basarabia, zguduită de anarhie, poate să fie numai o singură cale, și anume: **Sfatul Țării**, instituțiune arbitrară, aleasă de o bandă de soldați maximaliști, fără luare în considerare nici a păturilor burgheze și intelectuale, nici măcar a țăranilor mai avuți, compus în majoritatea sa din demagogi și aventurieri politici, și avînd în fruntea lui persoane care au fost odinioară membri ai organizațiilor extreme socialiste din Petrograd, **trebuie să fie înlăturat** (subl. n. — *I. T.*). Pentru binele Basarabiei, trebuie imediat de pus administrație militară, care să restabilească ordinea de stat în țară...»⁶².

Bineînțeles, aceste mărturii privind atitudinea diferitelor grupuri ale populației ținutului față de conducerea RDIM este un indiciu, ce nu poate fi neglijat, asupra șanselor istorice ale acestui tînăr stat. Dar importanța lor nu poate fi absolutizată, întrucît peisajul politic real din acea perioadă nu se poate reduce la acestea. Țărănimea nu era atît de anti-românească încît să pornească, în masă, cu arma în mînă împotriva trupelor române și a Sfatului Țării, susținut de acestea. În raportul prezentat în Sfatul Țării la 20 februarie, deputatul Gr. Turcuman menționa că, trecînd prin satele din județul Soroca, «noi am cerut, zice el, să nu fie executate ordinele Comitetului Executiv Central al Sovietelor de deputați ai soldaților, țăranilor și muncitorilor de a ieși împotriva românilor, și aceasta țăranilor le-a plăcut foarte mult»⁶³. Cît privește pe marii proprietari și alte grupuri ale populației ce se bucuraseră de mare autoritate și influență, după revoluție aceștia nu mai aveau, practic, nici o putere.

Așadar, faptele istorice demonstrează că, pe tot parcursul existenței sale, RDIM era văzută — de mai toți liderii ei politici și de majoritatea absolută a populației sale, precum și de mulți factori politici din afară — ca un stat de sine stătător. Însă conjunctura din zona frontului ruso-român, apoi și posibilitățile sale materiale și militare neînsemnate au făcut ca aceasta să aibă un statut politic precar. Era evident că dacă nu urma să intervină ceva ce i-ar fi consolidat statutul, ea trebuia să-și înceteze, mai devreme sau mai tîrziu (în dependență, mai ales, de caracterul evoluției raporturilor de forțe pe teatrul operațiunilor militare), existența. Acest sfîrșit s-a produs, cum se știe, și el a luat forma unirii Basarabiei cu România, la 27 martie / 9 aprilie 1918.

NOTE

¹ *Cazacu Petre*, Moldova dintre Prut și Nistru. 1912—1918. Chișinău, 1992, p. 359—360.

² *Boldur Al.*, Unirea. Analiza psihologică a evenimentelor, Chișinău, 1928, p. 13.

³ Arhiva Națională a Republicii Moldova (A.N.R.M.), fond 727, inv. 2, dosar 100, f. 5. Motivarea dezacordului acestor critici cu actul de la 24 ianuarie 1918 este cu atît mai in-

consistentă cu cît validitatea proclamării independenței unui stat nu poate fi tratată în funcție de caracterul politicii sale de după consumarea acestui act. Iar aserțiunea, cum că «a intra de sine stătător în relații internaționale pot numai statele independente, și nu provinciile ce intră în componența altor state» sfi-dează atît realitatea istorică din imperiile multinaționale aflate în des-

- compunere la sfârșitul primului război mondial, cit și drepturile popoarelor la autodeterminare.
- ⁴ Vezi: История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней, Кишинев, 1984. C. 266—270.
- ⁵ În cartea sa *Pe baricadele vieții* (Chișinău, 1992, p. 514—518), On. Ghibu încearcă să demonstreze că acest act politic a fost determinat de «un fapt de o însemnătate și mai cuprinzătoare», și anume de activitatea ziarului său «România Nouă».
- ⁶ *Sfatul Țării*, 21 ianuarie 1918.
- ⁷ *Sfatul Țării*, 26 ianuarie 1918. Vezi și nota 24.
- ⁸ *Sfatul Țării*, 26 ianuarie 1918.
- ⁹ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 217 rev.
- ¹⁰ Ibidem, f. 217 rev., 218; Vezi și: P. Cazacu, op. cit., p. 360—361.
- ¹¹ A.N.R.M., fond. 727, inv. 2, dosar 21, f. 220.
- ¹² Ibidem, f. 283 rev.
- ¹³ Ibidem, dosar 55, f. 6 rev.
- ¹⁴ Ibidem, dosar 21, f. 276, 276 rev.
- ¹⁵ Ibidem, f. 330—331 rev.
- ¹⁶ Ibidem, f. 230 rev., 231 rev. A se vedea și: Cazacu P., op. cit., p. 378.
- ¹⁷ A.N.R.M. fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 240. E adevărat că în mediul basarabean circula zvonul, cum că armată locală nu va mai fi. D. Bogos, șeful Statului major al unităților militare ale RDIM, își amintea ceva mai târziu cum P. Gore îi spunea că în cadrul militarilor moldoveni vor îmbrăca uniformă românească: Vezi: Bogos D., La răspîntie. Moldova de la Nistru în anii 1917—1918, Chișinău, 1924, p. 130. De reținut totuși că această părere venea din partea oficialităților basarabene; erau și unii deputați ai Sfatului Țării — V. Cijevski, de pildă, în articolul «Armata noastră», publicat în februarie în 1918 în organul de presă al parlamentului — care expunea unele păreri cu privire la perspectivele unei politici militare de sine stătătoare a RDIM.
- ¹⁸ Ibidem, f. 231, 231 rev.
- ¹⁹ Ibidem, f. 220. Ciugureanu se referea la arestarea deputaților V. Prahnițchi, V. Rudiev, I. Panțiri, I. Cortoros și P. Ciuracenco, care participaseră, ca delegați, la Congresul al III-lea al țăranilor din Basarabia: Ibidem, f. 210—211.
- ²⁰ Ibidem, f. 220.
- ²¹ Ibidem, f. 223 rev.
- ²² Ibidem, f. 242 rev.
- ²³ Vezi: *Revistă de istorie a Moldovei*, 1993, nr. 3, p. 7.
- ²⁴ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 55, f. 119 rev.
- ²⁵ Cazacu Petre, op. cit., p. 349.
- ²⁶ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 293 rev.
- ²⁷ Ibidem, f. 333. În istoriografie întâlnim o părere, evident greșită, cum că cei doi sosiră la Iași, la 26 februarie, cu altă misiune, și anume pentru a cere unirea ținutului cu regatul: Constantin Kirițescu, Istoria războiului pentru întregirea României. 1916—1918, vol. II. Buc., 1989, p. 225.
- ²⁸ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 55, f. 36 rev., 37. Aminarea a durat mai mult decît se spera, fără a aduce basarabenilor aceea ce așteptau, deoarce, în legătură cu demisia, la 1/14 martie, a guvernului Al. Averescu, delegația română de la tratatele de pace a fost revocată.
- ²⁹ Ibidem, f. 117.
- ³⁰ Ibidem, f. 117 rev.
- ³¹ Ibidem, f. 119 rev.
- ³² Cazacu Petre, op. cit., p. 401—402. Este, din păcate, singura sursă, pe care o cunoaștem, referitor la această misiune basarabeană de pace. O eventuală depistare a altor surse, ce ar conține referințe la această misiune, ar contribui, desigur, foarte mult la cunoașterea preparativelor pentru unirea Basarabiei și deci la depistarea principalelor motive care au condiționat-o. De altminteri, deși în importanta ședință a Sfatului Țării din 16 martie nu s-a decis nimic în acest sens, totuși din cuvîntările unor deputați, mai ales ale lui Crihan, Lihtman și Ciugureanu, reieșea clar că basarabenii urmau să încerce a lua contact cu Puterile Centrale în timpul cel mai apropiat.
- ³³ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 55, f. 121. Adoptarea acestei hotărîri a fost determinată de tensionarea climatului politic din Basarabia în urma declarațiilor unor zemstve județene de unire cu România, cu Ucraina sau cu Rusia. În istoriografia națională s-a afirmat că atare atitudini erau luate numai pentru a nu complica situația Sfatului Țării, precum și în scopul derutării protivnicilor Unirii relativ la adevăratele intenții ale conducerii RDIM. Este o anumită doză de adevăr în părerea aceasta, dar, pe de o parte, doza nu se poate stabili, iar, pe de altă parte, nu prea sînt dovezi incontestabile în acest sens, părerea susținîndu-se doar pe speculații logice formale, în sensul că, de vreme ce mai târziu liderii politici basarabeni s-au dovedit a fi unioniști consecvenți, deci ei trebuie să fi fost ca atare și pînă la realizarea formală a Unirii. Se cer totuși menționate și faptele care dovedesc că unii politicieni basarabeni pleau deschis pentru Unire încă pînă la 27 martie 1918. Ion Buzdugan, de pildă, cuvînta astfel la 24 ianuarie 1918: «Cred că frații noștri din Bucovina și Ardeal și frații transnistreni se bucură de independența noastră. În ziua de 24 ianuarie, în ziua asta mare, istorică noi vom duce tuturor această veste îmbucurătoare. Sufletul nostru și dragostea noastră pentru națiune sînt mai puternice decît frontierele Carpaților, cu această forță noi le vom sfărîma și poporul

- român se va contopi» (Ibidem, f. 119 rev., 220). Documentele Sfatului Țării atestă că tot așa gindeau și I. Pelivan, A. Crihan, V. Cijevski, D. Ciugureanu, V. Bogos, deși evitau să o spună tot atât de explicit. Protestînd împotriva tendințelor anexioniste ale Radei ucrainene față de o parte a Basarabiei și luînd apărarea aceluia care cereau unirea cu România, deputatul V. Bogos declara în ședința din 16 martie a Sfatului Țării: «Dacă e vorba de anexare a republicii noastre la unul din statele vecine, atunci regatul de dincolo de Prut are toate drepturile la aceasta» (Ibidem, dosar. 55, f. 115)
- ³⁴ Ibidem, f. 218 rev.
- ³⁵ Ibidem, f. 272.
- ³⁶ Schina M., Basarabia. Ianuarie 1918—iunie 1919, Buc., 1938, p. 20.
- ³⁷ Mușat M., Ardeleanu I., De la statul geto-dac la statul român unitar, Buc., 1983, p. 566—567.
- ³⁸ A se vedea, în special, On. Ghibu, op. cit., p. 518—560, unde chestiunea independenței RDIM este neglijată forțîndu-se nota unirii, a rolului ziarului său «România Nouă» în propaganda pronunionistă. În realitate, acest ziar, prin agitația sa rectilinie și echilibrul tematic precar, a creat probleme politice suplimentare conducerii Republicii Moldovenești, după cum s-a întîmplat, între altele în urma alterării totale a sensului cuvîntărilor din Sfatul Țării din ziua proclamării independenței (Ibidem, p. 519), ceea ce a făcut obiectul unor dezbateri aparte în ședința din 29 ianuarie a Parlamentului (A.N.R.M., fond 727, inv. 21, f. 226, 226 rev.).
- ³⁹ Ciobanu Șt., Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917—1918, Chișinău, 1993, p. 69.
- ⁴⁰ Cazacu Petre, op. cit., p. 401.
- ⁴¹ Vezi: Patrimoniul, 1993, nr. 2, p. 28; Revistă de istorie a Moldovei, 1993, nr. 3, p. 4—5. Imaginea aceasta nu domină însă în mod absolut. Cîteva documente trimise la Madrid, în primele luni ale anului 1918, de ministrul Spaniei la Iași, Manuel Mulledo, tind să demonstreze că guvernul român era pregătit, încă pînă la 27 martie 1918, să realizeze Unirea Basarabiei. Vezi: Denize E., Documente diplomatice spaniole referitoare la Unirea Basarabiei cu România în 1918, // Revistă istorică, 1992, nr. 1—2, p. 42—59.
- ⁴² A.N.R.M., fond. 727, inv. 2, dosar. 55, f. 37.
- ⁴³ Revistă de istorie a Moldovei, 1993, nr. 3, p. 6.
- ⁴⁴ Averscu Al., Note zilnice din războiu (1916—1918), Buc., 1935, p. 291—292.
- ⁴⁵ Patrimoniul, 1993, nr. 2, p. 16—19.
- ⁴⁶ Bogos D., op. cit., p. 112.
- ⁴⁷ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 210 rev., 211. Vezi și: Averscu Al., op. cit., p. 309.
- ⁴⁸ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 340.
- ⁴⁹ Nistor Ion, Istoria Basarabiei, Buc., 1991, p. 285.
- ⁵⁰ Cazacu Petre, op. cit., p. 320.
- ⁵¹ Ibidem, f. 226 rev.
- ⁵² A.N.R.M., fond. 727, inv. 2, dosar 21, f. 230—231.
- ⁵³ Magazin istoric, 1991, nr. 3, p. 12.
- ⁵⁴ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 226 rev.
- ⁵⁵ 1918 la români. Documente externe. 1916—1918, vol. II. Buc. 1983, p. 1082; A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 294.
- ⁵⁶ 1918 la români, p. 108; vezi și: Mușat M., Ardeleanu I., op. cit., p. 565.
- ⁵⁷ A.N.R.M., fond 679, inv. 1, dosar 4803, f. 385. Vezi și: Patrimoniul, 1993, nr. 2, p. 8—9. Despre atare nemulțumiri, e adevărat că provocate de bolșevici, vorbea pe larg deputatul Gr. Turcuman în ședința Sfatului Țării din 20 februarie 1918; A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 317—318 rev.
- ⁵⁸ A.N.R.M., fond 669, inv. 1, dosar 4803, f. 280—281. Vezi: Patrimoniul, 1993, nr. 2, p. 32—33. Despre proporțiile rechizițiilor a se vedea și: Marghiloman Al., Note politice. 1897—1924. Buc., 1927, vol. III, p. 450, 473, 485, 493, 530, 539, 545, 546, vol. IV, p. 11, 319. Vorbind despre cavaleria lui Schina, Marghiloman menționa că aceasta «se poartă ca într-o țară cucerită» (vol. III, p. 515).
- ⁵⁹ Sadoveanu M., Orhei și Soroca. Note de drum, Chișinău, 1921, p. 87.
- ⁶⁰ Unele din aceste culegeri nu vor putea lipsi nici de acum înainte din instrumentarul de lucru al istoricilor preocupati de acest fenomen. Vezi, de pildă: Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции (1917—1920 гг.). Кишинев, 1967.
- ⁶¹ Sadoveanu M., op. cit., p. 87. Vorbind despre comportamentul jandarmilor și al funcționarilor, care au venit după armată în ținut, scriitorul consențează: «Jandarmii erau încredințați că vechea administrație moscovită însemna întineric, groază, lanțuri, Siberia. Și, aducînd blîndețe și civilizate năravuri ale administrației din regat, se socoteau pionieri ai civilizației într-o țară barbară... I-am văzut pe toți bine hrăniți și cu nasurile rumene, așa cum îi șede bine unui jandarm, — cunoscînd și exercitînd destul de bine funcția de mici tirani... Incolo ceilalți funcționari s-au silit să nu dezmință temeinicele calități pe care cu toții le cunoaștem și le admirăm în vechiul regat. Toți lovesc cu aspră energie binecuvîntatul pămînt al acestei noi

Californiei — căutînd ceea ce cred ei că e singurul rost al existenței omului» (p. 88).

⁶² *Ciobanu Șt.*, op. cit., p. 252—253. Nu sînt lipsite de interes sursele istorice care mărturisesc rezervele categorice ale regelui față de radicalismul revoluționar al Sfatului Țării. După audiența la rege, pe care a avut-o împreună cu I. Inculeț, la sfîrșitul lunii februarie 1918, D. Ciugureanu mărturisea presei de la Chișinău: «Regele împărtășește pe deplin principiile noastre în privința

dreptului țărănimii de a căpăta pămîntul pe care-l muncește, dar firește nu împărtășește acele păreri sociale extreme, care își fac loc în frămîntările noastre» (*Sfatul Țării*, 8 martie 1918). Cîteva luni mai tîrziu, Al. Marghiloman scria în notele sale: «Regele dezaproba ieșirea miniștrilor basarabeni contra marilor proprietari, a căror atitudine o găsește destul de înțeleaptă» (op. cit., vol. IV, p. 19).

⁶³ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, dosar 21, f. 307 rev.

ION VARTA

UNELE ASPECTE PRIVIND MIȘCAREA NAȚIONALĂ ÎN BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SEC. AL XX-LEA

Actul Unirii Basarabiei cu Țara n-a fost un eveniment istoric accidental, cum a căutat să demonstreze pe parcursul cîtorva decenii așa-numita istoriografie sovietică moldovenească.

Unirea a fost un rezultat legitim, precedat de o îndelungată și îndîrjită luptă a românilor basarabeni pentru menținerea entității lor.

Mișcarea națională în Basarabia după 1812 a fost încontinuu suspectată și reprimată de autoritățile țariste din ținut. Cu toate acestea ea a persistat de-a lungul întregii perioade de ocupație străină.

Această mișcare a cunoscut o înviorare la începutul sec. al XX-lea datorită înfrîngerii Imperiului rus în războiul ruso-japonez care a scos la iveală putreziciunea autocrației țariste, cît și în urma primei revoluții ruse ce a impus țarismului un șir întreg de cedări de ordin politic.

Primii care au reacționat prompt la schimbarea situației în Rusia au fost basarabeni ce se aflau la acea perioadă în România. Liga Culturală a românilor basarabeni cu sediul la București, în fruntea căreia se aflau B. Petriceicu-Hasdeu, Z. R. Arbore, P. Cazacu, A. Frunză, emite, la sfîrșitul lui ianuarie 1905, un manifest adresat tuturor românilor de bună credință, care urma a fi răspîndit în Basarabia și în județele învecinate ale regatului român. În condițiile dezastrului care se declanșase în Imperiul rus și a unui eventual exod de populație din Basarabia în România, Liga își asuma responsabilitatea în protejarea și asigurarea refugiaților din stînga Prutului cu mijloacele necesare. În mod special Comitetul Central al Ligii promitea ajutor și susținere tinerilor basarabeni, refugiați în România, la înmatricularea lor în instituțiile de învățămînt din Țară¹.

În scurt timp acest document a devenit cunoscut diplomaților ruși, aflați în România, cît și autorităților țariste din Basarabia. Agentul diplomatic rus la București Ghirs era încrezut că prin emiterea acestui manifest Comitetul Central al Ligii Culturale a românilor basarabeni urmărea un scop politic bine determinat: diplomatul rus considera că sub pretextul salvării românilor de adversitățile suportate de ei în Basarabia, acest manifest îndemna îndeosebi tineretul studios să emigreze în România promițîndu-i protecție². La 11 februarie, Ghirs a transmis un exemplar al acestui document ministrului afacerilor externe al României Lahovari, indicînd că «e în interesul guvernului român de a pune limită condamnabilei propagande care poate aduce la neplăcute neînțelegeri

între țările noastre»³. Ministrul român i-a promis diplomatului rus să depună toate eforturile posibile pentru a influența asupra membrilor Ligii.

Ghirs considera că guvernul român, avînd nevoie de susținerea Rusiei în chestiunea cuțovlahă, va înfrîna, într-o anumită măsură, activitatea emigranților basarabeni, cu toate că, în același timp, era aproape încrezut că «datorită unei dezvoltări excesive a sentimentelor naționale românii întotdeauna vor păstra în suflet interesul față de tot ce poate servi la apropierea basarabenilor cu compatrioții lor din Regat»⁴.

În scurt timp Ministerul de externe al Imperiului rus comunica ministrului de interne A. Bulighin despre intenția unor basarabeni refugiați în România «de a profita de împrejurările actuale pentru a iniția o propagandă românească în gubernia Basarabia»⁵. Ministrul, la rîndul său, însărcina șeful poliției imperiale să întreprindă măsuri pentru a curma «extrem de nedorita propagandă»⁶.

Autoritățile locale din Basarabia au fost însărcinate să ia măsuri care urmau să contracareze acțiunile Ligii Culturale a românilor basarabeni în gubernia Basarabia. La 22 februarie locțiitorul șefului Direcției jandarmeriei guberniale, responsabil pentru județele Chișinău, Akkerman, Ismail prin intermediul unei circulare secrete angaja șeful postului de jandarmi Leova să supravegheze vigilent răspîndirea manifestului Ligii și în caz de interceptare a lui să se stabilească timpul, locul, unde a fost găsit manifestul, persoana care-l răspîndește⁷.

În pofida tuturor măsurilor întreprinse de autoritățile țariste, contactele dintre naționaliștii de pe ambele maluri ale Prutului n-au putut fi curmate.

Am menționat mai sus că, o dată cu izbucnirea primei revoluții ruse, în Basarabia s-au creat condiții favorabile pentru mișcarea națională. Dar succesul depindea de unitatea în cadrul acestei mișcări. La acea perioadă însă această coeziune lipsea. O parte din boierimea basarabească, coruptă de autocrație, deveni adeptă fermă a țarismului, neglijîndu-și obîrșia și limba maternă.

O altă grupare a nobilimii basarabene în frunte cu V. Herța, P. DiCESCU, P. Gore, D. Anghel a aderat la mișcarea națională, dar se situa pe poziții destul de moderate. Revendicările lor se limitau, în temei, la cerințe de ordin cultural: introducerea limbii române în școală și în biserică⁸.

Gruparea național-democratică, alcătuită din avocați, studenți, preoți, înainta revendicări cu un caracter mai radical în domeniul cultural, politic, dar mai ales în cel social-economic.

Coloritul social foarte pronunțat al revendicărilor grupării radicale și, în mod special, cele din domeniul problemei agrare, au provocat divergențe în sînul mișcării naționale.

Gruparea național-democrată cerea naționalizarea domeniilor mănăstirilor închinăte, care urmau să constituie un fond național al Basarabiei. Zemstva gubernială urma să dea în arendă, pe un termen lung și pe un preț aproape simbolic, loturi pe care țaranii erau în stare să le prelucreze fără utilizarea muncii înălmite. Acest fond urma a fi completat cu pămînt din contul moșilor boierești, răscumpărat de Banca țărănească⁹. Tocmai aceste cerințe au și provocat nemulțumirea moderaților. Cu toate acestea, documentele de arhivă atestă că sciziunea în cadrul mișcării naționale era artificial stimulată și de administrația locală, care aplica foarte iscusit în practică principiul «dezbină și stăpînește».

Au fost întreprinse mai multe tentative în scopul aplanării divergențelor între cele două grupări. Mari eforturi în acest sens a depus C. Stere, care, în perioada primei revoluții ruse, a fost de cîteva ori în Basarabia, fiind urmărit vigilent de poliția locală¹⁰. În genere, legăturile naționaliștilor basarabeni cu adepții ideii naționale din România au contribuit la consolidarea mișcării naționale în stînga Prutului.

Aceste contacte devin, în 1906, tot mai frecvente, fapt care îngrijora mult autoritățile țariste. La 9 august 1906, agentul diplomatic rus la București informa Ministerul afacerilor externe rus despre intensificarea, în ultimul timp, a contactelor naționaliștilor români și a reprezentanților mișcării autonomiste din Basarabia¹¹.

Despre aceste contacte, Ghirs a comunicat și guvernatorului Basarabiei Haruzin. Cel din urmă mărturisea, la rîndul său, că în sînul unei anumite părți a populației ținutului «într-adevăr se observă un curent românofil»¹². Acest curent, după părerea sa, era «necunoscut și complicat». Din aceste considerente, guvernatorul considera că el necesită «o studiere multilaterală și o luptă hotărîită, dar înveșmîntată într-o formă tactică». Haruzin considera că acțiunile sale în acest sens ar putea fi mai fructuoase, dacă ar fi avut susținerea din partea misiunii diplomatice imperiale de la București. Pentru sincronizarea acțiunilor el găsea necesare convorbirile personale cu Ghirs. Guvernatorul Haruzin, în scopul coordonării luptei cu mișcarea națională din Basarabia, și-a exprimat intenția de a sosi imediat la București. La rîndul său, Ghirs împărțea «întru totul opinia guvernatorului asupra oportunității sincronizării eforturilor reprezentanței noastre diplomatice în România și a puterii superioare administrative din Basarabia într-o chestiune atît de importantă»¹³.

Nu dispunem de documente care ar conține informații despre vizita lui Haruzin la București, dar promisiunea guvernatorului rus de a lupta hotărît împotriva mișcării naționale ulterior a fost realizată.

În ținut a fost instituit un corp special de jandarmi pentru a curma, în special, mișcarea revoluționară, dar și cea națională. În afară de aceasta, în diferite localități ale Basarabiei au fost înființate un șir întreg de noi posturi de jandarmi care urmau să supravegheze populația locală. Poliția și jandarmeria județeană erau obligate să raporteze săptămînal șefului direcției jandarmeriei guberniale despre starea spiritelor populației¹⁴. În afară de aceasta, exista o rețea deasă de agenți secreți care făceau mari servicii jandarmeriei. Toate acestea, luate în ansamblu, permiteau autorităților locale să țină sub un control permanent întreaga gubernie.

Autoritățile țariste din ținut nu se mulțumeau numai cu metodele de supraveghere a mișcării naționale. Ele luptau deschis cu această mișcare utilizînd toate mijloacele accesibile. În vara lui 1906 a fost incendiată tipografia ziarului «Basarabia»¹⁵. În repetate rînduri erau confiscate numerele gazetei. Era îngreuiată difuzarea ziarului abonaților săi. Presa retrogradă din Chișinău era asmuțită împotriva gazetei «Basarabia». În special se evidențiasse ziarele «Basarabeț» și «Drug» ale lui P. Crușevan. Și culmea paradoxului: în această campanie s-a încadrat chiar și ziarul «Moldovanul», organul grupării moderate a naționaliștilor basarabeni, care-și formulase în calitate de sarcină majoră promovarea luptei pentru redeșteptarea națională a neamului și dezrobirea lui economică¹⁶. Organul de presă al grupării moderate, începînd cu primul număr, critica violent ziarul «Basarabia», numindu-l «vrăjmaș al neamului»¹⁷ pentru intențiile de a dezbină poporul și a introduce «zîzanie între poporul simplu, pe de o parte, și boieri și preoți, pe de altă parte»¹⁸.

Suprimarea ziarului «Basarabia» o cerea tot mai insistent și conducerea jandarmeriei guberniale. Locțiitorul șefului Direcției jandarmeriei guberniale, responsabil pe județele Chișinău, Ismail și Akkerman, locotenent-colonelul Vasiliev considera că gazeta «Basarabia» «care era difuzată în special la sate și avea o influență negativă asupra dispoziției țăranilor»¹⁹, «face propagandă împotriva guvernului și administrației locale și în favoarea autonomiei Basarabiei și unirii ei cu România»²⁰. El cerea insistent închiderea ziarului.

După 9 luni de activitate, în martie 1907, «Basarabia» a fost suprimată.

Acceași soartă a avut-o și noul organ de presă «Viața Basarabiei», primul organ de presă care a apărut, în urma compromisului între cele două grupări ale mișcării naționale din ținut. În pofida tonului moderat al noului ziar, șeful secției ohrancei țariste din Odesa, colonelul Socolov l-a învinuit în promovarea ideii separării Basarabiei de Rusia²¹.

În condițiile declinului revoluției, situația în Basarabia devenea tot mai complicată. În Imperiul rus se constituie un șir de organizații șovine ruse: «Consiliul unit al dvorenimii», «Uniunea poporului rus» (sutele negre) în fruntea cărora se aflau și reprezentanți ai dvorenimii basarabene (M. Purișchevici, P. N. Crupenschi și P. Crușevan). Scopul principal al acestor organizații era lupta cu mișcarea națională a popoarelor subjugate.

În perioada de după 3 iunie 1907 politica șovină reacționară a atins apogeul său. Unul din principalii «teoreticieni» ai naționalismului veltcorus M. Menșikov susținea că «statul rus este stat al rușilor», iar celelalte naționalități sînt de mîna a doua²².

Lozincă partidului naționalist rus era «Rusia pentru ruși». Statutul unei alte organizații șovine «Uniunea națională tot rusă» prevedea ca scop principal instituirea hegemoniei națiunii rusești și riposta «violentei alogene», adică mișcărilor naționale din Imperiu.

Aceste forțe au constituit principalul sprijin al guvernului Stolîpin, care a reprimat cu violență mișcărilor democratice și naționale²³.

În Basarabia «sutele negre» au declanșat un șir de pogromuri sîngeroase. La Chișinău și în întreaga provincie activau secțiile acestei organizații²⁴. Filiala basarabeană a «Uniunii poporului rus» era condusă de P. Crușevan, român de origine, care și-a adus contribuția la reprimarea mișcării naționale din ținut. În paginile ziarului «Drug» el acuza moldovenii în tendințe separatiste, în românofilie reproșîndu-le că nutreau intenția unirii Basarabiei cu România²⁵.

Toată presa românească din ținut, inclusiv ziarul «Moldovanul», a fost suprimată. Colaboratorii acestor ziare erau spionați, urmăriți, persecutați. O parte din liderii mișcării naționale din ținut au fost arestați, alții nevoiți să se resemneze și să aștepte timpuri mai bune. O bună parte au părăsit Basarabia, refugiindu-se în România. Unii s-au înscris la Universitatea din Iași, alții s-au încadrat în viața politică și culturală a Regatului. Un mare număr de naționaliști basarabeni și-au găsit refugiu în Moscova, Petersburg, Kiev și Odesa. Grupul de tineri moldoveni ce-și făceau studiile la Kiev au fondat un cerc național moldovenesc. În pofida tuturor persecuțiilor suportate, o parte din naționaliștii basarabeni rămași în ținut își continuau activitatea în condiții mai mult clandestine în scopul redeșteptării conștiinței naționale române în Basarabia. Acest lucru îl confirma și jandarmeria locală care constata că un șir de persoane ce reprezentau intelectualitatea chișinăuiană, cît și N. Alexandri din satul Voronovița, județul Hotin, Andrei Marcu, învățător din satul Hordinești, județul Orhei «întrețin legături strînse prin intermediul unei corespondențe înviorate cu persoane ce locuiesc în România și care urmăresc scopuri iredentiste, fiind colaboratori activi ai organizațiilor politice din România, ce visează la alipirea Basarabiei la România»²⁶.

Asupra acestor persoane suspectate a fost instituită o supraveghere vigilență în scopul determinării caracterului activității lor politice și a gradului pericolului care-l prezentau pentru interesele statului²⁷.

În perioada reacțiunii, ce a urmat după înfrîngerea primei revoluții ruse, condițiile pentru activitatea naționaliștilor basarabeni deveniseră insuportabile. Jandarmeria manifesta o vigilență deosebită atunci cînd erau descoperite contactele între naționaliștii de pe ambele maluri ale Prutului, dar nu mai puțin îngrijorare stîrneau autorităților polițienești contactele obișnuite între românii din Basarabia și din Regat. În raza de supraveghere a jandarmeriei nimereau oameni absolut nevinovați. La

acest capitol aducem un exemplu mai semnificativ. La 30 mai 1908 șeful postului de jandarmi Leova raporta superiorului său despre rezultatele cercetărilor asupra cazului Melaniei Huștiuc, învățătoare din satul Baimaclia care era bănuită de legături cu persoane din România²⁸. În procesul acestor cercetări zelosul jandarm a scos în evidență că tatăl Melaniei, Dumitru Huștiuc, preot în satul Baimaclia, și-a făcut studiile „în timpul românilor“, mamă-sa, Rusanda, care avea părinți în România, fusese cu puțin timp înainte peste Prut pentru a primi o moștenire. Bănuieli mai trezea și sora mai mare a Melaniei care era învățătoare la școala parohială din Baimaclia²⁹. Astfel întreaga familie a preotului Huștiuc, conform părerii jandarmeriei locale, prezenta un potențial pericol pentru administrația rusească din Basarabia.

În categoria persoanelor care nu inspirau încredere și «contribuiau la distrugerea periferiei statalității ruse» erau incluși toți reprezentanții autoadministrării orășenești și a zemstvei locale din județul Ismail fără nici o excepție, «inclusiv și membrul Dumei de Stat Tretiachenko, care manifestau o tendință puternică separatistă spre România și Bulgaria». Această tendință, după părerea șefului jandarmeriei județene, era cauzată de trecutul istoric al sudului Basarabiei și de mișcarea politică din Imperiu spre orînduirea de stat constituțională³⁰.

Cei 22 de ani, timp în care cele trei județe sud-basarabene au făcut parte din componența României, au lăsat urme adînci în viața sudului Basarabiei și provocau mereu multă bătaie de cap administrației țariste din ținut.

Încă în 1906 același șef al jandarmeriei județului Ismail în raportul anual despre situația politică semnală superiorului său despre tendința permanentă de separatism politic a reprezentanților administrației locale pe care el o explica printr-o «gravitație de ordin material și spiritual a celor mai mari capitaliști spre România și Bulgaria»³¹.

În același an într-un șir de localități rurale din județul Ismail țărani au refuzat să achite impozitele pentru anul 1906. La 1 octombrie 1906 în satul Pelin-Moldovan s-au prezentat 3 polițiști pentru a facilita strîngerea impozitelor, dar țărani în număr de 200 s-au răzvrătit smulgîndu-le epoletii pentru faptul că «li se cerea impozit rusesc; pe cînd la ei acționează legile românești»³². Ispravnicul județean a fost nevoit să cheme în ajutor poliția pentru restabilirea ordinii. Cei vinovați au fost dați pe mîna judecății.

Despre mentalitatea care domnea în județul Ismail vorbește și faptul că la începutul anului 1908 în sînul populației moldovenești din raionul Cahul circulau zvonuri, conform cărora între guvernele rus și român se duc tratative privitor la schimbul județului Ismail pe Dobrogea³³.

Promisiunea guvernatorului Haruzin, făcută în 1906 lui Ghirs, de a duce «o luptă hotărîită, dar înveșmîntată într-o formă tactică» cu mișcarea națională din Basarabia era consecvent realizată. Către sfîrșitul anului 1908 metodele de luptă cu această mișcare, în viziunea lui Haruzin, capătă o formă desăvîrșită.

În scopul elaborării unui sistem efectiv de luptă împotriva mișcării iredentiste din Basarabia, cît și celei naționaliste din România, «dăunătoare intereselor Rusiei», guvernatorul elaborează un șir întreg de măsuri care i-au fost recomandate spre a fi realizate cenzorului literaturii și presei românești Gh. Madan,³⁴ angajat în cancelaria guvernatorului Basarabiei. Cenzorul urma a fi „permanent și absolut informat“ despre situația politică în România și activitatea diferitelor partide, dar îndeosebi despre concepțiile și activitatea celor mai importanți și remarcabili lideri ai organizațiilor naționaliste ce activau în Austria, Bucovina și îndeosebi în Transilvania și care intenționau a-și răspîndi acțiunile în Basarabia.

Urma a fi studiată activitatea acestor naționaliști români în Austria și Ungaria, la fel și măsurile ce erau adoptate de guvernele locale în

scopul suprimării propagandei românești. Guvernatorul mai recomanda cenzorului să fie permanent asigurat cu un număr cât mai mare de ziare, reviste, alte publicații periodice și cărți cu conținut politic ce se editau în România și îndeosebi dintr-acelea care erau intens difuzate în Transilvania.

În volumul însărcinărilor mai intra și acumularea informației despre basarabenii care primeau asemenea literatură; în care localități, în cadrul căror grupuri sociale și partide politice se manifesta cel mai vădit „interesul față de România și tot ce e românesc”, față de ideea României mari și culturii românești. În legătură cu aceasta urma a se stabili dacă mai persistau „simpatiile românești ale basarabenilor”, cât și faptul dacă se intensifică sau nu procesul asimilării populației locale de către imperiu. În cazul unor date negative urmau a fi determinate cauzele acestui fenomen istoric³⁵.

Documentele de arhivă de care dispunem ne permit a face concluzia că rolul lui Gh. Madan în calitate de cenzor al publicațiilor românești a fost contradictoriu. Însuși faptul că a acceptat să colaboreze cu autoritățile țariste constituie un argument serios în defavoarea sa. În același timp, cu toate restricțiile impuse de administrația locală, în perioada respectivă în Basarabia n-a fost oprit aflulul de literatură românească, editată în Regat; aici apar un șir de cărți și broșuri în limba română. În mare măsură acest fapt se datorează lui Gh. Madan, care prin atitudinea sa tolerantă față de publicațiile românești locale, cât și față de cele aduse de peste Prut, a permis să palpитеze spiritul național în Basarabia în anii grei ai reacțiunii politice³⁶.

Vom căuta să argumentăm cele afirmate mai sus. În luna mai 1910 Gh. Madan a cenzurat «Cartea moldovenească», alcătuită de C. Popescu³⁷, care a fost apreciată de el drept «o crestomație a limbii moldovenești cu o orientare de iluminare, instructivă și comică»³⁸. În baza aprecierilor sale guvernatorul constata că această broșură «nu constituie o încălcare a legii despre presa periodică»³⁹.

La 1 iulie 1910 a fost cenzurată broșura, alcătuită de același C. Popescu, care includea «Povestea lui Stan Pățitul» și «Povestea unui om leneș», scrise de I. Creangă⁴⁰. În luna august a aceluiași an — broșura alcătuită de arhimandritul Gurie «Carte de citire cu științe din gramatica moldovenească»⁴¹. Tot în aceeași lună a fost supusă cenzurii broșura în limba română «Calendar moldovenesc pe an. 1911», alcătuit de C. Popescu.⁴² Toate aceste cărți, în baza aprecierilor făcute de Gh. Madan, au fost admise de autorități pentru a fi difuzate.⁴³

În martie 1911 au fost cenzurate 5 broșuri cu caracter religios educativ, editate la tipografia ziarului «Bessarabskaia jizni» de Florea Vasiliu.⁴⁴ Toate cinci au trecut cenzura, fiind admise spre realizare.⁴⁵

În conformitate cu indicațiile guvernatorului Haruzin din octombrie 1908 Gh. Madan mai cenzura și coletele cu literatură românească expediate din Regat și adresate basarabenilor. Printre aceștia din urmă mai des figura numele lui P. Gore care în decursul anilor 1910—1911 a primit 7 colete cu cărți românești,⁴⁶ I. P. Pelivan,⁴⁷ Adunarea dvorenimii basarabene.⁴⁸ Printre cărțile expediate din România figurau lucrări ale lui N. Iorga, romane și povestiri de M. Sadoveanu, schițe și povestiri, semnate de E. Grigoroviță, poveștile lui P. Ispirescu, manuale pentru școlile populare ș. a.⁴⁹

Practic toată literatura românească cu caracter istoric, literar, religios, didactic și agricol, după ce trecea cenzura, era expediată pe adresele indicate. Un funcționar al cancelariei guvernatorului își manifesta chiar nemulțumirea față de activitatea lui Gh. Madan, constatând «că de fiecare dată după examinarea cărților (acesta — *n. a.*) declara șefului cancelariei că n-a descoperit nimic suspect».⁵⁰

Totuși, erau și cazuri, când literatura românească era confiscată. Astfel se proceda cu cărțile cu caracter anarhist, socialist, antireligios și

antisocial,⁵¹ dar și cu cele de factură naționalistă. În august 1912 în urma cenzurii a 23 de colete, expediate din Huși, au fost confiscate 2 cărți, ce purtau titlul «Ostașul» și care, după părerea guvernatorului Ghilhen «fiind de orientare șovinistă, sînt indizerabile pentru a fi răspîndite în limitele Imperiului rus, deoarece tind a inocula în conștiința moldovenilor basarabeni și îndeosebi printre tineri naționalismul românesc».⁵²

În anul 1910 ofensiva împotriva mișcărilor naționale din Imperiul rus a continuat. De astă dată atacul era îndreptat împotriva uniunilor și societăților culturale ale popoarelor neruse, organizații care au fost legiferate încă la 4 martie 1906 prin semnarea de către împăratul Nicolae II a Regulamentelor Provizorii despre societățile și uniunile populației alogene a Rusiei.⁵³

La 20 ianuarie 1910 Stolîpin se adresa prin intermediul unei directive guvernamentale guvernatorilor în care se indica asupra pericolului pe care-l prezenta «mișcarea de iluminare culturală desfășurată de diferite popoare în baza deșteptării unei conștiințe înguste naționaliste». Se considera că aceste societăți vor duce la un separatism național, vrajă și de aceea urmau a fi recunoscute ca periculoase pentru liniștea publică.

Stolîpin considera inadmisibilă constituirea unor asemenea societăți cerînd să li se refuze înregistrarea. Activitatea societăților naționale care deja funcționau urma a fi supusă unui examen din partea autorităților locale și în cazuri oportune urmau a fi suprimate.⁵⁴

Guvernul țarist în lupta cu iredentismul național se bucura de sprijinul Sfîntului Sinod.

Pentru a lupta mai efectiv împotriva mișcării naționale din Basarabia, tendințelor clerului moldovenesc spre autocefalia bisericii moldovenești de către Sfîntul Sinod a fost trimis la Chișinău episcopul Serafim (fost colonel în armata țaristă).⁵⁵

În scurt timp eforturile noului pastor al bisericii basarabene au dat roadele scontate. Au fost efectuate destituiri ale reprezentanților clerului moldovenesc, unii dintre aceștia au fost transferați cu serviciul în afara Basarabiei. A fost interzisă efectuarea serviciului divin în limba română în bisericele din Basarabia. Noul arhiepiscop a căutat să strîmtoze activitatea tipografiei eparhiale. Tot el a stimulat activitatea «sutelor negre».⁵⁶

Împunerea serviciului divin în limba rusă în satele basarabene a provocat o mișcare de protest religioasă cu un colorit pronunțat național — mișcarea inochentistă. Succesul călugărului Inochentie se datora, în primul rînd, faptului că ținea predicile în limba română. El reuși să inspire încrederea poporului simplu că este trimisul lui Dumnezeu.

Pelerinajul românilor basarabeni la mănăstirea din Balta, unde se afla ieromonahul Inochentie, se transformă într-un adevărat exod de populație.⁵⁷ Autoritățile locale au fost nevoite să facă cedări: s-a dat ordin ca în satele cu populație românească serviciul divin să fie efectuat în limba română. Din ordinul lui Serafim au fost traduse și tipărite predici în limba română, a fost admisă editarea unor ziare românești în scopul efectuării unei propagande împotriva inochentismului.⁵⁸

Această mișcare a continuat chiar și după surghiunul ieromonahului Inochentie la o mănăstire de lîngă lacul Ladoga.⁵⁹ Zeci de mii de oameni își părăseau averea, casele, luînd drumul lung și anevoios după noul profet. Mulți dintre aceștia și-au pierdut viața pe întinsurile mari ale nordului Rusiei.

Amploarea acestei mișcări scade numai după judecata și noul surghiun al lui Inochentie la mănăstirea Solovki de pe o insulă din Marea Albă, unde nenorocitul călugăr, fiind izolat și părăsit de lume, s-a pocăit.⁶⁰

În 1912 se împlineau 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul rus în urma războiului ruso-turc de la 1806—1812. În capita-

la imperiului a fost luată decizia de a serba acest eveniment cu pompă, ceea ce a avut loc la Chișinău în luna mai 1912.⁶¹

Peste Prut de asemenea a fost consemnat acest eveniment. Românii din Regat au protestat contra răpirii Basarabiei la 1812, oficiind servicii divine în biserici, organizând procesiuni și mitinguri, arborând drapele tricolore cernite cu panglici negre. Protagonisti ai manifestărilor dedicate tristului eveniment au fost Liga Culturală și Universitatea din Iași, avându-i în frunte pe marii istorici A. D. Xenopol și N. Iorga, care au publicat un șir de articole și studii, ce oglindeau tragicul destin al românilor basarabeni și dreptul istoric al românilor la teritoriile dintre Prut și Nistru. Presa timpului în lunile aprilie—mai declanșase o amplă campanie publicistică, inserând în paginile ziarelor numeroase publicații în care cu lux de amănunte era demonstrat caracterul românesc al provinciei răpite, adevărul istoric despre crima săvârșită la 1812 de Imperiul rus.⁶² Autoritățile oficiale ale României au preferat să nu ia atitudine față de acest eveniment, doar poate cu excepția noului consul general al României la Ismail Greceanu, care în ajunul serbării a părăsit demonstrativ Basarabia, plecând în România, iar în ziua de 16 mai, din ordinul său, tricolorul n-a fost arborat pe clădirea consulatului general.⁶³

Basarabenilor de bună credință nu li s-a permis să-și spună părerea despre tragicul eveniment în istoria provinciei din stînga Prutului. Tentativa noului ziar românesc «Făclia Țării» de a face acest lucru a fost curmată de autoritățile țariste. În primul număr al acestei publicații a fost inserat un articol consacrat serbătoririi în Basarabia a centenarului anexării cu titlul «O sută de ani», în care se menționa că evenimentul de la 16 mai a fost sărbătorit doar de străini care nu aveau nici o legătură cu Basarabia, iar moldovenii au rămas indiferenți. În acest articol se mai susținea că «moldovenii de peste Prut care sînt învățați, deșteptați, au trimis Rusiei protest-nemulțumire pentru că școala și limba moldovenească sînt strîmțorate în Basarabia».⁶⁴

Indrăzneala cu care tinerii redactori ai acestei publicații — C. Costinovici și Gh. Todorov — și-au permis să trateze această chestiune a stîrnit o adevărată avalanșă de indignare a autorităților locale. În legătură cu apariția acestui nou ziar au fost înfăptuite cercetări care au durat cîteva luni. Se ocupau de acest caz guvernatorul, șeful jandarmeriei guberniale, judecătoria, procuratura, poliția.⁶⁵

Guvernatorul Ghilhen considera că ziarul «Făclia Țării» «avea o orientare extrem de condamnată și urmărea un scop evident de a inculca în sînul populației moldovenești neîncrederea față de guvern și de a zdruncina devotamentul moldovenilor de supuși față de tron și Patrie». Din aceste considerente guvernatorul aprecia că redactorii Costinovici și Todorov «au pus la cale o acțiune trădătoare» calificată de el drept o crimă și, prin urmare, editarea acestui ziar era considerată absolut inadmisibilă.⁶⁶

Jandarmeria gubernială le-a deschis dosare celor 2 redactori, cît și preotului Constantin Ursu, director al tipografiei eparhiale, unde a fost tipărit primul număr al ziarului. Toți trei au fost supuși anchetărilor.⁶⁷ În procesul acestor anchetări Costinovici și Todorov au recunoscut că scopul lor era luminarea poporului prin intermediul cuvîntului tipărit și n-au urmărit careva intenții împotriva guvernului.⁶⁸ Guvernatorul Basarabiei era indignat de atitudinea directorului tipografiei eparhiale, care a acceptat tipărirea unui asemenea ziar. Într-o scrisoare adresată arhiepiscopului Serafim guvernatorul Ghilhen îi cerea acestuia să fie luate măsurile respective față de conducerea tipografiei eparhiale.⁶⁹

Ambilor redactori li se incriminau sentimente de românofilie și întreținerea unor relații cu persoane din România. Gh. Todorov a mărturisit că informația despre atitudinea României față de sărbătoririle ce au avut loc în Basarabia «au fost preluate din presa basarabeană, iar cu

România ambii redactori nu întrețin nici un fel de legături, niciodată n-au fost acolo și nici presă românească n-au primit de peste Prut». ⁷⁰ La aceeași învinuire C. Costinovici a răspuns că dacă și s-a scris despre România, apoi aceasta «n-a fost decât din dorința de a-i aduce la cunoștința cititorului despre cele ce se petrec în această țară». ⁷¹

Cu toate că redactorii noului organ de presă românesc au evitat închisoarea, tipărirea acestui ziar a fost interzisă; primul număr fiind confiscat și lichidat în întregime. ⁷²

Anul 1912 în istoria mișcării naționale din Basarabia a fost marcat încă de un eveniment important. Lupta în cadrul zemstvei basarabene dintre partida națională și cea a străinilor, formată, în temei, din elemente venite în Basarabia de pe aiurea căpătase la această etapă noi contururi. Ea și-a găsit reflectare, în parte, în intenția boierimii moldovenești din ținut de a constitui un partid politic ce ar fi facilitat realizarea scopurilor urmărite de liderii grupării moderate în mișcarea națională. ⁷³

Necesitatea constituirii unui partid cu un program bine chibzuit, bazat pe anumite principii organizatorice, cu o structură ramificată în întreaga Basarabie, se impunea din mai multe considerente. Unul din ele reieșea din modeste realizări obținute de această grupare în anii precedenți. În parte, activitatea nesatisfăcătoare a grupării moderaților, cât și a mișcării naționale în întregime, se datora lipsei unei organizații politice care ar fi concentrat eforturile tuturor naționaliștilor români din stînga Prutului.

Încă în anii primei revoluții ruse gruparea radicală în paginile ziarului «Basarabia» a pledat în favoarea constituirii unui partid politic ce ar fi reprezentat interesele populației majoritare autohtone, ⁷⁴ dar lipsa unei înțelegeri între aceste două grupări a constituit principalul obstacol în realizarea acestei idei. «Moderații» s-au limitat atunci la desfășurarea unei activități în cadrul «Societății Moldovenești din Basarabia a ajutorării învățămîntului popular și studierii plaiului natal» care în ședința din 3 decembrie 1905 a decis unanim să ceară adunării zemstvei guberniale «aducerea la cunoștința guvernului despre necesitatea imperioasă și urgentă a limbii moldovenești în școlile primare populare ale județelor Basarabiei cu o populație exclusiv sau preponderent moldovenească». Se mai solicita editarea unor broșuri și cărți în limba română care ar reflecta probleme de ordin practic: agricole, gospodărești, de igienă, medicale, tehnice ș. a., «foarte utile și necesare țăranilor, care ar contribui la lărgirea orizontului ultimilor și la creșterea bunăstării lor». ⁷⁵

Necesitatea studiilor primare în limba maternă pentru fiecare om, societatea o considera atunci «incontestabilă și drept o axiomă politică». Din păcate, autoritățile au admis în toamna lui 1906 studierea limbii române doar în Școala eparhială de fete și în Seminarul teologic din Chișinău. ⁷⁶ Cam acestea au fost rezultatele modeste ale activității Societății care la 12 decembrie 1906 s-a desființat. ⁷⁷

Abia peste 5 ani — în ianuarie 1912 — autoritățile locale înregistreză Partidul Zemstvei din Basarabia. Pare a fi enigmatic consimțămîntul autorităților țariste din ținut de a înregistra acest partid, deoarece o simplă lectură a programului acestei noi formațiuni politice aruncă suficientă lumină asupra intențiilor apropiate și mai îndepărtate ale grupului de inițiativă, format din 4 reprezentanți ai boierimii autohtone: M. Feodosiu, M. Zotea, D. Anghel, M. Glavce, care au elaborat acest program. ⁷⁸

Autorii programului Partidului Zemstvei din Basarabia considerau necesară o delimitare strictă între chestiunile cu caracter statal și cele legate de interesele și necesitățile locale, acestea din urmă trebuiau să țină de competența organelor autoadministrării locale «demne de încrederea guvernului și investite cu împuterniciri largi din partea popula-

ției». ⁷⁹ În același timp partidul revendica lărgirea drepturilor și împuternicirilor zemstvei prin intermediul includerii în sfera sa a *tuturor* (subl. noastră — I. V.) ramurilor gospodăriei locale care nu erau de o importanță statală.

Pentru a asigura independența zemstvelor din punct de vedere financiar, se preconiza punerea la dispoziția lor a unei părți din mijloacele obținute în urma impozitărilor.

În scopul excluderii unor eventuale ingerințe din partea statului în sfera de activitate a zemstvelor, programul partidului insista asupra instituirii unei reguli, în conformitate cu care organele puterii centrale ar putea cerceta doar «legitimitatea deciziilor Adunărilor de zemstvă, dar nu și oportunitatea lor».

Pentru asigurarea unui cadru juridic favorabil activității zemstvelor se mai solicita «întărirea bazelor legalității și ordinii prin intermediul excluderii din codul nostru a tuturor abaterilor de la principiile care au stat la baza statutelor juridice ale împăratului Alexandru al II-lea».

Concomitent, în scopul asigurării unei baze sociale largi, programul partidului prevedea reorganizarea autoadministrării de zemstvă și orășenești în baza reprezentării tuturor păturilor sociale, cât și a participării *întregii populații autohtone* (subl. noastră — I. V.) în organele de autoadministrare. Aceasta nu însemna altceva decât instituirea, în ultima instanță, a unei influențe preponderente a reprezentanților populației românești din ținut în organele autoadministrării locale.

Programul partidului mai revendica introducerea limbii materne în școlile primare, cât și elaborarea minuțioasă a concepției privind chestiunea instruirii în general a «tinerei generații a băștinașilor basarabeni» prin «cultivarea rațională a bunăstării populare și instituirea unor asemenea instituții de învățământ mediu și superior care ar deveni realmente pepeniere ale muncii și cunoștințelor». ⁸⁰

Realizarea principalelor sarcini, schițate în acest program, avea să ducă inevitabil la obținerea unei autonomii largi a Basarabiei cu un colorit pronunțat național în cadrul Imperiului rus.

Din păcate, documentele de arhivă nu mărturisesc aproape nimic despre activitatea concretă a acestui partid, atât doar că la 26 februarie 1912 a avut loc Adunarea generală a partidului, în cadrul căreia a fost aleasă conducerea lui. Președinte al Cîrmuirii Partidului Zemstvei din Basarabia a fost ales M. Feodosiu, tovarăși ai președintelui — M. Catacazi, A. Aleinikov; membri ai Cîrmuirii — C. Mimi, M. Razu, Iu. Levin-schi, V. Catargi; secretar — P. Gore. ⁸¹

Lipsa unor informații documentare despre activitatea acestui partid poate fi explicată doar prin faptul că posibil Senatul din Petersburg, sesizînd pericolul care-l prezenta această nouă formațiune politică, a refuzat confirmarea înregistrării acesteia.

Anii 1913—1914 sînt semnificativi prin apariția în Basarabia a trei publicații românești: ziarul «Glasul Basarabiei», revista și ziarul «Cuvînt Moldovenesc».

La 7 aprilie, în Duminica Florilor, a apărut primul număr al ziarului «Glasul Basarabiei» sub redacția profesorului de limbă română Gr. D. Constantinescu. Scopul major urmărit de noul organ de presă — deșteptarea conștiinței naționale a românilor basarabeni — urma a fi realizat prin intermediul mai multor mijloace. Principalul accent ziarul îl punea pe introducerea limbii românești în școală și biserică și răspîndirea științei de carte în sînul populației românești din ținut, pentru ca «toți să știe carte și cioban și salahor», ⁸² lucru necesar pentru «a cunoaște mai bine țara, neamul și pe Dumnezeu». ⁸³

Ziarul lansase un apel către românii basarabeni: «Cu străinii care pricep macar oleacă limba noastră vorbiți numai moldovenește, iar pe cei care nu pricep deloc limba noastră, stăruți-vă a-i învăța să vorbească moldovenește». ⁸⁴

«Glasul Basarabiei» pleda pentru înființarea la sate a bibliotecilor obștești cu săli de lectură, petrecerea unor lecții publice, însoțite de «discuții și schimburi de idei». ⁸⁵ În realizarea acestei sarcini se conta mult pe basarabenii luminați, mai ales, «pe acei cu putere» și pe deputații basarabeni în Duma de Stat. ⁸⁶

Ziarul sublinia necesitatea constituirii unui partid politic, ce ar fi apărut interesele românilor din ținut. ⁸⁷

În paginile noului organ de presă era abordată necesitatea însușirii alfabetului latin — veșmântul firesc al limbii române, pentru ca fiecare să poată «citi cărți și gazete române — comoară neprețuită pentru luminarea minților». ⁸⁸

«Glasul Basarabiei» trata pe larg «lupta cu separatismul» în cadrul bisericii basarabene, promovată de arhiepiscopul Serafim. ⁸⁹

O amplă reflectare în coloanele ziarului își găseau problemele de ordin social-economic. Era criticată legea agrară despre majorat care-i «punea pe drumuri pe moldoveni, prefăcându-i în hoți și calici». ⁹⁰ Cei rămași fără pământ urmau, după părerea ziarului, să completeze rîndurile proletarietului din Rusia și «Glasul Basarabiei» considera că «moldovenii nu-și vor lepăda țara pînă la ultima suflare». ⁹¹

Ziarul se pronunța împotriva migrației organizate, a strămutărilor masive de populație românească în Siberia și Extremul Orient și promovării pe această cale a deznaționalizării ținutului. ⁹²

Pentru îndrăzneala cu care erau abordate problemele stringente ale basarabenilor gazeta era mereu persecutată de autorități. Numărul 48 al ziarului a fost confiscat la tipografie, iar redactorul său supus judecății pentru abateri de la art. 72 al Statutului cenzurii. ⁹³

În mai 1913 iese de sub tipar primul număr al revistei «Cuvînt Moldovenesc», iar la 5 ianuarie — ziarul sub același generic, destinat «pentru moldovenii din Basarabia și de peste Nistru». ⁹⁴ Aceste două organe de presă și-au adus contribuția la revigorarea conștiinței naționale a moldovenilor din ținut, la pregătirea premiselor unirii cu România. În timpul primului război mondial tirajul ziarului atinsese cifra de 10 000 exemplare, fiind răspîdit și printre soldații moldoveni de pe front. ⁹⁵

Printre colaboratorii acestor organe se evidențiau N. Alexandri, P. Halippa, S. Murafa, D. Ciugureanu, M. Minciună, T. Roman, I. Buzdugan ș. a. Influența pe care o aveau aceste organe în sînul intelectualității basarabene o recunoștea și jandarmeria locală. ⁹⁶

Primul război mondial cu consecințele sale a adus Basarabia în pragul unirii cu România. În condițiile războiului mișcarea națională din ținut s-a ciocnit de greutăți provocate de această conflagrație mondială, dar și de cele create artificial de autoritățile locale: a cunoscut însă și momente de avînt, atunci cînd s-a prăbușit monarhia Romanovilor.

Poziția României în primii doi ani ai războiului (perioada neutralității) crea dificultăți serioase autorităților țariste din provincia românească din stînga Prutului. În decursul acestui răstimp ele nu excludeau posibilitatea intrării armatei române în Basarabia. Colonelul Nordberg, șeful Direcției guberniale de jandarmi, într-un raport adresat șefului Statului Major al districtului militar Odesa, constata că în urma eșecului armatei ruse pe frontul galițian din vara anului 1915 spiritele în România deveniseră extrem de nefavorabile Rusiei. În baza informației comunicate de agentura secretă rusă din România, colonelul mai comunica superiorului său că în Iași «partida germanofilă alcătuiește componența administrației pentru Basarabia în eventualitatea ocupării acesteia de armata română». ⁹⁷

Tot în această perioadă șefii jandarmeriei basarabene constatau că în sînul populației din ținut se răspîndise zvonul despre un război apropiat între Rusia și România. Se considera că una din cauzele acestor zvonuri era articolul «Plînsul Marii României», publicat în ziarul «Cuvînt Moldovenesc». ⁹⁸ Dar, probabil, cauzele acestui fenomen erau mult mai mul-

tiple și nu puteau fi reduse la un articol de ziar. Drept mărturie servește și faptul că aceste dispoziții ale basarabenilor au continuat să persiste în toamna și iarna anului 1915. La începutul anului 1916 același colonel Nordberg raporta șefilor săi că «chestiunea unei eventuale ocupări a Basarabiei de către armata română constituie principala problemă în momentul de față». Șeful de jandarmi considera că de această chestiune erau preocupați atît țărani, cît și intelectualitatea basarabeană. De data aceasta colonelul considera că existența acestor dispoziții depindea de «zvonurile care erau răspîndite în ținut, cît și de informația din presă despre luptele din Bucovina și atmosfera din România.»⁹⁹

Jandarmeria basarabeană, din însărcinarea comandamentului districtului militar Odesa, prin intermediul agenturii sale secrete, veghea vigilent situația politică din România. O atenție deosebită se acorda și manifestărilor politice din această țară, care abordau chestiunea Basarabiei. Reproducem aici doar un singur exemplu mai semnificativ în acest sens. La 30 august 1915 șeful jandarmeriei județului Ismail, printr-un raport adresat colonelului Nordberg, comunica că cu o săptămînă în ajun în sediul teatrului Galați avusese loc o adunare numeroasă a studenților, unde s-au ținut multe discursuri, sensul cărora se reducea la ideea că a sosit momentul alipirii Basarabiei și Transilvaniei la România. Adunarea fusese urmată de o grandioasă manifestație prin oraș. În același raport se mai menționa că la 27 august primarul orașului Galați a oferit un banchet organizațiilor studențești, în cadrul căruia au fost rostite cuvîntările din 23 august. Un deosebit succes avuse cuvîntarea Elenei Alistar, originară din Moldova de la est de Prut, care a vorbit despre trista soartă a Basarabiei în componența Imperiului rus¹⁰⁰.

La amplificarea spiritelor antirusești în România își aduceau contribuția și autoritățile țariste din stînga Prutului care în această perioadă manifestau un exces de zel în depistarea «spionilor» veniți în Basarabia din Regat. Același Nordberg raporta Statului Major al armatei a VII ruse că arestarea în decursul lunii iunie 1915 a unui șir întreg de cetățeni români suspecți în spionaj a provocat o atmosferă apăsătoare în sînul intelectualității din Galați.¹⁰¹

În interiorul Basarabiei a fost instituit un regim aspru de administrare, care, în mare măsură, a fost dictat de poziția guvernului român și opinia publică din această țară în perioada neutralității. Administrația țaristă din ținut acorda o deosebită atenție stărilor de spirit ale populației basarabene¹⁰². Pristavilor și șefului poliției detectivă li s-a ordonat să fie atenți la tot ce le va trezi bănuiala și în caz de necesitate să raporteze în orice moment ziua sau noaptea¹⁰³. Populația Chișinăului era supravegheată deosebit de vigilent.¹⁰⁴ Pentru răspîndirea zvonurilor false se prevedeau 3 luni de închisoare sau o amendă în sumă de trei mii ruble. În cazuri mai grave persoanelor vinovate urma să li se interzică domiciliul în localitatea dată, ele urmînd a fi expulzate în guberniile din interiorul imperiului sub supravegherea poliției¹⁰⁵.

Un exemplu concludent în acest sens îl constituie cazul lui D. Ciugureanu care către acel timp era deja suspectat de poliție pentru dispozițiile sale românofile. În septembrie 1915 jandarmeria chișinăuiană i-a deschis dosar penal în baza unui denunț, în conformitate cu care D. Ciugureanu s-ar fi exprimat despre eventualul conflict ruso-român de pe poziții proromâne și antirusești. A evitat pușcăria doar datorită poziției sale consecvente în timpul anchetărilor, cît și susținerii din partea unor organizații obștești și persoane particulare din or. Hîncești și Chișinău¹⁰⁶.

Administrația țaristă din Basarabia dăduse indicații ca în localități să nu fie admise nici un fel de manifestații, inclusiv și din cele patriotice.

În caz de împotrivire erau prevăzute măsuri extreme. Șeful poliției din Chișinău raporta guvernatorului despre gradul de pregătire a poliției orășenești, care, în caz de necesitate, urma să acționeze de comun acord cu garnizoana militară a orașului¹⁰⁷.

Tot în scopul evitării unor eventuale complicații în cazul unui război cu România din ținut au fost expulzați câteva sute de români basarabeni care continuau a fi considerați supuși austrieci (părinții și bunicii lor veniseră în Basarabia din Transilvania încă în perioada colonizării Basarabiei).¹⁰⁸ Ei erau expulzați printr-un ordin special al șefului districtului militar Odesa și guvernatorului general, fiindu-le interzisă aflarea în acest district în decursul stării de război.¹⁰⁹

În urma revoluției din februarie 1917 și o dată cu prăbușirea autocrației, sînt anulate o bună parte din restricțiile adoptate anterior de autoritățile țariste. Drept urmare, mișcarea națională a românilor basarabeni obține posibilitatea de a se manifesta plenar, suferind în rezultat schimbări calitative noi și transformîndu-se în mișcare de eliberare națională a românilor din stînga Prutului. Amploarea acestei mișcări după februarie 1917 se datora, în mare măsură, și acelor care au activat pe acest tărîm și în perioadele precedente.

Mulți participanți la mișcarea națională de la începutul sec. al XX-lea s-au aflat printre fruntașii basarabeni, care au făcut unirea Basarabiei cu Țara la 1918.

NOTE

- ¹ Arhiva de politică externă a Imperiului rus (A.P.E.I.R.), f. 151, d. 2796, f. 4.
- ² Ibidem, f. 5.
- ³ Ibidem.
- ⁴ Ibidem.
- ⁵ Ibidem, f. 6.
- ⁶ Ibidem, f. 9.
- ⁷ A.N.R.M., f. 297, inv. 9, d. 26, f. 1—2.
- ⁸ Nistor I., *Istoria Basarabiei*. Chișinău, 1991, p. 266.
- ⁹ *Basarabia*, nr. 12, 5 iulie, 1906.
- ¹⁰ A.N.R.M., f. 297, inv. I, d. 49, p. 1.
- ¹¹ A.P.E.I.R., f. 151, d. 2796, f. 25.
- ¹² Ibidem, f. 28.
- ¹³ Ibidem, f. 29.
- ¹⁴ A.N.R.M., f. 297, inv. 5, d. 6, f. 14, 14 ianuarie 1907.
- ¹⁵ 22; inv. 9, d. 31, f. 19; F. 2, inv. I, d. 9750, f. 1—5.
- ¹⁶ Ornea Z., *Viața lui C. Stere*. Buc., 1981, vol. I, p. 350.
- ¹⁷ *Moldovanul*, nr. I, 14 ianuarie 1907.
- ¹⁸ Ibidem; nr. I, 14 ianuarie 1907; nr. 2, 21 ianuarie 1907; nr. 3, 28 ianuarie 1907.
- ¹⁹ Ibidem.
- ²⁰ A.N.R.M., f. 297, inv. I, d. 49, p. 111, f. 788.
- ²¹ Ibidem, f. 794.
- ²² Ibidem, f. 134—135.
- ²³ Аверех А. И. П. А. Столыпин и судьбы реформы в России. М., 1991, С. 132—133.
- ²⁴ Ibidem, p. 134—135.
- ²⁵ A.N.R.M., f. 297, inv. I, d. 96, f. 166, inv. 5, d. 17, f. 5; F. 297, inv. I, d. 49, p. 111, f. 793, 797.
- ²⁶ Ciobanu Șt., *Basarabia. Populația. Istoria. Cultura*. Chișinău, 1992, p. 62.
- ²⁷ A.N.R.M., f. 297, inv. 5, d. 15 (1908), f. 25.
- ²⁸ Ibidem, f. 25—26.
- ²⁹ A.N.R.M., f. 297, inv. 9, d. 33, f. 13—14.
- ³⁰ Ibidem.
- ³¹ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, D. 96, f. 173.
- ³² A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 49, p. III, f. 771.
- ³³ Ibidem, f. 796; inv. 4, d. 15, f. 26.
- ³⁴ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8987, f. 1.
- ³⁵ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9263, f. 16.
- ³⁶ Ibidem.
- ³⁷ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9135, f. 176; d. 8987, f. 1—47; d. 9263, f. 17.
- ³⁸ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8987, f. 13—14.
- ³⁹ Ibidem, f. 15.
- ⁴⁰ Ibidem, f. 16.
- ⁴¹ Ibidem, f. 25.
- ⁴² Ibidem, f. 33.
- ⁴³ Ibidem, f. 94.
- ⁴⁴ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8.
- ⁴⁵ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9135, f. 1, 2.
- ⁴⁶ Ibidem, f. 3, 4.
- ⁴⁷ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8987, f. 8, 21—22.
- ⁴⁸ Ibidem, f. 34.
- ⁴⁹ Ibidem, f. 8.
- ⁵⁰ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9135, f. 7, 8, 9, 11.
- ⁵¹ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8987, f. 11.
- ⁵² Ibidem, f. 19.
- ⁵³ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9263, f. 18.
- ⁵⁴ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 8966, f. 29.
- ⁵⁵ Ibidem.
- ⁵⁶ Nistor I., op. cit., p. 236.
- ⁵⁷ Cazacu P., *Moldova dintre Prut și Nistru 1812—1918*, Chișinău, 1992, p. 181—182.
- ⁵⁸ Popovschi N., *Istoria Bisericii din Basarabia*, Chișinău, 1931, p. 441.
- ⁵⁹ Cazacu P., op. cit., p. 183.
- ⁶⁰ Nistor I., op. cit., p. 237.
- ⁶¹ A.N.R.M., f. 297, inv. 5, d. 35, f. 3; Nistor I., op. cit., p. 238.
- ⁶² A.N.R.M., f. 88, inv. 2, d. 253, f. 1—6.
- ⁶³ Rusu D., *Solidari cu Basarabia: România, 1912//Patrimoniul* nr. 3, 1991, p. 118—125.
- ⁶⁴ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9241, f. 3.

- ⁶⁴ *Făclia Țării*, nr. 1, p. 5 în A.N.R.M., f. 297, inv. 1, f. 196.
- ⁶⁵ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9263, f. 1—18; F. 297, inv. 1, d. 196, f. 6—28.
- ⁶⁶ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 196, f. 1.
- ⁶⁷ Ibidem, f. 4, 5, 7, 8.
- ⁶⁸ Ibidem, f. 23, 28.
- ⁶⁹ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9263, f. 7.
- ⁷⁰ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 196, f. 23.
- ⁷¹ Ibidem, f. 23.
- ⁷² A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9263, f. 10, 11.
- ⁷³ A.N.R.M., f. 401, inv. 1, d. 134, f. 1—2.
- ⁷⁴ *Basarabia*, nr. 44, 25.10.1906.
- ⁷⁵ A.N.R.M., f. 88, inv. 2, d. 34, f. 121.
- ⁷⁶ *Glasul Basarabiei*, nr. 1, 07.04.1913.
- ⁷⁷ Ibidem
- ⁷⁸ A.N.R.M., f. 401, inv. 1, d. 134, f. 1, 2—5.
- ⁷⁹ Ibidem, f. 2.
- ⁸⁰ Ibidem.
- ⁸¹ Ibidem, f. 14.
- ⁸² *Glasul Basarabiei*, nr. 43, 16.02.1914
- ⁸³ Ibidem.
- ⁸⁴ *Glasul Basarabiei*, nr. 37; 05.01.1914.
- ⁸⁵ *Glasul Basarabiei*, nr. 18; 11.05.1913; nr. 46; 09.03.1914.
- ⁸⁶ *Glasul Basarabiei*, nr. 38; 12.01.1914; nr. 48; 23.03.1914.
- ⁸⁷ *Glasul Basarabiei*, nr. 17, 04.05.1914.
- ⁸⁸ *Glasul Basarabiei*, nr. 37, 05.01.1914.
- ⁸⁹ *Glasul Basarabiei*, nr. 18, 11.05.1913; nr. 50, 20.04.1914; nr. 51, 27.04.1914.
- ⁹⁰ *Glasul Basarabiei*, nr. 20, 25.05.1913.
- ⁹¹ *Glasul Basarabiei*, nr. 32, 01.12.1913.
- ⁹² *Glasul Basarabiei*, nr. 16, 27.04.1913; nr. 32, 01.12.1913; nr. 47, 16.03.1914; nr. 48, 23.03.1914.
- ⁹³ *Glasul Basarabiei*, nr. 55, 03.06.1914.
- ⁹⁴ *Cuvînt Moldovenesc*, nr. 1, 05.01.1914
- ⁹⁵ *Nistor I.*, op. cit., p. 272.
- ⁹⁶ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 49 (1915), f. 18.
- ⁹⁷ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 335 (1915), f. 44.
- ⁹⁸ Ibidem, f. 48.
- ⁹⁹ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 392, f. 6.
- ¹⁰⁰ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 333, f. 59.
- ¹⁰¹ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 333, f. 67.
- ¹⁰² A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9493 (1915), f. 37.
- ¹⁰³ Ibidem, f. 70.
- ¹⁰⁴ Ibidem, f. 71.
- ¹⁰⁵ Ibidem, f. 73.
- ¹⁰⁶ A.N.R.M., f. 297, inv. 1, d. 358, f. 2—44; inv. 9, d. 31, f. 18—31. (Eșuarea tentativei Jandarmeriei de a se răfui cu D. Ciugureanu se datoră, în mare măsură, și eforturilor depuse de S. Murafa (inv. 9, d. 31, f. 31)).
- ¹⁰⁷ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9493, f. 68—69.
- ¹⁰⁸ A.N.R.M., f. 2, inv. 1, d. 9962 (1916), f. 4.
- ¹⁰⁹ Ibidem, (În afară de românii basarabeni au fost expulzați etnicii germani (F. 2, inv. 1, d. 9945, f. 450, 462, 466); populația armeană (f. 463); poloneză (f. 464); chiar și slavi, supuși austrieci, (f. 461). Era expulzată și populația evreiască. Evreii, supuși străini, erau întemnițați în închisori, iar evreii, supuși ruși, erau ținuți sub arest la domiciliu (d. 9493, f. 42); d. 9945, f. 433—434, 441, 444, 460, 465)).

MITRU GHIȚIU

ROLUL FACTORULUI EXTERN* ÎN UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA LA 1918

Printre multiplii factori ce au contribuit la mărețul act de unire a Basarabiei cu România la 1918 fără îndoială un loc deosebit îl ocupă cel extern, influența căruia se face simțită de fiecare dată atunci cînd pe cîntarul istoriei se pune destinul românilor basarabeni.

În primul rînd, necesită a fi menționată aici revoluția din Rusia de la 1917, care a dus la înlăturarea regimului țarist, ce de veacuri încătușase o mulțime de popoare, inclusiv și românii de la răsărit de Prut. Șansa libertății ratată la începutul secolului, cînd țarismul fu doar zguduit de-a binelea, însă reuși totuși să se mențină, de data aceasta popoarele asuprite n-au mai scăpat-o din mîini. În pofida faptului că guvernul provizoriu proaspăt constituit în Rusia postțaristă, atașat fiind de aceleași tendințe centraliste și de rusificare, pe care le manifesta birocrăția țaris-

* După cum se va vedea în continuare autorul abordează doar unele aspecte ale factorului extern.

tă, a încercat în fel și chip, chiar de la bun început, să orienteze potențialul enorm al mișcării popoarelor, îndeosebi al celor de la periferii pe lângă revindicările pur sociale, popoarele tot mai frecvent și insistent se pronunță pentru ideea autonomiei politice și teritoriale.

Aici aş vrea să subliniez acel fapt că ideea autonomiei, a dreptului la autodeterminare națională a popoarelor figura ca atare atunci în platformele politice ale majorității partidelor și organizațiilor social-politice, ce activau sau erau pe cale de constituire în Rusia, evident cu caracter mai pronunțat la cele de la periferiile naționale. Consider că e un fapt deosebit de important, care în cele din urmă a facilitat substanțial mișcarea de eliberare națională a popoarelor, inclusiv a românilor basarabeni. Cel puțin, guvernul de la Petrograd, presat fiind de multiple probleme de ordin intern, nici n-a încercat să se opună revindicărilor naționale ale românilor de aici. Într-un cuvânt, el promova o politică de neamestec, ceea ce de fapt îi făcea pe băștinași să activeze cu mult curaj în această direcție. Politica loială a guvernului provizoriu, impusă de altfel acestuia de diverse circumstanțe, a făcut ca la etapa inițială etniile din Basarabia să sprijine fără rezerve revindicările românilor cu privire la autonomia politică și teritorială, dreptul la limba maternă în școală, biserică, administrație etc.

Mișcarea națională în Basarabia depindea, în mare măsură, de succesul sau insuccesul vecinilor săi apropiați, al ucrainenilor, în lupta lor de dezrobire națională. Neevocînd în detalii problema în cauză, necesită de accentuat faptul că practic toate documentele de atunci reflectă atitudinea binevoitoare a oamenilor de rînd din Ucraina față de revindicările politice și naționale ale românilor de la răsărit de Prut. Doar unii dintre liderii politici ai Ucrainei au încercat să probeze terenul în vederea posibilei anexări a unor pămînturi românești din spațiul interfluvial la statul ucrainean. În cele din urmă, către toamna anului 1917 problema se părea aplanată, nefiind însă definitiv rezolvată, grație atît Ucrainei, precum și Basarabia erau antrenate fiecare în parte în procesul complicat și dificil de obținere a autonomiei politice și teritoriale.

Cum n-ar fi, dar în luarea de decizii privind organizarea Sfatului Țării, proclamarea autonomiei Basarabiei, a Republicii Populare Moldovenești în componența Republicii Federative Democratice Ruse militanții români basarabeni n-au simțit careva presiuni din partea autorităților de la Petrograd. Ca de altfel, și o deplină susținere din partea etniilor locale, precum și a partidelor și organizațiilor social-politice prorusești. Astfel se poate conchide că factorul extern a favorizat obținerea autonomiei politice și teritoriale a Basarabiei la prima etapă a mișcării de eliberare națională, care luă sfîrșit în prima decadă a lunii decembrie 1917, cînd a fost anunțată componența primului guvern al Republicii Populare Moldovenești și care a intrat în istorie sub denumirea Consiliul Directorilor Generali.

După cum se știe însă evenimentele politice în Rusia derulau cu o rapiditate nemaipomenită. În urma puciului în octombrie 1917 la cîrma Rusiei au venit bolșevicii, care, pe de o parte, proclamă în cuvinte dreptul națiunilor la autodeterminare, iar, pe de altă parte, stăruiau prin foc și sabie să reanimeze fostul imperiu țarist. Acțiunile bolșevicilor au pus în pericol real nu numai libertățile politice elementare ale cetățeanului, ci și existența în continuare a autonomiei popoarelor, la care atît de mult rîvnise ele în lupta seculară cu autocrația țaristă.

În situația creată pe ordinea zilei apare problema independenței statale a popoarelor, mai ales a celor de la periferiile fostului imperiu, care n-au acceptat ideologia bolșevică și deci nici puterea acestora nedorînd firește de a fi din nou încorsetate într-un imperiu, fie chiar și sub altă denumire.

O poziție ostilă Sfatului Țării au ocupat sovietele de deputați ai muncitorilor și soldaților, create pe parcursul anului 1917 după exemplul Petrogradului, Moscovei și altor centre politico-administrative ale Rusiei și care practic nu aveau în componența lor reprezentanți ai românilor, adică a populației băștinașe. De fapt, o situație analoagă se întâlnește și la organizațiile locale ale partidelor menșevic, bolșevic, Bund etc.

În a doua jumătate a lunii decembrie 1917 îndeosebi s-au activizat bolșevicii locali, precum și cei proaspăt sosiți de pe aiurea. Anume ei au fost inițiatorii luptei pentru înlăturarea de la conducere a forțelor unite în jurul Sfatului Țării și acapararea pe cale armată a puterii de stat pe acest pământ românesc. În atingerea scopurilor finale bolșevicii contau pe: 1) sprijinul moral și material al centrului; 2) prezența pe teritoriul românesc a numărului impunător de trupe ale armatei rusești; 3) susținerea deplină a acțiunilor lor din partea populației de limbă rusă; 4) dezordinea cumplită ce se instaurase în Basarabia și alte pământuri românești grație apropierei liniei frontului. Referitor la ultima, de menționat, că, spre deosebire de alte regiuni ale fostului imperiu rus, dezordinea în Basarabia în cea mai mare parte se datorează soldaților ruși. Anume ei au purces la prădăciuni, banditism, devastare a depozitelor de băutură de la sate și orașe. Acapararea puterii de stat de către bolșevici în centru a accelerat descompunerea armatelor rusești de pe front. Sute și mii de dezertori de pe frontul românesc în drum spre casă în deplină dezordine comit numeroase acte de banditism. Acești soldați, după cum relatează ziarul «Cuvânt Moldovenesc», «au început să se poarte ca într-o țară dușmană. Prin târguri ei sparg beciurile, varsă vinul, se îmbată ca niște porci și fac fel de fel de batjocuri. Pe la sate ei fac același lucru: își bat joc de bieteile femei, ale căror bărbați sunt pe front, iese la drum, unde pradă pe moldoveni și pe toți»¹. Paginile ziarelor locale erau pline de știri cu privire la omoruri ale oamenilor pașnici, omoruri săvârșite de soldații în stare îndobitocită.

Toate eforturile Sfatului Țării, ale guvernului tinerii republici de a restabili ordinea din păcate n-au dat rezultate dorite. Întrucât noua putere nu dispunea de forță armată necesară (armata națională era de-abia în curs de organizare, iar cohorte de milițieni de cele mai multe ori nu făceau față cerințelor zilei) trebuia căutată o soluție urgentă pentru rezolvarea problemei complicate întru apărarea populației pașnice, a bunurilor materiale create pe parcursul a zeci și sute de ani.

Evident, era nevoie de forță armată bine organizată, echipată, disciplinată. O astfel de forță pe atunci constituia numai armata română. Dar hotărârea liderilor parlamentului și guvernului de la Chișinău de a chema armata română în ajutor a fost întâmpinată cu ură înverșunată de către poștorniciii Sfatului Țării în persoana bolșevicilor, menșevicilor, bundiștilor, într-un cuvânt, de partidele, ce-și ziceau «socialiste». Nadejda Grinfeld, liderul organizației menșevice din Chișinău, în pofida faptului că ocupa poziție incompatibilă cu bolșevismul, n-a tăgăduit să declare sus și tare de la tribuna Sfatului Țării în cadrul ședinței acestuia din urmă din 28 decembrie 1917 la capitolul invitării trupelor române în Basarabia literalmente următoarele: «Fie trupe care n-ar fi, numai nu cele române»².

Tentativele bolșevicilor de a ridica masele, de a organiza careva rezistență au suferit eșec deplin. Cu toată propaganda lor antiromânească armata română ca atare n-a întâmpinat nici o rezistență din partea populației băștinașe, ba chiar și din partea etniilor conlocuitoare, cu excepția doar a unor ciocniri sporadice cu detașamente neînsemnate bolșevizate. Dimpotrivă, după cum atestă documentele timpului, în majoritatea cazurilor trupele românești erau primite cu bucurie. «Norodul să-

tul de anarhie le-a întâmpinat cu mare bucurie, scria ziarul «Cuvânt Moldovenesc», pentru că numai oștile bine disciplinate pot să ne aducă liniște și să facă rânduială în țara noastră»³.

Sosirea armatei române și reinstaurarea ordinii în țară a înlăturat pericolul real de instaurare prin forță armată în Basarabia a regimului comunist și deci de pierdere a autonomiei tinerei republici. Însă situația era de așa natură, că mai persista în permanență primejdia intervenției militare a Rusiei Sovietice în Basarabia, așa cum bolșevicii considerau acest pământ românesc drept al lor. Principala și nicidecum unica piedică în calea intervenției militare bolșevice era teritoriul Ucrainei, care din punct de vedere geografic despărțea Rusia de Moldova. În continuare deci desfășurarea evenimentelor politice în Basarabia, în mare măsură, depindea de faptul cum aveau să deruleze lucrurile în Ucraina, unde bolșevicii declanșase un adevărat război în scopul înăbușirii mișcării de eliberare națională. În urma acestei lupte Rada Centrală proclamă în prima jumătate a lunii ianuarie 1918 Republica Populară Ucraineană independentă. Astfel, o dată cu proclamarea independenței statale a Ucrainei au fost rupte toate legăturile teritoriale între Moldova și Rusia.

În noaptea spre 24 ianuarie 1918 Sfatul Țării a proclamat independența Republicii Populare Moldovenești. Aici e cazul de subliniat că era vorba de independență față de Rusia, deoarece din punctul de vedere al normelor de drept potrivit declarației din 2 decembrie 1917 Republica Populară Moldovenească a fost proclamată în componența Republicii Federative Democratice Ruse, care așa și n-a mai existat niciodată istoricește. Preocupat de alte griji, guvernul lui Lenin pare-se nici n-a sesizat evenimentul în cauză. Cel puțin doar astfel se poate de înțeles lipsa reacției respective a noilor autorități de la Petrograd. Deci și la acea etapă împrejurările de ordin extern au favorizat cauza de eliberare a pământurilor românești.

Între timp, atunci când se părea că se reușise, fie și pentru o perioadă nedeterminată, de a îndepărta oarecum pericolul amestecului regimului bolșevic din Rusia în afacerile interne ale tinerei republici, apărut o amenințare directă din partea Republicii Populare Ucrainene, amenințare care în cele din urmă putea duce la anexarea teritoriului românesc Basarabia de către Ucraina.

Vorba e că în cea de-a doua jumătate a lunii februarie 1918, conducerea Republicii Populare Moldovenești a primit invitația României de a participa la tratativele de pace cu Puterile Centrale alături de delegația română și cea ucraineană. În componența delegației au fost aleși Ion Înculeț, președintele Sfatului Țării și Daniil Ciugureanu, prim-ministru al Republicii Populare Moldovenești, care la 24 februarie 1918 au și luat calea spre București.⁴ Ajunsă doar la Iași, unde temporar se refugiase guvernul român, delegației i s-a comunicat că partea ucraineană s-a pronunțat împotriva participării delegației independente a Republicii Populare Moldovenești la tratativele de pace. Din spusele lui Alexandru Averescu, prim-ministru al României, conducerea Ucrainei a expediat lui Kühlmann și Czernin, reprezentanții oficiali ai Germaniei și Austro-Ungariei la tratative, o notă în care se declară că Ucraina, chipurile, nu poate să rămână indiferentă față de soarta Basarabiei, care, nici mai mult, nici mai puțin, «se află în sfera de influență a Ucrainei și constituie o provincie inseparabilă a ei»⁵. Guvernul Republicii Populare Ucrainene într-o telegramă oficială informa guvernele Germaniei, Austro-Ungariei, Turciei, Bulgariei și României că «Basarabia din punct de vedere etnografic, economic și politic constituie, împreună cu teritoriul de bază al Republicii Populare Ucrainene, o unitate indivizibilă», și deoarece «chestiunea cu privire la apartenența de stat a Basarabiei ar putea servi drept obiect de discuție la conferința de pace de la București, guvernul Republicii Populare Ucrainene consideră că examinarea

acestei chestiuni și soluționarea ei poate avea loc numai cu participarea și acordul reprezentanților guvernului ucrainean»⁶.

Conținutul acestor documente cu caracter oficial dovedea fără echivoc că după semnarea păcii cu Germania și Austro-Ungaria la sfârșitul lunii ianuarie 1918 în politica externă a Republicii Populare Ucrainene au intervenit schimbări esențiale. Nu e cazul să analizăm aici motivele acestei metamorfoze. Cert e că conducerea Republicii Populare Ucrainene, a Radei Centrale a încercat să profite de situația extrem de complicată în care s-a pomenit tinăra Republică Populară Moldovenească după proclamarea independenței acesteia față de Rusia și să reanimeze ideea încorporării Basarabiei, idee care demult figura printre intențiile conducerii de la Kiev. Ca atare, o dată cu apariția documentelor vizate au căpătat bază reală zvonurile rele ce se făceau auzite în Basarabia că Ucraina ar intenționa să anexeze cel puțin două județe ale Basarabiei.

Gravitatea situației a impus parlamentului Republicii Populare Moldovenești o ședință specială consacrată chestiunii în cauză. Sfatul Țării a protestat vehement, aproape în unanimitate, împotriva pretențiilor teritoriale absolut nejustificate ale Ucrainei. Excepție au făcut doar unii parlamentari de naționalitate ucraineană, care au ocupat o poziție neclară în problema dată.

Între timp, știrile cu privire la o posibilă încorporare a Basarabiei în cadrul Ucrainei au făcut să se întărească considerabil pozițiile partizanilor unirii Basarabiei cu România. Dacă pînă atunci potrivnicii unirii nu scăpau nici o ocazie de a aduce învinuiri la adresa deputaților Sfatului Țării din fracția blocului moldovenesc că aceștia, chipurile, contrar voinței populației se pronunță în permanență pentru unire, apoi, după ce conducerea de la Kiev a aruncat vualul și a înaintat fățiș pretențiile sale teritoriale privind Basarabia, pe teren ia amploare mișcarea de masă pentru unirea cu România, devenind din ce în ce mai puternică.

În manifestul comitetului central al studenților români din Basarabia se spunea literalmente următoarele: «Noi socotim că mîntuirea neamului nostru este numai în unirea tuturor fiilor noștri într-o singură țară. Noi de la străini nu mai așteptăm nimic; toată nădejdea ne-o punem în viața la un loc cu toți frații noștri români»⁷. Un grup de țărani, membri ai zemstvei din Bălți, în cererea către adunarea zemstvei din acel județ scriau: «România ne-a dat ajutorul frățesc în zilele de grea primădie, curățindu-ne țara de dușmani, dîndu-ne scutul, liniștea și rînduiei pierdute... Hotărîm, în numele ținutului nostru Bălți să ne unim din nou cu scumpa țară mamă: cu România, voind să împărțim cu ea frățește tot norocul și nevoile vieții noastre viitoare, ca și în vremile Moldovei lui Ștefan cel Mare!»⁸.

La 3 martie 1918 zemstva orașului Bălți, aleasă prin vot universal, a cerut Sfatului Țării să ia decizia privind unirea Basarabiei cu Patriamă. De menționat că printre cele 102 semnături pe această moțiune erau și semnături ale reprezentanților etniilor: ruși, evrei, polonezi.

O moțiune asemănătoare a adoptat și adunarea generală a zemstvei din Soroca, care avu loc la 13 martie 1918. Textul moțiunii era urmat de o mulțime de semnături, care reprezentau diverse pături sociale ale populației din județ, precum și diverse etnii.

Întru susținerea ideii practice de unire cu România s-a pronunțat și uniunea marilor latifundiari în frunte cu P. Sinadino, o delegație a căreia la 6 martie 1918 fu primită la Iași de către Maiestatea Sa Regele. În memoriul ei literalmente se vorbea următoarele: «Suntem fericiți că putem exprima înaintea Maiestății Voastre dorința tuturor păturilor din Basarabia, ce sunt pentru ordine, liniște și muncă productivă, de a fi totdeauna sub sceptrul Maiestății Voastre, care dorință este a întregului neam românesc și prin urmare și a poporului românesc din Basarabia»⁹.

Așadar, către primăvara anului 1918 se conturau condiții reale în ce privește desăvîrșirea procesului de eliberare națională a românilor de la răsărit de Prut, și care s-a și soldat cu actul Marii Uniri a Basarabiei cu România.

În încheiere se cere a fi menționat rolul deosebit al liderilor politici din Basarabia de atunci, care nu numai că au reușit prin forța cuvîntului să atenuzeze întrucîtva spiritele în tabăra opoziționistă referitor la problema în cauză, dar au și știut să folosească de minune situația extrem de favorabilă ce se crease în martie 1918. Mai ales, e vorba de factorul extern, care de fapt s-a manifestat drept catalizator la momentul culminant al eforturilor românilor dintre Prut și Nistru în a se reuni cu Patria-mamă.

NOTE

¹ *Cuvînt Moldovenesc*, 1917, 25 octombrie.

² A.N.R.M., fond 727, inv. 2, d. 57, f. 240.

³ *Cuvînt Moldovenesc*, 1918, 16 ianuarie.

⁴ A.N.R.M., fond 727, inv. 2, d. 57, f. 329—331.

⁵ Ibidem, f. 388.

⁶ Ibidem, d. 55, f. 111—112.

⁷ *Unirea Basarabiei*, Buc., 1929, f. 210.

⁸ Ibidem, f. 213—214.

⁹ Ibidem, f. 221.

STUDII ȘI COMUNICĂRI

NICHITA ADĂNILOAE

INVĂȚĂMÎNTUL ÎN SUDUL BASARABIEI
ÎN TRE ANII 1857—1878

Istoria zbuciumată a Basarabiei, pe lângă anii de restriște, de dureri și frustrare cauzată de ocupația străină, ne-a oferit și perioade mai liniștite de dezvoltare liberă în toate domeniile, implicit de împliniri materiale și spirituale ale locuitorilor ei. O astfel de perioadă — din păcate numai pentru sudul Basarabiei — o constituie cele două decenii de administrație românească dintre Congresul de la Paris, care a hotărât retrocedarea către Moldova a județelor Cahul, Ismail și Bolgrad, și Congresul de la Berlin unde Rusia și-a impus voința de a le reanexa, deși se angajase, prin Convenția din aprilie 1877, să respecte integritatea teritorială a României.

Ne vom referi, în cele ce urmează, la dezvoltarea învățămîntului românesc în zona menționată, învățămînt care a contribuit eficient, în acei ani, la ridicarea nivelului cultural al basarabenilor și la deșteptarea conștiinței lor naționale.

Trebuie să precizăm, de la început, că, în pofida adevărului, scriitorii ruși care s-au ocupat de Basarabia au susținut că la 1812, la anexarea ei de către Imperiul țarist, «nu existau nici școli, nici chiar știutori de carte în această provincie»¹. Afirmările lor sînt inexacte, deoarece boierimea știa carte românească și grecească, iar condicile de administrație ale moșiilor și actele scrise și semnate de ea în acel timp sînt dovezi peremptorii în acest sens. Apoi mulți boieri din Basarabia — ca, de altfel, și din restul Moldovei și din Muntenia — aveau acasă guvernori francezi sau greci pentru copiii lor. Clericii, de asemenea, știau a scrie, a citi, socoti și cînta românește în biserică; altfel n-ar fi fost admiși în funcții. Mărturii sînt actele și condicile bisericești scrise în românește. Pe lângă unele biserici și mănăstiri basarabene funcționau școli în care învățau carte fiii de preoți, de dascăli și alți copii din împrejurimi. În alte sate preoții și dascăli îi învățau acasă, pe copiii lor, carte și cîntări bisericești². De aceea, unele familii au dat 3—4 generații de preoți. (Exemplu, familia Ceacîr).

În afară de învățămîntul familial sau particular în Moldova au funcționat, temporar, din anul 1766, în toate ținuturile și școli publice sau domnești. Astfel, prin hrisovul voievodului Grigore al III-lea Ghica, din 1766, s-a hotărât înființarea a 23 de școli domnești și s-au rînduit și «dascăli moldovenesți pe la ținuturi». Cinci din aceste școli au fost înființate în ținuturile basarabene și anume la: Greceni, Lăpușna, Chișinău, Orhei și Soroșca³. În sudul Basarabiei nu s-au putut deschide atunci școli publice din cauză că această zonă era administrată nemijlocit de turci. În mai 1803, printr-un alt hrisov, voievodul Al. Moruzi a hotărât ca în școala domnească de la Chișinău, pe lângă limba română să se învețe și limba elinească⁴.

După anexarea Basarabiei de către Rusia țîrgoveții din Chișinău au cerut, în cîteva rînduri, mitropolitului Gavriil Bănulescu «să redeschidă vechea lor școală moldovenească» — ce fusese închisă în timpul războiului ruso-turc din anii 1806—1812 — obligîndu-se să contribuie și ei la întreținerea acesteia. Cu încuviințarea mitropolitului, școala a putut funcționa, scurt timp, pe lângă două biserici. În 1815 țîrgoveții se plîn-

geau din nou că fiii lor erau «lipsiți de hrana învățaturii limbii moldovenești» și cereau zadarnic ca, prin milostenia publică, să se poată «zidi niște case mai mari de școală»⁵. Vechile școli domnești n-au fost deschise nici la Chișinău, nici în celelalte localități, unde funcționaseră cu intermitențe, pînă la 1806, deoarece administrația rusă urmărea să-și creeze școli proprii, care să ducă la deznaționalizarea basarabenilor.

Mitropolitul Gavriil Bănulescu, după cum se știe, a izbutit să înființeze atît școala eparhială, cît și seminarul de la Chișinău, în 1813. În raportul său către Sinodul din Petersburg, mitropolitul a insistat ca în aceste școli, pe lîngă limba rusă, să se învețe neapărat și «limba națională moldovenească... precum și limba latină, fiindcă din ea se trage și se poate îmbogăți cea națională»⁶. Seminarul de la Chișinău era frecventat și de elevi de dincolo de Nistru. În primele decenii de la înființare materiile se predau în limba română, iar mai tîrziu aceasta a fost înlocuită cu cea rusă. Prin grija lui Gavriil Bănulescu s-a înființat tipografia Mitropoliei din Chișinău de sub teascurile căreia au apărut, în românește, numeroase cărți bisericești, inclusiv *Noul Testament* și o serie de «bucavne pentru școli»⁷.

Tot sub oblăduirea Mitropoliei din Chișinău au apărut între anii 1822—1840, unele școli elementare în care elevilor li se predă, «în rusește și moldovenește», scrisul, cititul și socotitul, după metoda lancasteriană. Aceste școli au fost înființate la: Chișinău, Cahul, Ismail, Cetatea Albă, Tighina, Bălți, Orhei, Soroca, Hotin, precum și în cîteva sate⁸. Unele din aceste școli au funcționat 2—3 ani, altele au avut o durată mai lungă fiind transformate în școli ținutale și rusificate treptat. De altfel, la 29 februarie 1828, a fost sancționată legea care anula *Așezămîntul* din 1818 și «impunea ca limbă oficială, singură, limba rusă» în Basarabia⁹.

În anul 1833 s-a deschis la Chișinău un liceu rusesc în care, pînă la 1866, s-a predat facultativ și limba română pentru moldovenii doritori¹⁰. În septembrie 1841 boierimea basarabeană (în frunte cu I. Sturdza), într-un raport către guvernator, arăta că «limba moldovenească este neglijată în școlile publice», că «școlile ținutale sunt lipsite de profesori de limbă moldovenească» și de cărțile necesare pentru acest obiect. Din această cauză, «copiii nobilimei basarabene» nu se pot perfecționa în «limba maternă literară». Intrînd în liceu, cu toate că acolo se predă și limba moldovenească, ei nu se pot folosi de această limbă lipsindu-le complet «manualele didactice în limba maternă». În final, boierimea cerea să se numească la școli profesori «de limbă moldovenească» și să se procure din Moldova și Muntenia cărțile didactice necesare¹¹. În urma acestor insistențe, guvernatorul a admis predarea limbii române în școlile din Hotin și Bălți. Aceasta se pare că a fost ultima dată cînd ocîrmuirea rusă a încuviințat ca limba română să constituie obiect de studiu în școlile publice basarabene.

Urmărind să pună învățămîntul în serviciul rusificării populației moldovenești, autoritățile țariste au dispus, în 1867, scoaterea limbii române din toate școlile publice basarabene, fie că erau școli întreținute de stat ori de cler. Tot atunci limba română a fost scoasă și de la seminarul din Chișinău¹². Batiușcov declara, cu cinism, că scopul acestor măsuri discriminatorii, referitoare la învățămînt, este rusificarea românilor basarabeni. El scria «dacă voim ca Basarabia să se contopească pe deplin cu Rusia, atunci trebuie, prin mijlocul școalelor, să ne grăbim a face ca măcar jumătate din țăranii moldoveni să devie ruși. Spre această tîntă tinde tocmai sistemul de învățămînt public, adoptat acum de ocîrmuire». Planul de învățămînt, continua Batiușcov, era astfel întocmit «ca să se poată nădăjdui ca tînăra generațiune moldovenească în Basarabia să fie crescută în duhul curat rusesc și să se contopească, în chip organic, ...cu Rusia»¹³.

Pentru românii din sudul Basarabiei se iviseră zorii unei vieți libere și prospere încă din 1856. În acel an, Congresul de pace de la Paris — ce a pus capăt războiului Crimeei — a impus Rusiei îndatorirea de a restitui Moldovei Basarabia sudică (districtele Cahul, Bolgrad și Ismail), cuprinzând o suprafață de 10 288 verste pătrate, cu o populație de 127 330 locuitori: moldoveni, bulgari, lipoveni și găgăuzi. Pe lângă românii moldoveni băștinași, care constituiau majoritatea populației basarabene, ceilalți fuseseră colonizați de ruși, după anexarea din 1812, pe locurile rămase de la tătarii care părăsiseră Bugiacul. Vestea revenirii acestui teritoriu la patria-mamă a fost primită cu mare bucurie, atât pe ambele maluri ale Prutului, cât și în capitalele celor două principate române (Iași și București), unde lupta pentru Unire era în plină desfășurare. Vasile Alecsandri scrisese atunci marșul *Drum bun*, pe care-l cântau soldații români înaintînd peste Prut să ia în primire vechea Basarabie:

Hai cu Domnul Sfîntul,
Haideți peste Prut,
Să păzim pămîntul
Care l-am avut¹⁴.

Îndată după instalarea administrației românești a început și opera de culturalizare a locuitorilor ce fuseseră supuși pînă atunci procesului rusificării. Guvernul de la Iași, preocupat de organizarea școlilor și încurajarea învățămîntului național în teritoriul basarabean «reîntors patriei după 45 de ani de înstrăinare», a trimis acolo pe P. Costandache, din Departamentul Cultelor și Instrucțiunii Publice, să ia contact cu autoritățile locale, cu notabilii și obștii satești, să studieze atent starea de lucruri și să facă propunerile necesare pentru răspîndirea științei de carte. La 20 martie 1857, P. Costandache a înaintat departamentului de resort un amplu raport în care a arătat că în trecut au funcționat, temporar, unele școli elementare în Cahul, Bolgrad, Ismail, Reni, Leova, Chilia și în cîteva colonii pentru a forma scriitori la cancelariile locale. Acum, precizează trimisul guvernului, «se află în ființă» numai în Bolgrad (oraș care s-a bucurat de anumite privilegii) «o școală mixtă, nici primară, nici elementară, compusă din două clase și un singur profesor» și «cîteva școale» prin satele coloniștilor bulgari, «cu profesori plătiți de către obștiile sătene și cari predau în limba rosiască». El a constatat peste tot — în orașe, tîrguri și sate — un interes major al locuitorilor pentru înființarea de școli primare, iar în Bolgrad și Ismail chiar pentru crearea unor gimnazii. Asigurarea localurilor de școală, a mobilierului și a celorlalte cheltuieli, de întreținere și de personal, urmau să cadă — conform angajamentului — în sarcina eforturilor locale, care erau pe cale de organizare și care rugau guvernul să trimită, cât mai repede, profesori, manuale și material didactic. P. Costandache insistă și el, în finalul raportului ca departamentul să trimită «profesorii trebuitori», cărți școlare în toate localitățile unde sînt prevăzute școli, «iar mai cu osebire abecedare române și modele de caligrafie, care sunt neapărate pentru școalele elementare»¹⁵.

Pe de altă parte, Ion Ionescu, «bravul prefect al coloniilor basarabene», cum îl caracterizează un învățător,¹⁶ a cerut guvernului să trimită 25 de învățători pentru a putea începe școala la 1 septembrie 1857 și în satele din colonii. El cerea să se înființeze școli românești chiar și în satele din coloniile bulgărești și sublinia că poziția și răsplata ce dau coloniștii învățătorilor «este foarte frumoasă»¹⁷. În august 1857, observînd că numirea personalului didactic întîrzie, Ion Ionescu s-a dus personal la Iași și a ales 15 elevi de pe băncile școlii preparandale (normale) de la Trei Ierarhi, cărora le-a explicat că misiunea lor, ca învățători «este să deștepte din letargie românismul», ce fusese înăbușit de ocupan-

ții ruși «și să pună primele pietre la întemeierea învățămîntului național»¹⁸.

Datorită insistențelor lui I. Ionescu, P. Costandache și măsurilor luate de Departamentul Cultelor și Instrucțiunii s-au putut înființa și deschide, începînd din toamna anului 1857, primele școli primare, publice, în localitățile din sudul Basarabiei. Astfel, în septembrie 1857, s-a deschis școala din satul Babele, districtul Bolgrad, cu 17 elevi, avînd ca învățător pe N. Nicolau, școala din Colibași cu 30 de elevi, avînd ca învățător pe D. Moroșanu și școala din Văleni (învățător fiind Emanoil Dumbravă)¹⁹. În lunile următoare s-au deschis școli la: Cartal (cu 22 elevi), Cișmechiori (cu 44 elevi), Barta, Satul Nou, Frecăței și Anadol²⁰, școala din ultimul sat, arată documentele, a fost construită în cîteva luni de țărani români (în majoritate), și cîțiva bulgari veniți de peste Dunăre, cu care se înțelege bine²¹.

În 1858 s-au înființat școli în satele: Slobozia, (învățător I. Sălăgeanu), Vulcănești (învățător G. Stroeanu), Erdecburno (învățător N. Petru), Sîchirlichitai (învățător V. Brînză) și Tașbunar (învățător G. Moroșanu)²². Tot în anul 1858 s-au înființat școli primare urbane de băieți la Ismail (avînd 91 de elevi la deschidere și prof. pe Al. Coșula), Bolgrad (cu 45 de elevi și prof. S. Brîncoveanu), Chilia (cu 25 elevi și prof. G. Romanescu), Reni (cu 28 elevi și prof. preot C. Buhunea)²³ și Cahul (avînd 36 elevi și prof. pe D. Teodorescu). Din cei 36 elevi 25 erau români, 6 greci, 2 slavi, 2 germani și 1 armean, iar ca origine socială: 10 erau fii de negustori, 8 «fii de nobili», 7 fii de clerici, 6 de meseriași, 3 de agricultori și 2 alte profesii²⁴. De asemenea, s-au deschis școli primare urbane de fete la: Cahul, Ismail și Bolgrad și totodată s-a prevăzut înființarea unor școli de fete la Reni și Chilia și a unor școli de băieți în târgurile Leova și Toceni, care însă n-au putut fi deschise decît după unirea celor două principate române, Moldova și Muntenia.

La 10 iunie 1858 caimacamul Moldovei, N. Vogoride (bulgar grecizat), a dat un hrisov pentru înființarea unei școli centrale la Bolgrad, școală, care se va întreține din veniturile celor 40 de colonii — 24 bulgare și 16 române —, din arendarea cîrciumelor, a pescăriilor și a podurilor plutitoare. Această școală secundară urma să fie deschisă pentru fiecare colonist de religie ortodoxă și avea ca principal scop să pregătească elevi pentru a deveni profesori, învățători și scriitori de cancelarie prin orașe și sate. «Toate învățăturile din această școală, se preciza în statute, se vor preda în limba română și bulgară... Iar în școlile primare ce au a se înființa prin toate coloniile, învățătura se va urma în românește prin satele unde majoritatea populației va fi română și în bulgară acolo unde majoritatea va fi bulgară», cu mențiunea ca «și pentru acestea învățarea limbii române să fie obligatorie». Elevii vor fi admiși în clasa I dacă vor fi absolvit o școală colonială ori vor ști citirea, caligrafia, cele 4 operațiuni aritmetice și istoria sîntă pe scurt. Școala va avea 7 clase, cu materiile prevăzute pentru un liceu, împărțit în două cicluri; primul ciclu, cuprinzînd clasele I—III, avea menirea să formeze învățători satești și scriitori pentru colonii, iar ciclul al II-lea, clasele IV—VII, urma să pregătească profesori. Conducerea școlii centrale era încredințată la trei epitropi aleși dintre notabilii coloniști care, împreună cu directorul, formau Comitetul de inspecție, comitet ce se ocupa și cu supravegherea școlilor din districtul Bolgrad²⁵. Si cum cei mai bogati coloniști erau bulgari, avînd pămînturi întinse și privilegii acordate de țar și confirmate de Vogoride, aceștia au format, de la început și Comitetul de inspecție, favorizîndu-și conaționalii și persecutînd adesea pe profesorii și învățătorii români, spre a-i putea înlocui cu bulgari. De pildă, din 25 de învățători români trimiși în satele din colonii, în ianuarie 1861 mai rămăseseră doar 10; restul au fost nevoiți să-și părăsească posturile fiind «persecutați în toate chipurile», glăsuiesc documentele, ori strămu-

tați și înlocuiți cu bulgari; unii mai dîrzi — I. Sălăgeanu, Em. Dumbra-vă, V. Brînzei, V. Ștefănescu sau prof. Gr. Petrovanu — nu s-au lăsat în-timidăți, au cerut anchete nepărtinitoare și în cele din urmă au fost re-incadrați la vechile școli²⁶.

De altfel, privilegiile prea largi acordate prin hrisovul caimacamului Vogoride Comitetului de inspecție al școlii centrale din Bolgrad au stîr-nit proteste din partea Consiliului școlar de la Iași. Acesta, cu acordul departamentului de resort, a trimis la Bolgrad pe inspectorul școlar T. Veisa să convingă pe bulgari că e în interesul lor să știe și româneș-te și să introducă «această limbă în clasele superioare», iar «la clasele primare» să rămîna limba bulgară, «dar și limba română să fie obliga-torie»²⁷. Notabilii bulgari din Comitetul de inspecție nu s-au lăsat însă convinși să-și respecte obligațiile asumate prin statute și confirmate de hrisov. Documentele de arhivă vin în sprijinul acestei alegații. Astfel, în toamna anului 1860, M. Kogălniceanu, ministru ad-interim la instrucți-unea publică, făcînd o inspecție la școlile basarabene, a constatat că au-toritățile instituite după hrisov «au călcat chiar dispozițiile prin el sta-tornicite; că în școlile primare coloniale limba română, departe de a fi un element de învățătură, nu este măcar obligatorie nici acolo unde po-pulația română predomină, că în școala centrală din Bolgrad pretin-sele științe se predau numai în bulgărește», iar la școala de fete numai puține eleve «învață și ceva românește». Precizînd că în acele autorități școlare nu a găsit «bărbați capabili pentru organizarea învățaturii», că hrisovul e contrar *Așezămîntului* din 1851 și nici nu asigură coloniilor dezvoltarea lor culturală, Kogălniceanu a propus Consiliului de Miniștri abrogarea menționatului hrisov și trecerea veniturilor destinate Comite-tului de inspecție pe seama statului, care se va îngriji mai bine de pro-gresul instrucțiunii românești în districtul Bolgrad²⁸.

Se pare că referatul lui Kogălniceanu n-a mai fost discutat în ședin-ța Consiliului de Miniștri; oricum, la 1 noiembrie 1860 el nu mai era in-terimar la Departamentul Instrucțiunii Publice. Abuzurile membrilor Co-mitetului de inspecție al școlii centrale din Bolgrad și persecutarea pro-fesorilor români și a limbii lor vor continua. Comitetul de inspecție a adus din Rusia ca director al școlii centrale din Bolgrad pe D. Mutief, care-și luase un doctorat în științe și filozofie la Berlin²⁹. El a predat is-toria naturală, comerțul și limba greacă, dar, ca director și membru al Comitetului de inspecție, a impus predarea științelor în limba rusă, în-locuirea istoriei patriei cu istoria Rusiei și trecerea limbii române ca obiect facultativ. Tot din ordinul lui, copii românilor nu erau primiți în școală pe motiv că nu știu limbile rusă și bulgară. Acest lucru a dat naș-tere la nemulțumiri în rîndul românilor din colonii, care contribuiau fă-ră folos la întreținerea școlii centrale, ale cărei venituri se ridicau la pes-te 6000 de galbeni anual³⁰. Din cei șapte profesori ai școlii centrale, nu-miți de la început, unul singur, Gr. Petrovanu, era român. El a predat în primii doi ani limba română, geografia și istoria patriei. Dar, întrucît a dezvăluit Ministerului nerespectarea prevederilor hrisovului de către director și ceilalți membri ai Comitetului de inspecție, persecuțiile con-tra lui s-au intensificat. Directorul l-a reclamat în cîteva rînduri că pro-voacă indisciplină în școală, i-a cerut destituirea, iar apoi, în februarie 1862, i-a interzis să mai predea, înlocuindu-l cu doi profesori bulgari ca-re, deși știau foarte puțin românește, au fost puși să predea limba ro-mână³¹. La 14 mai 1862 comisia de cercetare trimisă de Minister, con-statînd că învinuirile ce i se aduceau prof. Gr. Petrovanu erau neînteme-iate, l-a reabilitat obligînd Comitetul de inspecție să-i achite și salariul pe lunile restante³². Totodată, comisia a mai temperat și tendințele anti-românești ale conducerii școlii centrale din Bolgrad. Comitetul de inspec-ție a continuat însă să se amestece în numirea, controlul ori înlocuirea învățătorilor din colonii pînă după intrarea în vigoare a legii instrucți-

unii din 1864, substituindu-se astfel atribuțiunilor revizorilor școlari prevăzute în menționata lege. Se întâmpla ca revizorul să numească un învățător, și Comitetul altul, pentru aceeași catedră. Abia în toamna anului 1869 Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice va pune capăt acestor abuzuri și lucrurile vor intra pe făgașul legal³³.

După unirea Principatelor și constituirea României moderne — operă la care au contribuit și reprezentanții districtelor Cahul și Ismail — dezvoltarea învățământului s-a intensificat. S-au deschis școli noi în sate, târguri și orașe și s-au creat noi posturi de profesori la școlile primare urbane pe măsură ce numărul claselor creștea, fiind numit câte un institutor la fiecare din cele 4 clase. Este de menționat că la început toți dascălii școlilor primare își ziceau profesori și la fel îi numeau și unele autorități. Legea din 1864 aduce însă clarificarea de rigoare numindu-i învățători pe cei de la școlile rurale, institutori pe cei de la școlile primare urbane și profesori numai pe cei de la școlile secundare.

O dezvoltare mai mare au luat, în primii ani, școlile rurale din districtul Bolgrad (unde erau coloniile române și bulgare) ajungându-se în 1861 la 31 de școli, iar peste 10 ani la 53 de școli din care 26 salarizate de stat și 27 de comune³⁴. Populația județului Bolgrad era cea mai eterogenă: după statistica întocmită de Dionisie Pop Marțian, în 1863, numărul familiilor înregistrate în cele trei plăși ale districtului era de 9 014, din care 4 610 români și 4 404 străini (bulgari, găgăuzi, ruși, lipoveni, greci, germani etc.)³⁵. De altfel, din punct de vedere administrativ Bolgradul a fost contopit, în câteva rînduri, cu Ismailul formînd un singur județ (primul avea satele și al doilea târgurile).

În județul Ismail, după înființarea școlilor primare urbane, s-a cerut să se deschidă școli și în satele românești — Broasca și Covurlui — și în cele locuite de lipoveni și ruși — Necrasovca Veche și Nouă —, dar conducerea orașului Ismail n-a fost de acord, considerîndu-le suburbii ale sale³⁶. În 1864 și procurorul Tribunalului din Ismail a cerut, tot fără succes, să se deschidă școli în aceste vechi sate «pentru cultivarea limbii române»³⁷. Este adevărat că se vor înființa și în acest județ câteva școli rurale, dar la Tuzla, Nicolaeva și Vîlcov, iar în orașul Ismail se va înființa în 1864 un seminar, în 1873 un gimnaziu și în 1877 o școală normală.

Județul Cahul a avut parte de prefecți întreprinzători și de mulți locuitori iubitori de învățătură, care au contribuit la constituirea școlilor rurale. În iulie 1861 prefectul Iancu Ciucă scria ministrului instrucțiunii că «dorind a vedea răspîdită lumina învățaturii printre săteni», a stat de vorbă cu mulți cetățeni patrioți, convingîndu-i de necesitatea înființării școlilor rurale³⁸. Răspunzînd chemării prefectului, ofertele și contribuțiile benevole pentru clădirea localurilor de școală au fost numeroase. Dăm numai câteva exemple din cele ilustrate de izvoarele arhivistice. Astfel, proprietarul Haralamb Macri din Aluatu se oferă să zidească o școală și o biserică pe moșia lui, să-i dea învățătorului o subvenție anuală și 14 fâlci de pămînt³⁹; Nediș Colea, proprietarul moșiei Tartaul de Salce, se obligă să facă un local de școală, să plătească anual leafa învățătorului ce va fi încadrat și să-i dea și 20 fâlci de pămînt⁴⁰; preotul D. Bușilă oferă suma de 650 de galbeni pentru construirea unei școli și a unei biserici în satul răzeșesc Cîrpești⁴¹; răzeștii din Leușeni oferă 480 de galbeni pentru construirea și întreținerea unei școli în comuna lor⁴²; un grup de orășeni din Cahul scriu prefectului că, răspunzînd apelului său, și din dorința de a-i lumina pe țărani, vor aduna și ei o sumă de bani necesară «în fondarea școalei într-un sat din cele mai sărace»⁴³; răzeșii din Capaclia se obligă să-și clădească o școală, iar ca învățător îl propun pe preotul satului, căruia îi vor plăti fiecare câte 2 galbeni anual⁴⁴ (de altfel și prefectul propusese ca preoții să fie și învățători în satele lor, pentru a ușura Ministerul de cheltuieli prea mari, destinate în-

vățămintului); locuitorii răzeși din Tomaiu au oferit 960 de galbeni pentru zidirea unui local de școală în satul lor⁴⁵; la 17 august 1862 aceiași răzeși, printr-un înscris cu peste 200 de semnături, se obligă să întrețină școli și să achite și leașa învățătorului. În aceeași zi prefectul ruga pe ministru să trimită la Tomaiu «un profesor din cei ieșiți de la colegiuri», căci localul este pregătit⁴⁶. Ministerul va trimite în octombrie pe normalistul P. Atanasiu care va cere, de urgență, programa, cataloage, hărți, sigiliu, manuale și alte obiecte necesare bunei funcționări a școlii⁴⁷. Donațiile au continuat și în anii următori: proprietarul moșiei Borceagu va oferi «gratis un local pentru școală», precum și lemnele necesare încălzirii și o gratificație pentru învățătorul ce va fi numit⁴⁸; de asemenea, arendașul moșiei Toceni a oferit școlii comunale «tot mobilierul și aparatele didactice necesare, încât acea școală, scrie revizorul, se bucură «de cea mai sistematică și mai completă» dotare din district⁴⁹.

Astfel stînd lucrurile, putem conchide că prin donații și prin grija Ministerului, în cîțiva ani, s-au înființat școli în toate comunele județului Cahul. În 1867 școlile din Tomai, Cîrpești, Mingir și Sărata-Răzeși au fost ridicate la rangul de «școli model»⁵⁰. Majoritatea învățătorilor din Cahul aveau o pregătire corespunzătoare, fiind normaliști și seminariști. Și în județul Ismail situația era la fel de bună. În Bolgrad, deși sub raport cantitativ situația era trandafirică, ajungîndu-se la 76 de școli pentru cele 60 de comune ale județului, în privința pregătirii învățătorilor însă numai 35% din ei aveau calificarea necesară, 35% absolviseră 2—3 clase gimnaziale, iar 30% aveau doar cursul primar⁵¹. La 25 decembrie 1873 revizorul de Bolgrad raporta Ministerului că, în acel județ mulți învățători sînt absolvenți ai școlii centrale și «sînt foarte slabi în toate științele și cu deosebire în limba română pe care n-o înțeleg și n-o pot vorbi decît foarte puțin»⁵². Cu toate acestea, jud. Bolgrad, fiind «într-o stare cu mult mai înfloritoare decît Cahulul» și avînd comune bogate oferă învățătorilor salarii lunare de 100—120 lei, pe cînd cele din Cahul abia le pot oferi 25—50 lei. O altă nedreptate s-a creat prin faptul că în Bolgrad 30 de școli rurale sînt salarizate de către stat, iar la Cahul numai 11. În mai 1874 revizorul Gr. Petrovanu a rugat pe ministru să intervină pentru a se face o justiție cu repartizarea salariilor în cele două județe⁵³.

Făcînd abstracție de salariul primit, mulți învățători basarabeni și-au făcut datoria cu toată conștiinciozitatea, sîdînd în sufletul copiilor știința de carte, dragostea față de limba română, față de neam și țară. Învățătorii destoinici erau îndrăgiți de săteni, de autoritățile locale și de revizorii școlari. De pildă, în septembrie 1867, locuitorii din Anadolu, jud. Bolgrad, mulțumesc ministrului «pentru trimiterea prof. N. Cîrjeu», precizînd că acesta a avut «o conduită foarte bună în îndatoririle sale ca învățător, punîndu-și toată sîrguința, cu zel, atît către copii, ...cît și către întreaga comună»⁵⁴. Prefectul de Cahul Polihronie Arbore, inspec-tînd, în noiembrie 1868, școala din Sărata-Răzeși, a rămas încîntat de «marele progres făcut de școlari» și le-a oferit și bani. Totodată, prefectul roagă pe ministru să mulțumească învățătorului Th. Dima din Sărata și V. Brașoveanu din Mingir pentru că «se ocupă mult de elevii d-lor»⁵⁵. Trei ani mai tîrziu revizorul raporta și el că învățătorul din Mingir «este unul din cei mai buni din județ și are o conduită exemplară»⁵⁶. Revizorul I. Bănescu a propus, în decembrie 1875, ministrului Titu Maiorescu, iar acesta a aprobat, trecerea într-o categorie superioară de salarizare a învățătorilor P. Atanasiu din Tomaiu, C. Candra din Leușeni și Toma Moțoc din Lărguța, deoarece sînt «foarte buni și au o conduită exemplară»⁵⁷. Și despre un învățător bulgar, I. Placunov, din Sîchirlichitai, revizorul raporta, în iulie 1877, că prin zel și conștiinciozitate «face onoare corpului didactic»⁵⁸. Un învățător din Aluatu, Th. Ioanițiu, deși nu primise de mai multe luni salariul și nici registrele matricole cerute

de la Minister, nu-și pierdea speranța că va fi satisfăcut, căci, spune el, «speranța e pâinea săracului»⁵⁹.

Este de semnalat că la conferințele pedagogice din august 1874 învățătorii basarabeni, într-un referat argumentat cu seriozitate, au cerut să li se pună la dispoziție — pe baza legii de care beneficiază și preoții — cel puțin 10 desetine de pământ «drept adaos la salariu», din care o parte să-l cultive personal, iar alta să servească de grădină școlară pentru a învăța elevii în mod practic horticultura. Grădina să fie cultivată cu legume, fructe, flori, să se planteze în ea pomi roditori, duzi, să se procure și cițiva stupi pentru a deprinde, treptat, elevii cu apicultura, de asemenea cu altoirea și sericicultura. Titu Maiorescu a considerat utilă propunerea învățătorilor basarabeni, dar prefectul de Bolgrad și ministrul de interne au respins-o⁶⁰.

Învățătorii și institutorii au căutat să introducă în școli manualele aprobate de Minister, inclusiv abecedarul și cartea de citire elaborate de I. Creangă și colaboratorii săi. Pe de altă parte, atât institutorii, cât și profesorii secundari s-au străduit să înjghebeze câte o bibliotecă pe la școlile lor. Cea mai mare bibliotecă o avea școala centrală din Bolgrad cu 541 de volume, apoi seminarul din Ismail cu 264 volume și școala primară urbană de băieți din Ismail care, printre cărțile sale, avea un exemplar din *Cronica* lui Șincai și unul din *Cronica* lui P. Maior⁶¹. Este de menționat faptul că în 1864 la școala de fete din Ismail era un portret al lui Ștefan cel Mare și unul al domnitorului Cuza, care vizitase școala în 1860⁶².

În încheierea acestui articol se cuvine să precizăm că în cele două decenii de administrație românească a sudului Basarabiei s-au înființat acolo 125 școli primare rurale cu 2 904 elevi și 1 022 eleve, 15 școli primare urbane cu 706 elevi și 332 eleve, o școală centrală la Bolgrad cu 113 elevi, un seminar la Ismail cu 156 elevi, un gimnaziu, tot acolo, cu 41 elevi și o școală normală cu 17 elevi, înființată în ultimul an. În total, s-au înființat și au funcționat 144 unități școlare la care au frecventat, în anul școlar 1877—1878, un număr de 5 291 școlari. O dată cu reanexarea sudului Basarabiei, în toamna anului 1878, autoritățile rusești au desființat aproape toate aceste școli, iar câteva le-au rusificat. Multe cadre didactice au pibegit în Dobrogea ori au trecut peste Prut. Profesorii școlii normale s-au mutat la Galați unde activitatea acestei școli a continuat. Ocupanții ruși au interzis înființarea vreunei școli publice românești, pînă la 1917.

NOTE

¹ Vezi: *Cazacu P.*, Moldova dintre Prut și Nistru 1812—1918, Iași, 1929, p. 139.

² Ibidem, p. 140—131.

³ Vezi textul hrisovului publicat de V. A. Urechia, în *Istoria școalelor de la 1800—1861*, tomul IV, Buc., 1901, p. 51—53.

⁴ *Nistor Ion*, *Istoria Basarabiei*, Chișinău, 1991, p. 248.

⁵ Ibidem, p. 250.

⁶ Ibidem, p. 249.

⁷ Ibidem, p. 226—227.

⁸ Ibidem, p. 250—251; *Cazacu P.*, op. cit., p. 144.

⁹ *Boga L. T.*, Lupta pentru limba românească și ideea unirii la românii din Basarabia după 1812, Chișinău, 1932, p. 16—17.

¹⁰ *Ciachir Nicolae*, Basarabia sub stăpînire țaristă. Buc., 1992, p. 51; Vezi și *Boga L. T.*, op. cit., p. 21.

¹¹ Vezi: *Nistor Ion*, op. cit., p. 252.

¹² *Boga L. T.*, op. cit., p. 21; *Nistor Ion*, op. cit., p. 253.

¹³ Vezi: *Nistor Ion*, op. cit., p. 254; vezi și: *Ciachir N.*, op. cit., p. 55.

¹⁴ *Nistor Ion*, op. cit., p. 192; vezi și: *Ciachir N.*, op. cit., p. 34.

¹⁵ Vezi textul raportului la: *Urechia V. A.*, op. cit., vol. III, p. 150—151.

¹⁶ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 1, 18 și 101.

¹⁷ *Urechia V. A.*, op. cit., vol. III, p. 152.

¹⁸ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 101—102.

¹⁹ Arh. St. Buc., fond., Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 237/1860, f. 74—75.

- ²⁰ Ibidem, dosar 1102/1858, f. 3—15; dosar 1198/1858, f. 9—11.
- ²¹ Ibidem, dosar 933/1857, f. 2.
- ²² *Urechia V. A.*, op. cit., vol. III, p. 139.
- ²³ Ibidem, p. 174.
- ²⁴ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 161/1861, f. 34.
- ²⁵ *Diaconovici Vl.*, *Bălgartea vă Besarabia*, Sofia, 1930, p. 80—81.
- ²⁶ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, 237/1860, f. 50; dosar 142/1861, f. 1, 6, 14, 28; dosar 233/1861, f. 2, 14—20, 28, 122.
- ²⁷ *Urechia V. A.*, op. cit., vol. III, p. 147.
- ²⁸ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 237/1860, f. 61.
- ²⁹ Ibidem, dosar 161/1861, f. 191.
- ³⁰ Ibidem, dosar 233/1861, f. 14, 19 și 28.
- ³¹ Ibidem, f. 94, 101, 124 și 127.
- ³² Ibidem, f. 142.
- ³³ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 31/1869, f. 118—119 și 190.
- ³⁴ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 2186/1873, f. 29.
- ³⁵ Ibidem, dosar 1410/1863, f. 4.
- ³⁶ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 137/1860, f. 116.
- ³⁷ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 441/1864, f. 7.
- ³⁸ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 142/1861, f. 36.
- ³⁹ Ibidem, f. 38.
- ⁴⁰ Ibidem, f. 72.
- ⁴¹ Ibidem, f. 37 și 49.
- ⁴² Ibidem, dosar 607/1861, f. 2.
- ⁴³ Ibidem, dosar 603/1861, f. 4.
- ⁴⁴ Ibidem, dosar 142/1861, f. 39.
- ⁴⁵ Ibidem, f. 56.
- ⁴⁶ Ibidem, dosar 49/1862, f. 2—5.
- ⁴⁷ Ibidem, f. 12, 15—20, 35—41.
- ⁴⁸ Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, dosar 453/1868, f. 34—35.
- ⁴⁹ Ibidem, dosar 2224/1873, f. 35.
- ⁵⁰ Ibidem, dosar 453/1858, f. 10—11.
- ⁵¹ Ibidem, dosar 3756/1877, f. 3—15.
- ⁵² Ibidem, dosar 2495/1874, f. 17.
- ⁵³ Ibidem, dosar 2500/1874, f. 11.
- ⁵⁴ Ibidem, dosar 319/1867, f. 28—31.
- ⁵⁵ Ibidem, dosar 453/1868, f. 113 și 131.
- ⁵⁶ Ibidem, dosar 747/1871, f. 55.
- ⁵⁷ Ibidem, dosar 3421/1876, f. 1 și 10.
- ⁵⁸ Ibidem, dosar 3453/1877, f. 35.
- ⁵⁹ Ibidem, dosar 41/1870, f. 17.
- ⁶⁰ Ibidem, dosar 2761/1875, f. 1—11 și 31—37.
- ⁶¹ *Vezi: Anuarul general al Instrucțiunii publice din România pe anul 1863—1864*, Buc., 1866, partea VI, p. 32—33.
- ⁶² Arh. St. Buc., fond. Min. Cult. și Instrucț. Publice, Moldova, dosar 262/1860, f. 14.

ANDREI EȘANU

VALORI BIBLIOFILE ÎN COLECȚII PARTICULARE DIN REPUBLICA MOLDOVA

(un «Catavasier» tipărit la Iași în 1792)

Catavasierul este o carte de «ritual bisericesc»¹, o culegere de «imnuri religioase numite catavasii, osmoglasnic ori irmologhion»², care a avut o largă răspândire în Țările Române și în Moldova inclusiv.

Răspîndirea în manuscris. «Catavasierul» a avut răspîndire în manuscris, probabil, încă din sec. XIV—XV. Fără a încerca să cuprindem întreg spațiul românesc și pornind de la unele informații aflate la dispoziția noastră, constatăm prezența în Moldova a unor manuscrise intitulate «Catavasiere» în sec. al XVI-lea. În această perioadă în Moldova este atestată circulația unui «Catavasier» copiat³.

O inscripție în limba slavonă de pe acest manuscris indică că la 1613 cartea menționată a fost cumpărată de episcopul de Roman Pavel⁴. O altă inscripție ne informează despre aceea că în anul 1866 de către un oarecare «canonic Mihail Efimovici» același «Catavasier» de la 1613 a fost dăruit mănăstirii «Dragomirii și călugării»⁵. Astăzi exemplarul se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară «M. Eminescu» din Iași. Aceste date ne vorbesc despre faptul că manuscrisul «Catavasierului»

s-a menținut în spațiul moldovenesc timp de câteva secole, fiind utilizat de multe generații.

În Moldova copierea și circulația unor «Catavasii» manuscrise se constată chiar și în perioada sec. XVIII—XIX⁶, adică atunci când în Țările Române, și în Moldova în particular, această lucrare a fost editată de mai multe ori⁷. Despre aceasta ne mărturisește și un «Catavasier» manuscris bilingv în slavona bisericească și română, păstrat astăzi în Biblioteca Vaticanului⁸. Lucrarea este copiată, după aprecierile specialiștilor, în Moldova, în anii 30—40 ai sec. al XVIII-lea⁹. Despre circulația acestei cărți manuscrise în mediul românesc ne vorbesc notele marginale în limba română de pe filele 86 și 116, ce, din păcate, nu sînt descifrate de nimeni din cercetătorii, care descriu manuscrisul cu diferite ocazii.

Un alt «Catavasier» manuscris în slavonă a parvenit din spațiul basarabean, copiat de un oarecare Piotr Grigorievici Letilov la Moscova, în sec. al XIX-lea, iar în 1885 aparținea, după cum arată o inscripție în limba slavă bisericească, unei oarecare văduve Evdochia din Chișinău¹⁰.

Edițiile românești ale «Catavasierului». Pornind de la datele aflate la dispoziția noastră, tipărirea «Catavasierului» a început în Țările Române doar în sec. al XVIII-lea. Astfel, prima ediție în limba românească a «Catavasierului» este cea de la București din 1714¹¹, iar prima ediție din Moldova este cea de la Rădăuți din 1744¹². O altă ediție este efectuată în Moldova în 1778¹³, care a fost urmată de altele două: din anii 1788 și, în sfîrșit, ediția care ne interesează direct este cea de la Iași din 1792.

În sec. al XVIII-lea — începutul sec. al XIX-lea, judecînd după numărul mare de ediții, «Catavasierul» a avut o largă răspîndire. Astfel, numai în «Bibliografia românească veche» (vol. 2) sînt incluse și descrise circa 19 ediții ale acestei lucrări în limba română, precum și ediții bilingve slavo-române și greco-române de la București¹⁴, Rîmnic¹⁵, Buzău¹⁶, Rădăuți¹⁷, Blaj¹⁸, Iași¹⁹ și Sibiu²⁰. În afară de aceste ediții, încă în 1938 cunoscutul slavist D. P. Bogdan semnalează încă o ediție a «Catavasierului» de la Buzău, din 1762²¹, necunoscută alcătuitoarelor celebrei «Bibliografii românești vechi».

La începutul sec. al XX-lea o ediție a «Catavasierului» de la Iași din 1788 a fost semnalată de E. Picot²², de asemenea necunoscută la data întocmirii de alcătuitoare aceleiași «Bibliografii românești vechi», iar o altă ediție — de cunoscutul cercetător al trecutului nostru cultural și religios Paul Mihail²³. Astfel, numărul edițiilor «Catavasierului» în Țările Române în sec. al XVIII-lea — începutul celui următor este considerabil.

Un alt cercetător al problemelor de istorie a cărții și tiparului în Moldova, Vladimir Chiriac, indică asupra unei ediții din 1791 a «Catavasierului», care a ieșit de sub teascurile tipografiei protoiereului Mihail Strilbițchi la Iași, însă fără a se referi la vreun exemplar concret ori la careva izvoare documentare²⁴. Această indicație a lui V. Chiriac este luată totuși în considerație de către alcătuitoare «Cărții Moldovei» și inclusă la compartimentul «Cărți vechi tipărite în sec. XVII — încep. sec. XIX, cunoscute după izvoare bibliografice și ediții științifice» (Indice)²⁵. Deocamdată aceasta este unica mențiune a unei asemenea ediții în literatura de specialitate. Asemenea ediție nu este atestată în «Bibliografia românească veche», alte cataloage regionale. Nu am reușit să identificăm vreun exemplar al unei asemenea ediții (din 1791) a «Catavasierului» nici în bogata Secție de cărți rare a Bibliotecii Centrale Universitare «Mihai Eminescu» din Iași, care posedă după calculele noastre, în afară de două exemplare ale ediției din 1792 (Iași), încă 12 exemplare ale unor ediții din București (1724, 1781, 1793), Iași (1788), Rîmnic (1750, 1759, 1784), Sibiu (1803), Blaj (1762, 1769)²⁶.

Iată de ce referința lui V. Chiriac la o ediție din 1791 a «Catavasierului» ne pare îndoielnică.

Exemplarul din colecția particulară a familiei Baleca al ediției din 1792. Bazându-ne pe datele aflate la dispoziția noastră, exemplarul de carte despre care vom vorbi mai jos este, deocamdată, unicul exemplar cunoscut astăzi în Republica Moldova al acestei ediții (Iași, 1792) al «Catavasierului». Valoarea acestui exemplar mai constă și în aceea că are și un număr mare de interesante însemnări marginale — o adevărată cronică de familie. Judecând după conținutul acestor însemnări, exemplarul nostru de la bun început a circulat și a rămas permanent în spațiul Moldovei dintre Prut și Nistru. În prezent mai sînt cunoscute în spațiul moldovenesc (dar de astă dată la vest de Prut) încă două exemplare ale aceleiași ediții, și care au fost cercetate de noi «de vizu», în Secția de cărți rare a Bibliotecii Centrale Universitare «Mihai Eminescu» din Iași²⁷. Celebrul catalog «Bibliografia românească veche» atestă încă un exemplar al acestei ediții la Biblioteca Academiei Române²⁸.

Exemplarul «Catavasierului» «Baleca, 1792» face parte dintr-o colecție particulară și ne-a fost pus la dispoziție de studentul anului doi al Facultății de teologie a Universității de stat din Moldova Ion Dumitru Baleca, originar din satul Pereni, raionul Rezina, Republica Moldova. În prezent este domiciliat împreună cu părinții săi în satul Peciștea al aceluiași raion.

De Ion Baleca ne-a mărturisit că rarismul exemplar este o relictă de familie, fiind la început în posesia bunicului său Emanuil Baleca (stîns din viață la 1970). De la bunic exemplarul a trecut în posesia temporară a lui Matvei Budurin din satul Pripiceni-Rezeși, raionul Rezina. După moartea lui Matvei Budurin exemplarul de carte a fost luat de moștenitoarea dreaptă a acestuia — fiica adoptivă a lui M. Budurin-Butucel, Feodora a lui Baleca — care locuiește în prezent în satul Pripiceni-Rezeși, raionul Rezina, de la care studentul Ion Baleca a împrumutat exemplarul dat, pentru a-l pune la dispoziția noastră. Și pe această cale îi aducem sincere mulțumiri pentru bunul serviciu, ce a fost făcut culturii și spiritualității noastre, scoțînd din anonimat încă o prețioasă relictă a patrimoniului nostru național de carte veche.

Astfel, după cum arată aceste date, precum și însemnările marginale, prezentate la sfîrșitul articolului, acest exemplar al «Catavasierului» multă vreme a făcut parte dintr-o modestă «bibliotecă țărănească», cum a definit cu peste o jumătate de secol în urmă cunoscutul cercetător al valorilor culturale românești din Basarabia Petre Ștefănuță²⁹ micile colecții de carte din familiile țărănești, care și pînă astăzi, după cum ne convingem, continuă să ne ofere surprize dintre cele mai plăcute, prin identificarea de cărți rare și prețioase. Această stare de lucruri ne îndreptățește să admitem o răspîndire ceva mai largă, chiar și în mediul rural țărănesc, a cărții tipărite cu începere din sec. al XVIII-lea.

Este vorba de o anumită circulație în mediul satelor a cărților religioase, pe care țaranii obișnuiau să le citească în ajunul sărbătorilor religioase și în zilele de sărbători. Desigur, mai frecvent pot fi descoperite asemenea rarități la fostele fețe bisericești, la preoți, călugări, dascăli³⁰ ș. a.

Datarea exemplarului. În virtutea faptului că în «Catavasierul» analizat lipsește foaia de titlu, iar, după cum s-a dovedit în urma confruntării cu alte exemplare, în afară de aceasta lipsesc încă două file nenumerate și o filă numerotată (a—6) de la începutul cărții, prin urmare, lipsește și data tipăririi. De aceea am întîmpinat o anumită dificultate în datarea exemplarului. La început am încercat să-l datăm prin compararea cu un «Catavasier» din 1778 de la Iași, exemplar păstrat la Biblioteca Națională a Republicii Moldova. Avînd mai multe coincidențe, cum ar fi dimensiunile, conținutul ș. a., în unele privințe totuși cele două cărți se deosebesc. Astfel, dacă în ediția din 1778 absolut toate titlurile capitolelor sînt culese cu caractere de culoare roșie, apoi în exem-

plarul nostru totul este cules cu caractere de culoare neagră. Există deosebite și în modul de imprimare a pascaliilor. Prin urmare, nu putea fi vorba de un exemplar al ediției din 1778, ci de o altă ediție. Am recurs la descifrarea pascaliilor, care în exemplarul cercetat încep cu anul 1792, continuând pînă în 1824³¹, tipărite împreună cu o rugăciune pe ultimele pagini ale cărții. Concluzia, care se desprinde din citirea anilor pascaliilor, ne indică că e vorba de un «Catavasier» editat în 1792. Datarea definitivă a fost făcută în urma confruntării exemplarului nostru cu cele două exemplare (R.V.—I—93, 656 și R.V.—I—77, 588) ale aceleiași ediții (din 1792)³² din Secția de cărți rare a Bibliotecii Centrale Universitare «Mihai Eminescu» din Iași, fapt care a confirmat datarea cu anul 1792. Denumirea deplină a acestei tipărituri din cauza lipsei foii de titlu, este reproducă după exemplarul R. V. — I — 77, 588 din Biblioteca Centrală Universitară «Mihai Eminescu» din Iași, transliterat cu caractere latine după fila 1 și 1 verso nenumerotată: «Întru slava a Unuia D(u)mnezău în Troiță slăvit.

După milostiva poruncă a Împărăteștii sale măriri Ecaterinii Alexeevnei pre blagocestivei împărătesc a toată Rossia: Întru fericite zile a moștenitoriului ei binecredinciusului Domn și mare cneaz Pavel Petrovici și a soției lui Cneghină Maria Feodorovnei și a fiilor lor binecredincioșilor domni și mari cneji Alexandru Pavlovici și Constantin Pavlovici și a binecredincioaselor doamne și mare cneajne Alexandra Pavlovna, Elena Pavlovna, Maria Pavlovna și Ecaterina Pavlovna: în vremea cînd au venit aicea în Pămîntul Moldovei, Domnul Svetnicul de taină și cavaler graf Alexandr Andreevici Bezborodico, pentru Așezarea păcii dintre Poarta Attamanilor și între curtea Rossienilor, iară Bisericii prin ținerea locului Eparhiei Moldovlahiei era Ocărmuitoriu Preașfinția sa Amvrosie a prea sfîntului îndreptătorului sinod mădular Arhiepiscopul Ecaterinoslaviei și a Tavricescului Hersonis, cu a căruia Blagoslovenie s-au tipărit această carte ce să numește Catavasier. De protoierei al Moldovei, a Valahiei și a Basarabiei Mihail Strealbeatkii, întru însuși a sa tipografie în Iași. La anii de la H/risto/s аѣѣѣ (1792), ianuarie Θ (9)».

Prefața. Un interes aparte prezintă prefața acestei ediții (filele 2 și 3 nenumerate) «Predoslovie acestui Ermoloi»; o adevărată prelegere de înnobilare prin muzică a sufletului uman, pe care, de asemenea, o înserăm în comunicarea noastră:

«Cu iscusința cea din urmă toate zilele sântem învățați cetitoriul pravoslavnice; că toate jivinile din tinerețile sale să învață cîntece în multe versuri. unile din cântările organelor altele din musicesti glasuri și strune și diprinzîndu-se cu cântări să obicinuesc pînă la adînci bătrînețe a le ține. Și nu numai jivinile, ce și copăceii avînd puterea creșterii cu cruzimea lor încotro să pleacă de aceeași plecare să ține pînă în sfîrșitul lor. Asemenea și neamul ome-(sic!) cătră ce va fi plecat din tinerețile lor a să învața: în cîntări sau în meșteșuguri numai cu aceea rămîn pînă la putrede și vechi bătrînețe că adeseori silindu-să cu învățăturile să înțălepește în firea omului ca un nărav cu puteare pentru aceea că cade pravoslavnice să te păzești ca să nu te deprinzi cu spurcate vorbe, sau cu graiuri de rușine sau mult vorbitoriu cu ceale deșarte că acestea sânt păgubire de suflet dar nici la cele zădarnice împlări să nu te zăbovești ca să nu-ți pierzi sămînța cuvîntului lui d(u)mnezeu ce ia sămănat în brazdele inimii tale pravoslavnice: dar să te silești a învăța cîntări duhovnicești adică irmoasăle, catavasiile, podobiile, pricastnile și alte multe pentru podoaba bisericilor și lauda praznicilor celor mari și celor mici, pentru aceasta tuturor de obște, care vor să învețe s-au tipărit acest ermoloi, ca să-i poată sluji la vremi di trebuință și la plata învățăturii vei avea de la ochiul cel ce veadea inimile tuturor, că ostenealele ceale duhovnicești să trimăt însuși și pătrund ceriurile și de acolo nu să vor întoarce în zădar, ci îi pogoară daruri și-i înțălepește mintea și înfru-

musețază sufletul și inima, îi induceaște de la însuși izvorul înțelepciunii vei câștiga și viața cea veacinică voesc».

În exemplarul cercetat lipsește de asemenea fila 1 numerotată cu literele chirilice (a și 6 verso), care cuprinde «Catavasii la nașterea domnului nostru Iisus H/risto/s, iar pe verso «tropariul nașterii, glas 4». Astfel exemplarul analizat începe cu fila a doua numerotată (Г (3) chirilic). În rest «Catavasierul» nostru nu are nici o foaie lipsă pînă la sfîrșit.

Datele caracteristice «Catavasierului» în ediția din 1792 de la Iași sînt următoarele: 3f. (nenum.)+376 p.+2f. nenumerate pagină cu pagină cu cifre chirilice; dimensiuni 17×10 cm. Titlurile sînt culese, după cum am menționat, cu caractere de culoare neagră. Este o ediție bilingvă cu text în greacă și română; ambele variante sînt tipărite cu caractere chirilice.

De la sfîrșitul cărții nu lipsește nici o foaie. Spunem aceasta pornind de la faptul că în pagina 376 (TOS) aflăm «sfîrșitul Sinaxărului», după care, ca și în exemplarul de la Iași R.V.—I—93, este anexată «Învățătura pentru pashalie cum să urmezi...» pe 3 file (6 pagini), care se încheie pe ultima pagină cu rugăciunea «Omul cînd să dă în voia lui D/u/mnezău așa să zică...».

Între ultima filă și copertă au fost intercalate două foi albe care se deosebesc de cele ale cărții și care, pe parcursul anilor, au fost completate cu însemnări cu cel mai divers conținut, pe care le prezentăm la compartimentul «Însemnări».

Coperta pare a fi originală. E confecționată din carton acoperit cu piele de culoare cafenie, înnegrită de timp. Pe margini are același ornament simplu întîlnit frecvent la tipăriturile din această perioadă. Cotorul este deteriorat și ulterior reparat primitiv, fiind cusut de copertă cu ață neagră obișnuită și acoperit cu material dintr-o țesătură de culoare neagră.

Însemnări. Pe primul forzaț al copertei au fost lipite posterior 2 straturi de hîrtie albă, pe care sînt înșiruite, într-un haos total, calcule matematice de adunare și scădere. Pînă la acestea însă fuseseră făcute alte inscripții, dintre care se distinge ceva mai clar o inscripție cu creionul în partea de jos a paginii, din care descifrăm o însemnare cu caractere rusești: «La 15 dicabri. Am scris gärt» (? — A. E.). În continuare mai sînt două sau trei cuvinte practic indescifrabile din cauza că s-au șters aproape total.

Pe al doilea forzaț se disting vreo trei straturi de inscripții cu cerneală de trei culori, precum și o serie de însemnări cu litere chirilice și calcule matematice cu creionul: «La 1886 (apoi peste cifra 6 e scrisă cifra 7 sau invers — A. E.) ianvar.: 21//s-au cutremurat (descifrarea acestui cuvînt este îndoielnică. — A. E.) (pămîntul — ? — A. E.)». Mai tîrziu deasupra inscripției sînt făcute cîteva calcule de adunare și scădere. Mai jos se află inscripția «Vasili Melnicu»; pe marginea copertei găsim scris același nume (probabil unul din posesorii de pe timpuri al exemplarului).

Însemnările marginale de pe paginile cărții:

- p. 4—10. La 14 mart 300 mătăni, tot marți 300 mătăni; la 15 martie trecut (? — A. E.) 400 mătăni, la 24 mart 500 mătăni; la 2 april 600 mătăni; în ziua de paști; la 3 april 700 mătăni.
- p. 9. *Însemnare cu creionul:* Въ 1887 года 17 декабря был большой мороз и очень падал снег. Это был четверг.» (În anul 1887, 17 decembrie a fost ger mare și a nins foarte mult. Era zi de joi).
- p. 12. *Cu creionul, jos:* La 1899 Anu, la 10 iulia(? — descifrare îndoielnică — A. E.). a ploat tari bini.
- p. 14. Ioann.

- p. 15. Nastasie.
- p. 17—18. La fund la... (*indescifrabil*). Am fost la 17... mart să-l văd.
- p. 20. Știut să fii că la 1918 ianvarea la 21 marți (? — A. E.) o luat-o iară la 28 s-a cununat cu Petru Simin... (*ultimele litere indescifrabile*).
- p. 21—22—24. Știut si fii că la 1918 April la 3 s-au pristăvit Grigori Melnicu la 3 Aprilea, pristăvit Grigori.
La 1896 goda (anul) di la Avgust la 6 noemviri o ploat.
- p. 28. sus: Simion
- p. 29. sus: Kostică
- p. 28—32. *In partea de jos a paginii*: Сия принадлежит резешу Василий (?—A. E.) Андреевъ Мельника (? — A. E.). (Această /carte/ — A. E.) aparține răzeșului Vasili Andreev Melnic).
- p. 29. *In partea de jos a paginii cu cerneală violetă*: Aici a iscălit dl G. (*urmează o semnătură indescifrabilă*).
- p. 30. *Cu creionul*: La 11 octonviri... (*indescifrabil*)
- p. 32. Știută să fii, că la 1918 ianvar s-au cununat la 28 di la cu (*indescifrabil*) Petru Siminel Maria (? — A. E.) Melnicov.
- p. 38. *In partea de jos a paginii*: La 1918 ianvari la 28 s-au cununat (*un cuvînt indescifrabil*) Vasea Melnic (*în continuare un cuvînt indescifrabil*).
- p. 46. *Cu creionul*: Știut și fii că la 1918 Ianvari la 28 s-au
47. cununat Maria Melnicu cu Petru Siminel.
- p. 86—87. Сия книга принадлежит... (Această carte aparține). Сий Катавасий принадлежит. (Acest Catavasier aparține). Acest Catavasier esti a lui Vasili Andreev Melnicu din satul Hordești (*denumirea satului e descifrată nesigur, probabil Horodiște*).
- p. 82—83. Cini l-a tăgăduit acela să fii dipăr/tat/.
- p. 106. La 1876 iuni 13 zili Grigori.
- p. 111. Сия книга принадлежит Василий Мельников. (Această carte aparține lui Vasili Melnicov).
- p. 145. Maria, Anna.
- p. 145. La 25 mart am sămănat orz la fîntîna Mărza.
- p. 146. La 26 mart la coasta Gărtopului Bărsanului.
- p. 147. La 26 la garbuji am sămănat orz.
- p. 153—158. Сия книга принадлежит человеку Василий Андреевич Мельник. (Această carte aparține omului Vasili Andreevici Melnic).
- p. 170. Știut să fii, că la 1887 anul ianuarie în 20 de zeli s-au născut Ivgheni Vasilovna Melnicova (*inscripție cu cerneală de culoare neagră*).
- p. 196. Bezdiga Matfei.
- p. 207. La 28... la 1819... s-au pristăvit.
- p. 302. 1886 la 22 Aprili și la 25 o plouat. La 1900, la 11 iuli o ploat tari, dar la 12 mai tari o ploat (*inscripție cu creionul*).
- p. 303. La 1906 la 7 ciasuri Elisaveta.
- p. 305. S-au născut Zaharia 1882.
- p. 308. 1855 o ploat la 4 mai.

La sfîrșitul «Sinaxarului» este o foaie cu cîteva inscripții: sus sînt scrise litere rusești «ГМБМ», care, probabil, ar trebui să le descifrăm «Grigori Melnicov și Vasili Melnicov». Mai jos, la mijlocul paginii, aflăm următoarea inscripție cu cerneală de culoare neagră decolorată: «1884 года 1 марта дня. (Anul 1884 ziua de 1 martie). Această carti sî aflî a lui Vasili Andreevici Melnic din satul Gorcinești» (*descifrarea denumirii satului este îndoielnică*). Și în continuare: «Сия книга принадлежит Григори Мельник». (Această carte aparține lui Grigori Melnic). Urmează două cuvinte indescifrabile.

Pe aceeași foaie verso: «La 1875 dechevu di zili în 20 s-au mutat către domnu prunca Gleacherie Melnicova. La 1876 ghenari în 30 di zili s-au pristăvit prunca Elisaveta».

La sfîrșitul cărții sînt adăugate 3 file (6 pagini) nenumerate, pe care este tipărită «Învățătura pentru pashalie». La paginile 4—5 în partea de jos se află o inscripție cu creionul: «La 23 april anul 1876 goda.»...

Ultimul grupaj de însemnări interesante le găsim pe cele 2 foi adăugate posterior la sfîrșitul cărții:

«Зя(с)ма(?) Калиникова была въ 1788 году». (Zi(s)ma(?) Calinicoва a fost în anul 1788). «Хулера была въ 1831 году. 2-я хулера была въ 1848 году». (A fost holera în anul 1831. A doua /epidemie/ de holera a fost în anul 1848).

De o altă mînă: «Трусился Земля въ 1802-го года октября 14-го дня на святое приподобное Парасковии». (S-a cutremurat pămîntul în anul 1802, octombrie a 14 zi spre sfînta cuvioasa Parascovia).

În partea de jos, de o altă mînă găsim scrisă cifra (ori poate anul) «1788».

Pe prima pagină adăugată verso găsim următoarele inscripții:

«La 1845 aprelea 25 di zili s-a născut Vasili Melnicovschî». *Mai jos de aceeași mînă:*

«Въ 1847 Года Иуня 20 дня на Святого мучника Мефтодия родил-ся Феврония Дочь Андрея Мельничевского». (În anul 1847 în ziua de 20 iunie spre Sfîntul martir Meftodie s-a născut Fevronia, fiica lui Andrei Melnicevshii).

«В 1849 года Апреля 20-го дня на святого Приподобного отца нашего Феодора (Insemnarea continuă pe a doua foaie adăugată) родилась Дочь Мария Андрея Мельничевского». (În anul 1849 în ziua de 20 aprilie spre sfîntul cuviosul părinte al nostru s-a născut fiica Maria a lui Andrei Melnicevshii).

Mai jos cu cerneală mai întunecată: «1844 года, января 16 дня жи-нился Андрей Онофриеву Мельнисову съ супругую Его Елисавету Флорыковна Герльану». (În anul 1844, în ziua de 16 ianuarie s-a căsătorit Andrei Onofrei Melnicov cu soția sa Elisaveta Florîcovna Gherleanu).

Se pare aceeași mînă, care a scris în limba rusă, face următoarea însemnare în românește cu caractere chirilice: «Și să știe că la anul 1844 ghinuari 16 zili au priemit sfînta cununie Andrei Onofrev Melnicov cu soția lui Elisaveta Florîcovna».

Insemnări pe a doua filă (verso) adăugată: «1845 года апреля 26 дня на великого мученика В... (nume indescifrabil) родился Василий Андреив Мельников (? — nesigur).

Въ 1847 года на Светого Мучника Мифодие родился дочь наше Феврония. Въ 1849 года 26 дня родился ...рия» (În anul 1845, aprilie ziua 26 spre marele martir V... s-a născut Vasili Andreiv Melnicov.

În anul 1847 spre Sfîntul Martir Mefodie s-a născut fiica noastră Fevronia. În 1849 ziua 26 s-a născut ...ria).

Unele pagini au inscripții prea șterse și foarte greu de descifrat, majoritatea dintre acestea sînt făcute cu creionul. Toate însemnările în limbile rusă și română sînt făcute cu caractere chirilice.

NOTE

¹ Кирияк Владимир, Картя ши типарул ын Молдова ын секолеле XVII—XVIII (Скице дупэ материалеле депозитате ын Униуны РСС). Кишинэу, 1977, паж. 92.

² Vezi: Olteanu Virgil, Din istoria și arta cărții. Lexicon. Buc., 1992, p. 77.

³ Linfa Elena, Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași. Buc., 1980, p. 31—34. Cota de păstrare:

ms. II. 142 (nr. inv. 1080) în limba slavonă de redacție românească.

⁴ Ibidem, p. 34.

⁵ Ibidem.

⁶ Vezi, de exemplu: Ștrempele Gabriel. Catalogul manuscriselor românești. B.A.R. 4414—5920. Buc., 1992. p. 76, 134, 148, 170, 252, 261, 264, 277, 318, 336, 390, 420, 432.

⁷ Prezentarea edițiilor «Catavasierului»

- în țările romane în sec. al XVIII-lea—începutul sec. al XIX-lea, vezi mai jos după: *Bianu I., Hodoș N., Bibliografia românească veche*. Vol. 1—2, Buc., 1910 și alte izvoare.
- ⁸ Vezi: *Jaksche H., Slavische Handschriften in der Vatikanische Bibliothek. // Romische Mitteilungen*. T. 5. 1961—1962. S. 230. *И. Васильев, Новодатирани е српских рукописа у Ватиканској библиотеци. // Археографски прилози*. I Белград, 1979. С. 49—50.
- ⁹ *Джурова А., Станчев А., Япунджич М., Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека*. София, 1985. С. 127—128. Cotele manuscrisului: (47). Vat. slav. 49.
- ¹⁰ *Lința Elena*, op. cit., p. 119. Despre alte exemplare ale edițiilor din sec. XVIII—înc. sec. XIX ale Catevasierului, ce se aflau odinioară în bibliotecile mănăstirilor din Basarabia vezi: *Mihail P., Mărturie de spiritualitate românească în Basarabia, Chișinău, 1993*.
- ¹¹ „Catavasieru” cu alte trebuincioase cîntări ce se cîntă peste tot anul. Acum întâi tălmăcit pre limba românească și tipărit... Prin usîrđia și nevoința smeritului întru ieromona(hi) Filotei (sin Agăi Jipei), în Sf. Mitropolie a Țirgoviștei, la anul de la Hristo/s 1714 august de Ghiorghie Radovici.» (Vezi: *Virgil Olteanu*, op. cit., p. 77).
- ¹² Vezi: *Bianu I., Hodoș N., Bibliografia românească veche*. Vol. 2, Buc., 1910, p. 79. nr. 236.
- ¹³ Ibidem, p. 224—225, nr. 412. Un exemplar al «Catavasierului», editat tot la Iași la 1778 a fost atestat în fondurile Secției de carte rară a Bibliotecii naționale a Republicii Moldova (Vezi: *Карта Молдовей*. Сек. XVII—ынчеп. сек. XX. Едний векъ, сек. XVII—ынчеп. сек. XIX. Каталогъ генерал. Алкэтуиторъ Н. П. Матей, К. Я. Слуту, В. Г. Фармажиу. Кишинэу, 1990, п. 124—125, №22. Două exemplare ale ediției din Iași «In sfînta mitropolie 1778» se păstrează în Secția de cărți rare a Bibliotecii Centrale Universitare «Mihai Eminescu» din Iași. Cotele de păstrare ale acestor exemplare sînt: R. V.—I—76, 587 și respectiv: R. V.—I—172, 1220.
- ¹⁴ *Bianu I., Hodoș N., Bibliografia românească veche*. Tom 2 (1716—1808). Buc. 1910, p. 22, nr. 184 (1724), p. 56, nr. 222 (1742), p. 270, nr. 444 (1781), p. 352, nr. 560 (1793).
- ¹⁵ Ibidem, p. 49, nr. 210 (1734), p. 96, nr. 252 (1747), p. 122, nr. 286 (1753), p. 286, nr. 469 (1784), vol. IV, p. 118, nr. 75.
- ¹⁶ Ibidem, p. 176, nr. 355 (1768).
- ¹⁷ Ibidem, p. 79, nr. 236 (1744).
- ¹⁸ Ibidem, p. 220, nr. 404 (1777), vol. IV, p. 77—79, nr. 125 (1762).
- ¹⁹ Ibidem, p. 224—225, nr. 412 (1773), p. 345—346, nr. 551 (1792).
- ²⁰ Ibidem, vol. II, p. 445, nr. 659 (1803).
- ²¹ *Bogdan D. P., Contribuții la «Bibliografia românească veche»*. Descrierea cîtorva cărți tipărite în țările Române. // *Biserica ortodoxă română*, Buc. Anul LVI (1938), p. 55—63.
- ²² *Picot E., Notice bibliographique sur la protopope Mihail Strebickij, graveur et imprimeur à Iassy, a Mogilov de Podolie et a Dubossar*. Paris, Imprimerie nationale, 1905, nr. 10, (citată după: *Cartea Moldovei, Chișinău, 1990*, p. 223, nr. 144).
- ²³ *Mihailovici Paul, Legături culturale-bisericești dintre români și ruși în secolele XV—XX. // Revista societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Chișinău, 1932, vol. 22, p. 253. Ediția de la Iași din 1788 este semnalată după aceste două din urmă surse și de alcătuitoarii «Cărții Moldovei». Sec. XVII—începutul sec. XX. Ediții vechi. Sec. XVII—începutul sec. XIX. Catalog general. Chișinău, 1990, p. 223, nr. 144.
- ²⁴ *Chiriac V.*, op. cit., p. 92.
- ²⁵ *Карта Молдовей*. Сек. XVII—ынч. сек. XX, паж. 225.
- ²⁶ Vezi: *Bianu I., Hodoș N.*, op. cit.
- ²⁷ Cotele acestor exemplare din Secția de cărți rare a Bibliotecii Centrale Universitare «Mihai Eminescu» din Iași: R. V. I—93, 656 și R. V.—I—77, 588.
- ²⁸ Vezi: *Bianu I., Hodoș N.*, op. cit., t. 2, p. 345—346, nr. 551.
- ²⁹ *Ștefănuță P., Bibliotecile țărănești din Nișcani (Studiu statistic). // Buletinul Institutului Social român din Basarabia*. T. I. Chișinău, 1937, p. 295—328.
- ³⁰ Vezi, de exemplu: *Turdeanu Emil*, Un manuscris miscelaneu necunoscut/din Basarabia/, // *Arhiva pentru știința și reforma socială*. Anul X, 1932, p. 381—404. Vezi și: *Cercetări literare*. Vol. I, Buc., 1934, p. 143.
- ³¹ Țin să mulțumesc pe această cale dnei Valentina Farmagiu, șefa Secției cărți rare a Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova, care ne-a atras atenția asupra pascaliilor în datarea cărții.
- ³² Aceste două exemplare se deosebesc numai după hîrtie. Exemplarul ce poartă cota R.V.—I—93 are o hîrtie ceva mai albă și mai netedă, iar exemplarul R.V.—I—77 este tipărit pe hîrtie puțin mai întunecată și mai aspră. Acest din urmă detaliu ne-ar permite să admitem că au fost tipărite două tiraje în același an. În privința hîrtiei exemplarul prezentat (din Republica Moldova) pare să fie mai aproape de exemplarul R. V.—I—77 de la Iași.

DOCUMENTAR

ION EREMI

NICOLAE MILESCU ȘI IOAN BELEVICI:
O PAGINĂ DIN ISTORIA DIPLOMAȚIEI MOLDOVENEȘTI
DIN SEC. AL XVII-LEA

Arhivele păstrează documente importante despre viața și activitatea unor personalități marcante din istoria Moldovei. Două dintre acestea sînt distinsul cărturar și diplomat moldovean care a activat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea — începutul secolului următor Nicolae Milescu Spătarul (1635—1707) și Ioan Belevici, un diplomat iscusit care a fost în serviciul mai multor domni moldoveni (Gheorghe Duca, Constantin Cantemir).

Cercetările confirmă că cele mai bogate materiale despre viața și activitatea lui N. Milescu în perioada anilor 1671—1707 ni le oferă arhivele din Moscova, dat fiind faptul că în epoca respectivă el a trăit și a activat în Rusia.

În publicația de față vrem să atragem atenția cititorului asupra unui document, ce ne dezvăluie o pagină din activitatea celor doi diplomați, în legătură cu negocierile de pace ruso-turce din anii 1678—1681.¹ E vorba de o «Notă», care cuprinde convorbirea lui N. Milescu cu căpitanul Ioan Belevici, solul domnului moldovean Gheorghe Duca la Moscova.

«Nota» se conține într-un «protocol diplomatic», aflat în fondul 89 (Relațiile Rusiei cu Turcia) a Arhivei Centrale de Stat a Actelor Vechi (ACSAV) din Moscova.² «Protocolul» conține o serie de documente ce dezvăluie rolul domnului moldovean Gheorghe Duca în negocierile de pace ruso-turce și ar merita o publicare integră, constituind un important izvor pentru istoria diplomației moldovenești și al politicii externe a Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea.

Insemnătatea «Protocoloalelor diplomatice» ca izvoare istorice a fost deja relevată în literatura istorică,³ ele constituind, după expresia istoricului rus N. Rogojin, «o arhivă locală în una sau altă chestiune diplomatică».⁴ Mai multe «Protocoloale diplomatice» au fost deja publicate în întregime, sub îngrijirea istoricului N. Rogojin.⁵ Revenind la «Nota» care ne interesează, menționăm faptul că ea nu este datată, dar, probabil, convorbirea celor doi diplomați a avut loc pe la începutul lunii mai 1679, cînd I. Belevici se află încă la Moscova. Afirmăm aceasta reieșind din faptul că după «Notă» urmează o scrisoare a lui Belevici către diacul de dumă Larion Ivanov, datată cu 6 mai.

Din cîte cunoaștem, «Nota» cuprinde prima convorbire a lui N. Milescu cu un diplomat sosit din Moldova, fixată documentar.⁶ Dialogul celor doi diplomați începe cu o întrebare adresată de N. Milescu lui I. Belevici, care pare a nu avea nimic comun cu scopul sosirii diplomatului din Moldova la Moscova. Prin ea N. Milescu a clarificat că atît polonii, cît și Iurie Hmelnițki au o atitudine dușmănoasă față de Rusia.⁷

În cadrul convorbirii a fost discutată și chestiunea medierii tătarilor la negocierile de pace ruso-turce.⁸

Cercetarea fondului de arhivă 123 (Relațiile Rusiei cu Crimeea), ne-a permis să depistăm noi documente care confirmă că țarul s-a adresat hanului Crimeei cu propunerea de a încheia pace prin intermediul cneazului Kaspulaț Mutalovici Cerkaski. Acesta trimite soli la han pe la sfîrșitul anului 1678 sau începutul celui următor. Dintr-o scrisoare a țarului Rusiei din 14 septembrie 1679 adresată hanului Crimeei, aflăm că răspunsul hanului a fost primit la Moscova la 17 martie 1679. În răspunsul său, hanul își exprima dorința ca țarul să fie în «pace și dragoste» cu sultanul turc și hanul tătar.⁹

Ceva mai tîrziu de 17 martie hanul Crimeei se adresa cu o scrisoare cneazului K. Cerkaski, în care afirma că nu-i este clar, din inițiativa țarului sau a cneazului au sosit în Crimeea soli pentru încheierea păcii. Concomitent hanul cerea ca «țarul mosco-

vit să ia mîna de pe cazaci și de pe Kiev», aceste teritorii urmînd a fi date tătarilor și de asemenea ca Moscova să dea, după obicei, tătarilor «pomene bune»¹⁰.

De menționat și faptul că nici pretențiile rușilor nu erau mai mici, fapt despre care ne vorbește un document de mai tîrziu. Solii ruși I. Suhotin și V. Mihailov, trimiși în noiembrie 1679 în Crimeea, conform instrucțiunilor primite, trebuiau să ceară instituirea hotarului între Turcia și Rusia pe rîul Nistru¹¹. Avem în felul acesta un prim document, care ne vorbește despre intențiile Rusiei de a-și lărgi hotarele pînă la rîul Nistru.

Scrisoarea hanului, menționată mai sus, a fost adusă la Moscova de solul hanului tătar Asan-aga la 17 aprilie 1679, iar la 22 aprilie solul tătar părăsește capitala Rusiei.

Desigur, Ioan Belevici, care sosi la Moscova după 22 aprilie, nu avea nici o informație despre aceste evenimente și în discuția avută cu N. Mîlescu încerca să-l convingă pe acesta că sultanul nu dorește să încheie pacea cu Moscova prin intermediul hanului Crimeei. Lucrul acesta, probabil, nu e împlător.

Ioan Belevici mai avea misiunea de a ruga țarul să includă în viitorul tratat de pace cu Poarta și un articol, care ar garanta drepturile Moldovei și Munteniei în sistemul Imperiului Otoman așa cum aceste clauze erau fixate într-un tratat polono-turc. Dar, spune I. Belevici, el a «uitat» să-i comunice despre această rugăminte diacului de dumă Larion Ivanov și deci ea trebuia transmisă țarului de N. Mîlescu. Nu credem că I. Belevici «a uitat» inițial despre această rugăminte. E vorba, se pare, de altceva. I. Belevici înțelegea bine că avea o misiune prea delicată, de a-i convinge pe ruși să renunțe la mijlocirea hanului, să accepte mediația domnului Moldovei, să apere interesele celor două țări române și el a căutat un mod cît mai sigur de a comunica despre ultima rugăminte țarului. N. Mîlescu, după părerea lui I. Belevici, era tocmai acea persoană, care putea face mai bine acest lucru, și se putea spera și la anumite rezultate.

Solul moldovean n-avea de unde să știe că N. Mîlescu se afla în disgrația Curții de la Moscova, datorită acelor neplăceri pe care le-a avut după întoarcerea din China, neplăceri soldate în cele din urmă cu trimiterea lui în calitate de voievod la Temnikov¹².

Din convorbire aflăm că domnul Moldovei a intervenit în această chestiune numai după primirea scrisorii lui N. Mîlescu din 22 noiembrie 1678 de către nepoții lui din Moldova¹³.

Nu cunoaștem precis cînd rudele lui Mîlescu au primit scrisoarea, dar la 2 februarie 1679 N. Mîlescu primise de la ei un răvaș¹⁴, în care probabil nu era nici un răspuns referitor la negocierile de pace, în orîce caz, nu avem nici o reacție din partea țarului. Răspunsul afirmativ sosi în capitala Rusiei de la aceiași nepoți ai lui N. Mîlescu abia la 27 martie 1679. Moldoveanul, care a adus scrisoarea, a declarat verbal că turcii cer teritoriul pînă la Nipru, fără Kiev, și, de asemenea, că domnul Moldovei dorește să fie mijlocitor în această chestiune¹⁵.

Reacția țarului la această informație a fost imediată. În aceeași zi «capul» strelîților din Moscova A. Karandeev a fost informat de țar despre știrile din Moldova, despre sosirea de curînd a unui sol de la domnul Moldovei și îi cerea să comunice despre toate acestea hatmanului Ivan Samoilovici și să afle părerea acestuia referitor la aceste evenimente.

Între timp, la 25 martie 1679, I. Belevici părăsește capitala Moldovei și la 7 aprilie sosește la Kiev, apoi continuă calea spre Moscova.

Revenind la ultima chestiune discutată de cei doi diplomați, e necesar de subliniat faptul că la convorbirea avută la Departamentul solilor, nemijlocit înainte de părăsirea Moscovei, lui I. Belevici i s-a adresat întrebarea din nou, însă în altă formulă: «de ce sultanul a început acea chestiune prin intermediul domnului Moldovei și al hanului Crimeei»¹⁶? Era o încercare să-l încurce pe solul moldovean, or la Departamentul respectiv intenționau să sublinieze că inițiativa negocierilor cu Poarta nu vine din partea rușilor? Așa sau altfel, dar răspunsul lui I. Belevici a fost destul de clar: hanul a început acțiunea sa, fiindcă la el a venit un sol rus, iar domnul Moldovei s-a inclus în chestiunea din Moscova.

În felul acesta «Nota» publicată mai jos ne dezvăluie o pagină importantă a activității celor doi diplomați în vederea soluționării conflictului ruso-turc.

АНЕХА

Записка

что будучи у посланника волоского у Иоана Белевича разговаривал переводчик Николай Спафарий.

Спрашивал Николай у посланника, может ли возвратится он посланник до Волоской земли тем путем, которым ехал к царскому величеству¹⁷ от господаря волоского¹⁸.

И посланник говорил, что тем путем, которым он ехал из Волоской земли до Российского государства, возвратится не может, для того что опасается в Белой Церкви поляков, а в Немирове и в иных городах Юраска¹⁹, потому что он едучи до царского величества говорил Юраску, что он едет только до Белой Церкви выкупать полоняников турецких и волоских. А приедучи в Белую Церковь, говорил он, посланник, полякам, что едет он в Киев для окупы волоских полоняников и для того нынче не опасно ему возвратится тем путем. А поедет он назад на Киев, а из Киева на польской город Демиров, а из Демирова выше Каменца Подольского на Снятин, на границу Волоскую, а иным путем, опричь сего пути опасно возвратитца. А в Демирове есть генерал полекой, волошанин, а ему посланнику знакомец, и он, ему посланнику, учинит в пути ево всякое вспоможение и путь ему укажет безопасной.

Николай говорил, для чего салтан турецкий²⁰ не хочет учинить хана крымского²¹ посредником к миру с царским величеством.

И посланник говорил: для того салтан турецкой не хочет ево хана посредником иметь, чтоб он не хвалился и гордости б себе не прибавил, что будто он, хан, начинал ту войну, он же и кончил. А он, хан, имеет такую силу, что начать и совершить войну, и для того, когда с поляки перемирие²² учинил салтан, и в то время хана²³ в посредники не призывали и никакой ему воли не дали, а учинил то перемирие с поляки Ио Дука воевода, будучи в то время мултянским господарем²⁴, чрез Костянтина²⁵, боярина своего. А хана крымского для того не призывали к полскому перемирию и ныне не хотят призывать, что он, хан, ищет своему владению прибыли в данях, только ему турки на то отнюдь не позволяют.

А ведомо господарю волоскому подлинно учинилось, что с Москвы, не знамо чрез ково писано было к хану крымскому о миру и хан о том писал салтану турецкому. И салтан и везир, хотя ево хана от того дела отдалить, послали к нему, чтоб он просил от царского величества великие запросы Киева и Украины всею которыми не может мир состоятся, для того чтоб хан не мнил себе быть равному с салтаном и с везирем, и чтоб он, хан, не хвалился, что он мог такую великую войну укротить, и потому салтан турецкой чрез господаря волоского и с поляки перемирие учинил. А буде за божиею помощию и с царским величеством чрез него господаря перемирие учинитца.

Да он, посланник, забыл говорить его царскому величеству думному дьяку Ларнону Иванову будучи в государственном Посольском приказе на розговоре, когда господарь волоский помирил турка с королем польским и с Речой Посполитой, тогда меж иными статьями была и та статья постановлена, что во всем государстве Волоском и в Мултянском вера христианская и церкви божие были в целости и господари были по древнему обычаю христиане православные во обеих тех землях, а не из бусурман. Также бы и царские величество естли за божиею помощию возмет перемирие с турком и меж бы иных статей говорили с турки, чтоб православная христианская вера по древнему обычаю в Волоской и Мултянской не нарушена и церкви божии были в целости. А на государство наставляли из православных христиан, а не из бусурман и не из иной веры.

Николай ж спрашивал посланника, то дело, от чего зачалось, чтоб медиатором²⁶ учинился господарь волоской и послал бы от себя нарочно к царскому величеству посланника своего о миру.

И посланник говорил, то дело началось еще зимою нынешнего года, как пришла грамотка от него, Николая Спафария, к племянникам²⁷ ево, чтоб они проведали склонны ль турки к миру или нет. И племянники де Николаевы показывали господарю ту грамотку и господарь де вычел вскоре посылал боярина своего первого Мирона²⁸ логофета в Царьгород. И он Мирон проведал в Царегород подлинно от

ближних салтановых людей, что турки велми склонны к тому делу и ради миру и вскоре возвратился тот Мирон логофет к Дунаю. И тут, у Дунаю, стоит с войском первый воевода Кара-Магмет паша и так он просил от него проезжую грамоту, чтоб волно одному человеку до Москвы проехать. И тот паша дал от себя тому Мирону проезжую грамоту за своею печатью.

И ту проезжую грамоту посланник отдал Николаю Спафарию и говорил, чтоб он, Николай, доложу его царского величества думного дьяка Лариона Иванова, отдал ему ту проезжую назад.

Посланник же бил челом великого государя его царского величества, чтоб о приезде его посланниково не было ведомости чрез посланников царского величества хану крымского, потому естли хан проведает и господарю его будет великая обеда и разорение. Так же и салтану турецкому не отзывалось бы то дело, чтоб был его приезд в тайне, по тому что турки люди гордые и не хотят оказатись, что будто от них к миру склонность есть.

Он же посланник говорил, лутчею было царскому величеству к салтану турецкому посланника своего не посылать, и господарю та посылка велми не показалось, для того что турки отнюдь не чаяли от царского величества посылка к себе о миру, а как услышали про посланника царского величества и они велми удивились, только чае он, посланник, что то дело опять прикажут господарю Ио Дуки.

Николай же говорил, что есть в Белгородской орде некоторый московский полоняник, возможно ль ему или господарю волоскому его окупить без объявления, чтоб не узнали татаровья, что его окупают по приказу московскому.

И посланник говорил, естли де он Николай учнет писать о том деле к господарю волоскому и господарь, для имяни царского величества тот час его окупит и отпустят без окупы к Москве на разсуждение царского величества.

И в том он, посланник, обещал что подлинной его сыскать и вывести.

Посланник сказывал, что все паши, которые были под Чигириным ранены, а наипаче Каплан-паша и для тех тяжелых ран по салтаному указу Каплан-паша взят в Адрианополе.

NOTE

¹ Despre rolul lui N. Milescu vezi: Еремия И. А. Н. Г. Милеску-Спафарий и русско-турецкие переговоры 1678—1681 гг.//Н. Г. Милеску Спафарий—ученный, мыслитель, государственный деятель. Кишинев, 1989. С. 71—78.

² E vorba de așa-numita «Польская книга», pentru care propunem varianta în limba română de «Protocol diplomatic». «Protocolul diplomatic» respectiv se află în f. 89, r. I. 1678—1681, d. 18 și cuprinde următoarele materiale: 1. Отправление в Константинополь переводчика Г. Волюшанина, дворянина В. Даудова, подъячего Ф. Старкова. 2. Возвращение в Москву переводчика Г. Волюшанина, дворянина В. Даудова и подъячего Ф. Старкова. 3. Приезд в Москву из Ясс молдавского посланника капитана И. Белевича; гонца и Белевича с письмами к переводчику Спафарию. 4. Возвращение из Константинополя В. Даудова. 5. Отправление дьяка Е. Украинцева в Тихвин и Батурия. 6. Отправление в Яссы медика М. Петрова. 7. Отправление в Константинополь гонца подъячего Н. Кудрявцева. 8. Приезд из Ясс посланника Ю. Павлова, молдавского гонца П. Остафьева-Ясова.

«Protocolul» are 492 file. «Nota» respectivă se află pe f. 143—148 verso.

³ Рогожин Н. М. Посольские книги начало XVII в. как исторический источник. Автореф... канд. ист. наук. М., 1983.

⁴ Обзор посольских книг из фондов-коллекции, хранящихся в ЦГАДА (конец XV—начало XVIII в.). Составитель и автор вступительной статьи Н. М. Рогожин. М., 1990. С. 10.

⁵ Посольская книга по связям России с Англией. 1613—1614 гг. М., 1979; Посольская книга по связям России с Ногайской ордой 1489—1508 гг. М., 1984; Посольская книга по связям России с Грецией (православными иерархами и монастырями) 1588—1594 гг. М., 1988.

⁶ Anterior a fost publicat un document ce reflectă convorbirea lui N. Milescu cu P. Ligariđ, S. Polotki și E. Slavinețki. Vezi: Голубев И. Ф. Встреча Симеона Полоцкого, Епифания Славинского и Паисия Лигарида с Николаем Спафарием и их беседа//Труды отдела древнерусской литературы АН СССР. Л., 1971. Т. XXVI. С. 294—301.

⁷ Vezi documentul publicat.

- ⁸ Ibidem.
- ⁹ ACSAV, f. 123, r. 1. 1679, d. 15, f. 48.
- ¹⁰ Ibidem, d. 7, f. 6—7.
- ¹¹ Ibidem, d. 15, f. 254, 284.
- ¹² Еремия И. Н. Г. Милеску-Спафарий в России//Кодры, 1985, № 12.
- ¹³ Vezi documentul publicat.
- ¹⁴ ACSAV, f. 89, r. 1, 1678—1681, d. 18, f. 206 verso.
- ¹⁵ Ibidem, f. 107, 107 verso.
- ¹⁶ Ibidem, f. 172, verso—173.
- ¹⁷ Fiodor Alexeevici (1676—1682).
- ¹⁸ Gheorghe Duca (1678—1683).
- ¹⁹ Iurie Hmelnițki. (Numit de sultan în 1676 «cneaz al Ucrainei (Malorosiiskaia Ucraina) și hatman». Se află în această funcție pînă la 1681).
- ²⁰ Mehmed IV (1648—1687).
- ²¹ Murad Ghirai (1678—1683).
- ²² Din perioada de timp cînd Gheorghe Duca a fost domn în Muntenia (1673—1678), actualmente se cunosc două tratate turco-polone. Primul a fost semnat la 6/16 octombrie, al doilea la 6 aprilie 1678 (o copie în limba rusă a acestui tratat se află în ACSAV din Moscova, f. 79, r. 1. 1679, d. 12, f. 5—8), clauzele referitoare la Țările Române vezi: Moldova în contextul relațiilor politice internaționale. 1387—1858. Tratat. Alcătuitor I. Eremia. Chișinău, 1992, p. 244—245. Atragem atenția asupra faptului că nici unul din tratatele numite nu cuprinde clauzele indicate de solul I. Belevici. Putem numai presupune că e vorba de un alt armistițiu turco-polon, rămas deocamdată necunoscut cercetătorilor sau aceasta era tendința politicii boierilor moldoveni care, neputînd obține garanția drepturilor țării de la poloni, caută să o obțină de la ruși.
- ²³ Probabil Selim Ghirai I (1671—1677).
- ²⁴ Gheorghe Duca, domn al Munteniei (1673—1678).
- ²⁵ E greu de precizat cine era acest Constantin. În perioada de timp respectivă (1673—1678) în Țara Românească au fost patru persoane cu nume Constantin care au deținut dregătorii înalte: Bălăcescu Constantin, postelnic la 11 iunie 1677; Brîncoveanu Constantin, postelnic, al doilea între 20 ianuarie 1674—1675, logofăt între 1 noiembrie 1675 și 30 decembrie 1677, fost logofăt între 27 februarie și 31 mai 1678; Cantacuzino Constantin, mare stolnic între 22 ianuarie 1675 și 30 decembrie 1677; Știrbei Constantin, postelnic la 5 septembrie 1673, logofăt de vistierie, noiembrie 1673—1676, vistier al treilea, 9 martie 1676—26 noiembrie 1677 și fost vistier între 3 februarie 1678—7 august 1688; Vezi: Stoicescu N., Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII. Buc., 1971.
- ²⁶ Pe cîmpul din dreapta al manuscrisului e explicat cuvîntul *медуатор* prin *посредник*.
- ²⁷ Nicolae Spătarul a avut doi nepoți în Moldova — Ioan și Ștefan.
- ²⁸ Miron Costin — mare logofăt între aprilie 1678—10 februarie 1683.

DIN ISTORIA ȘTIINȚEI

Светлана Пармакли

ОДЕССКОЕ ОБЩЕСТВО ИСТОРИИ И ДРЕВНОСТЕЙ, И МЕСТО БЕССАРАБИИ В ЕГО НАУЧНОЙ ЖИЗНИ

Одесское общество истории и древностей знаменовало собой начальный этап более или менее систематического изучения истории Северного Причерноморья, Крыма, будущей Новороссии, включая левобережье Днестра и Бессарабию. Его возникновением завершается предыдущий этап спорадического, порой случайного изучения прошлого этого региона. Общество оставило обширнейший архивный материал, касающийся как его деятельности, так и истории возникновения. Это в первую очередь воспоминания членов ООИД: профессоров П. Бузука, М. Попруженко, Н. Мурзакевича, Б. Варнеке, — а также архив самого общества, который в большей части дошел до наших дней и находится в основном в различных хранилищах г. Одессы и Киева¹.

Ряд сведений содержится в ежегодных отчетах ООИД о своей деятельности, подробных протоколах заседаний, проводившихся почти ежемесячно, в переписке с корреспондентами и на страницах издаваемых более или менее регулярно «Записок» ООИД.

Истоки общества связаны с возникшим в начале XIX в. в Одессе кружком энтузиастов — любителей древностей. Последние начали свою деятельность с записки одного из них — И. А. Стемковского, составленной на имя Новороссийского генерал-губернатора М. С. Воронцова, в которой обосновывалась необходимость создания в Одессе ученого общества с целью изыскания, описания и объяснения предметов, имеющих историческое значение. М. С. Воронцов решил оказать любителям древностей покровительство.

Первым шагом по пути создания общества явилось открытие в 1825 г. в Одессе музея для хранения древностей. В следующем году такой же музей был открыт в Керчи. Директором этих музеев был назначен статский советник И. П. Блаرامберг².

В сентябре 1825 г. канцелярия Воронцова разослала в подведомственные административные инстанции (в том числе в Бессарабию) предписание о доставке всех найденных предметов древности во вновь образованные музеи³.

Тем временем в научно-исторической среде Одессы велась работа по созданию общества, в составе которого любители древностей могли бы продолжать деятельность по изучению истории Причерноморья и Бессарабии. М. М. Кирьяков (большой знаток древностей), Н. Н. Мурзакевич (профессор Ришельевского лицея), А. Фабр и А. С. Стурдза, а также попечитель Одесского учебного округа Д. М. Княжевич стали ядром общества.

В январе 1839 г. Д. М. Княжевич обратился к министру народного просвещения графу Уварову с ходатайством об утверждении проекта Устава общества, в составлении которого принимали активнейшее участие Н. Н. Мурзакевич, М. М. Кирьяков, А. С. Стурдза и Д. М. Княжевич⁴.

25 мая 1839 г. Устав был утвержден⁵. Общество получило название «Одесское общество истории и древностей» в соответствии с целями, которые оно себе избрало. Так по инициативе Д. М. Княжевича, М. М. Кирьякова, Н. Н. Мурзакевича, А. Фабра, А. С. Стурдзы возникло в Одессе общество, согласно уставу своему возложившее на себя обязанности: «а) собирать, описывать и хранить все остатки древностей, открывающиеся в Южной России или имеющие к ней отношение (сюда включается, как явствует из дальнейшего, не только левобережье Днестра, но и Бессарабия. — С. П.); б) заниматься отыскиванием, разбором и объяснением документов и актов, до истории означенного края относящихся; в) подвергать критическому исследованию показания древних писателей о его местностях и достопримечательностях и оты-

скивать следы их в настоящем времени; г) готовить запасы для будущей истории края собиранием верных сведений о настоящем его состоянии; д) разбирать входящие на русском и иностранных языках сочинения, имеющие тот же предмет, и определять степень их достоверности; издавать результаты своих занятий посредством печатания во всеобщее сведение»⁶.

Здесь уместно упомянуть о том, что в 1840 г. общество специально оговаривает, что изучением древностей Бессарабии надо заняться прежде всего. Вот что пишет об этом в 1889 г. вице-президент ООИД В. Н. Юргевич в «Кратком очерке деятельности общества». В 1840 г. президентом Княжевичем была представлена записка о том, чем надлежало бы, по его мнению, прежде всего заняться обществу: «1) сделать съемку положения курганов, начав с Бессарабии, где они многочисленнее... 8) о собраниях, по возможности, древних официальных актов или документов — русских, татарских, болгарских, молдавских, валахских и сербских; 9) о собраниях исторических рукописей... 12) о собраниях легенд, сказок, песен, местных названий городов, сел, деревень, рек, гор, курганов, пословиц, описание нравов и др.» Согласившись с мнением президента, общество решило сделать следующее: отнестись к действительному члену ООИД П. И. Федорову (военному Бессарабскому губернатору. — С. П.) с просьбой снять на план: а) взаимное расположение курганов в Аккерманском и Ясском уездах, б) верхнего и нижнего Траяновых валов, в) имеющихся в Бессарабии окопов и городищ. Общество обратилось также ко всем своим членам в Новороссию и Бессарабии с просьбой сообщить обо всех находках древностей, надписях на любом языке, древних официальных актах и др.⁷

25 апреля 1839 г. состоялось торжественное заседание по случаю открытия Одесского общества истории и древностей. Здесь следует подчеркнуть, что открытие упомянутого общества состоялось раньше открытия Петербургского общества, преобразованного затем в Императорское русское археологическое общество, первое заседание которого состоялось лишь 16 апреля 1846 г.⁸

Почетным президентом Одесского общества истории и древностей был избран М. С. Воронцов, президентом — А. С. Стурдза (в 1842 г. отказался от этой должности по болезни), секретарем общества стал профессор Н. Н. Мурзакевич (до 1875 г., когда был избран вице-президентом). Как мы увидим далее, Н. Н. Мурзакевич внес наиболее значительный вклад в изучение древних и средневековых письменных памятников Бессарабии⁹. (Интересно, что почти все документы, относящиеся к переписке ООИД с учреждениями и частными лицами по поводу присылки славяно-молдавских грамот, написаны рукой Н. Н. Мурзакевича, причем иные переделывались по несколько раз.)

В начале деятельности общество насчитывало всего 28 членов¹⁰. С годами число их росло и порой достигало двухсот. Постепенно в общество входило все больше представителей различных слоев бессарабской общественности в качестве довольно активных сотрудников. Среди них надо выделить И. К. Суручана, А. К. Накко, К. М. Котруцу, А. Зашука, которые в разное время были избраны членами и членами-корреспондентами ООИД¹¹. (Участие в обществе имело следующую градацию: почетный член, действительный член, член-корреспондент и т. д.). Появилось и много разного рода лиц из Бессарабии, переписывающихся с обществом: интересные сведения присылали бессарабские учителя, священнослужители, инспектора народных училищ, местные землевладельцы и др.

На первом заседании общества в 1839 г. президент предложил «известить некоторые отечественные и иностранные археологические общества о том, что Одесское общество истории и древностей начало свои занятия», что и было одобрено присутствующими¹².

Впоследствии корреспонденция имела место со многими отечественными и зарубежными научными обществами (Московское археологическое общество, Петербургская Императорская археологическая комиссия и общество, Академия наук Румынии, Академии наук Бельгии и многие другие)¹³.

Думается, здесь уместно упомянуть о том, что ООИД поддерживало контакт с Бессарабским губернским статистическим комитетом, в частности в связи с изданием последним сборника различных сведений, касающихся истории края. Общество выслало Бессарабскому губернскому статистическому комитету тома своих «Записок» и некоторые другие издания¹⁴.

Горячо поддержало Одесское общество истории и древностей и деятельность Бессарабской губернской ученой архивной комиссии (БГУАК), созданной в 1898 г. Последняя немедленно обратилась к ООИД с просьбой выслать комплект изданий общества¹⁵, а также отдельные монографии его членов: Мурзакевича, Бруна, Юргевича, Бертье-Делагарда и др.¹⁶ Общество выполнило эту просьбу и впредь также высылало в адрес БГУАК свои издания, о чем сохранились документальные свидетельства в архиве БГУАК, хранящемся в Национальном архиве РМ¹⁷. Интересно, что членами Бессарабской губернской ученой архивной комиссии стали и некоторые корреспонденты ООИД, люди, искренне заинтересованные в изучении истории края: П. Т. Коломейцов, Г. А. Маразли, А. А. Беликович, В. Ф. Лашков и др.¹⁸

Переписывалось ООИД и со многими славистами с мировым именем: В. Ганкой, Л. Нидерле, А. Петрушевичем, Ф. Рачкой, П. Шафариком и другими¹⁹, а также с известными романистами, румынскими историками и литераторами М. Когылничану, К. Стамати и др.²⁰ М. Когылничану и К. Стамати были членами-корреспондентами ООИД. В архиве общества сохранились уведомления о получении ими дипломов корреспондентов: К. Стамати — от 19 декабря 1841 г. и М. Когылничану — от 5 июня 1842 г.²¹ Сохранилось также письмо К. Стамати от 16 июня 1842 г. в ООИД, свидетельствующее о его глубоком интересе к занятиям общества в области истории Бессарабии и тесном сотрудничестве с последним.

Письмо К. Стамати было передано в ООИД через А. С. Стурдзу. В нем К. Стамати отмечает, что, хотя ему и затруднено «...исполнить поручение (о сведениях, касающихся до археологии и истории Новороссийского края и Бессарабии), не занимаясь никогда ерерьезными упражнениями, а только некоторыми переводами... со всем тем честь, сделанная мне ООИД избранием в свои корреспонденты и требованием от меня вышеозначенных сведений, заставляет выходить из круга легких моих занятий и собирать в своей памяти все, что представил мне случай узнать изустно или почерпнуть из лучших молдавских и иностранных историографов древней Дако-Романии, некоторые предметы и приключения дако-румынов, начиная с глубокой древности до XIV в. после Р. Х., и смиренно повергнуть Вам, знаменитому соотечественнику нашему (А. С. Стурдзе. — *С. П.*), заметки мои в отдельных статьях... Я льщу себя надеждою, что ученые члены исторического общества будут снисходительны и увидят, что ревность моя была велика в сем деле... Поручаю труд мой вашему благоусмотрению... К. Стамати»²². Сохранилось небольшое уведомление в адрес К. Стамати от 7 июля 1842 г. о получении от А. С. Стурдзы статьи «Обозрение обеих Дакий Траяна и Аврелиана» с благодарностью автору от Одесского общества истории и древностей²³.

Не обошлось и без характерных для того периода поисков высоких покровителей из состава императорской фамилии. По ходатайству графа М. С. Воронцова Николай I 14 ноября 1839 г. «даровал обществу августейшего покровителя в лице наследника, великого князя Александра Николаевича (кстати, покровителями общества были впоследствии не только Александр II, но и Александр III и Николай II. — *С. П.*), и повелел производить из государственного казначейства ежегодно по пять тысяч рублей ассигнациями на нужды общества. Волей же императора обществу было дано разрешение на производство раскопок по всей Южной России (юг Российской империи, включая Бессарабию. — *С. П.*), на казенных землях — с разрешения местного начальства, а на частных — с согласия владельцев»²⁴. В 1872 г. покровитель общества император Александр Николаевич «в воздание заслуг, оказанных отечественной науке», даровал обществу наименование «Императорского»²⁵.

Так как для сохранения древностей нужен был музей, то в 1840 г. по распоряжению М. С. Воронцова общество, получив от города участок земли, построило дом, где и сосредоточило разного рода коллекции древностей, некогда принадлежавшие Одесскому городскому музею, пришедшему к тому времени в полный упадок²⁶.

Источники пополнения музея Одесского общества были самые разные: наряду с коллекциями городского музея, это были пожертвования отдельных лиц, а также предметы древностей, покупаемые у частных лиц (что не всегда было по средствам обществу), найденные в ходе раскопок, проводимых обществом в различных местах, в том числе в Бессарабии. Часть древностей, относящихся к истории юга Российской империи, передавала Императорская археологическая комиссия, например находки из

Ольвии, Петрен Бессарабской губернии, с о. Березань. Таким образом, за время существования общества была создана большая коллекция²⁷.

Здесь надо упомянуть о том, что ООИД интересовалось и находками, относящимися к древней истории Бессарабии и Молдовы, обнаруженными в других местностях, в частности в Валахии, о чем свидетельствует переписка с Генеральным консулом в Валахии и Молдове Титовым. Так, в 1840 г. Новороссийский и Бессарабский генерал-губернатор посылает в ООИД уведомление, где говорится о том, что консул доставил ему «...сведения, сопровождаемые рисунками, о древних вещах, найденных в Валахии и приобретенных недавно Бухарестским музеем, с тем, чтобы они, если будут признаны заслуживающими внимания, были переданы обществу. Находя сведения сии по многим отношениям достойными внимания, сообщает обществу оные вместе с рисунками и подлинным отношением Генерального консула, при котором оные были присланы»²⁸. В том же году общество посылает Генеральному консулу уведомление о получении присланных Новороссийским и Бессарабским генерал-губернатором рисунков с древних вещей, найденных в Валахии в 1836 г.²⁹ Датирован 8 декабря 1840 г. лишь ответ Генерального консула Титова с благодарностью за внимание к нему, из чего можно сделать вывод, что эта переписка велась в 1840 г.³⁰

Кроме основания музея общество также собирало библиотеку, в состав которой наряду с книгами входили рукописи на различных языках. Имелась и литература, касающаяся Бессарабии³¹. Так, в библиотеке общества хранились копии рукописей: 1) *Demetrij Cantemirij principis Moldavia. Descriptio antiqui ei hodierni status Moldavia, descripta ex autographio, quod eius filius mecum communicavez. Petropoli, 1727*; 2) *Demetrij Cantemirij principis Moldavia autographum auctonis pasfim in margine*, присланные обществу в 1842 г. Императорской Академией наук в Петербурге по просьбе президента общества³²; выписка из статьи «*Moldavie cronographia, georgio a Reghensdonf transilvano auctore*», сделанная Н. Н. Мурзакевичем в библиотеке Генерального штаба в 1842 г. и ныне хранящаяся в архиве ООИД в ЦНБ АН Украины³³; книги: 1) «Начертание древней истории Бессарабии», с присовокуплением исторических выписок А. Вельтмана, изданное в Москве в 1828 г., 2) «Статистическое описание Бессарабии, или Буджака», с приложением гражданской карты, снятой в 1817—1819 гг., полковника Корниловича, 3) «*La Bessarabie ancienne et moderne*», par M. Bugnion, Lausanne, 1846³⁴, 4) «*Historische, geographische und politische Beschreibung den Moldau*», v. Dem. Kantemir, Frankfurt, 1771, 5) «*Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Walachei, Moldau und Bessarabiens*», v. g. i. Sulzer, Wien, 1781, 6) «О колониях Южного края России» Г. Соколова, Одесса, 1848, 7) «План реки Прута», 8) «Гидрографическая карта р. Днестра от р. Збруча до впадения в Днестровский лиман»³⁵.

О живом интересе ООИД к истории Бессарабии свидетельствуют и следующие факты. В 1856 г. в обществе рассматривалось предложение о пользе издания за счет ООИД русского перевода редкой книги М. Когылничану «*Fragments historigues Moldaves A. Vagues pour servir a l'histoire de Pierre le grand, Charles XII, Stanislas Leschinsky, Demetre Cantemiret, Constantin Brancovan*» и было решено напечатать данную книгу³⁶.

Рассматривалось обществом и сочинение А. Накко «Бессарабская область со времени присоединения ее к России по Бухарестскому миру 1812 г. в историческом, экономическом и статистическом отношении»³⁷.

Полное описание материалов, хранящихся в библиотеке, было издано в 1910 г. приват-доцентом Новороссийского университета, действительным членом ООИД А. В. Рыстенко. Называется оно «Церковно-славянские и русские рукописи, документы и письма, принадлежащие библиотеке ООИД». Карты и планы, хранившиеся в библиотеке и имеющие значение для описания исторической географии юга Российской империи, в том числе Бессарабии, были описаны А. Л. Бертье-Делагардом в особом издании в 1888 г.

Наряду с составлением коллекций музея и расширением библиотеки общество издавало «Отчеты» за определенные периоды деятельности (обычно за год), которые помещались в «Одесском вестнике»³⁸, «Бессарабских ведомостях» (с 1878 г. по специальному распоряжению министра внутренних дел о «беспрепятственном помещении ежегодных отчетов и протоколов общества в «Бессарабских губернских ведомостях»³⁹), «Киевской старине»⁴⁰. Издавались «Отчеты» также отдельными сборника-

ми⁴¹. В «Южно-русском альманахе» печаталась краткая информация о деятельности ООИД, его составе, доходах и пр.⁴²

Безусловно, самым ценным изданием ООИД, в котором печатались все результаты научных исследований, путешествий, археологических раскопок, включая материалы по Бессарабии, а позже (с 1895 г.) и ежегодные отчеты общества, являлись «Записки Одесского общества истории и древностей». Решение о необходимости издавать труды общества было принято на пятом заседании ООИД 14 мая 1840 г. Президент Д. М. Княжевич предложил составить план, по которому труды будут издаваться. Был назначен комитет в составе президента, секретаря Н. Н. Мурзакевича и двух членов — Григорьева и Надеждина⁴³. На следующем заседании, 31 мая 1840 г., комитет для составления предварительного плана будущих изданий предложил «труды общества издавать под названием «Записки Одесского общества истории и древностей»⁴⁴. По принятому обществом плану для издания своих «Записок» каждый том должен был состоять из трех отделений. Первое включало бы рассуждения по археологии, истории, географии и статистике Новороссийского края и Бессарабии. Во втором отделении были бы собраны, описаны или объяснены разного рода исторические материалы: памятники, монеты, грамоты (в том числе молдо-влахийские), надписи и др. Здесь же помещалась бы библиография и отчеты о путешествиях членов общества. Третье отделение состояло бы из изложения летописи общества, из некрологов умерших членов, корреспонденции и разных известий⁴⁵. На семнадцатом заседании ООИД 10 апреля 1842 г. президент объявил, что материалов для выпуска «Записок» достаточно. Редакционному комитету поручалось окончательно определить статьи, которые войдут в первый выпуск. Определен был и внешний вид тома⁴⁶. В 1844 г. первый том «Записок Одесского общества истории и древностей» вышел в свет. Опубликованный в нем источниковедческий и исследовательский материал по древней и средневековой истории показывает, что в самом начале деятельности ООИД у его членов имелся уже заметный задел материалов по истории Бессарабии. Обращает на себя внимание в первую очередь публикация средневековых молдавских грамот, относящихся ко времени правления Александра Доброго (1407) и Антиоха Кантемира (1698). Был напечатан также произведенный Н. Н. Мурзакевичем источниковедческий анализ ряда надписей: на окладе Евангелия молдавского Каприяновского монастыря времен правления господаря Александру Лэпушняну (1559), славянской надписи в Килийской церкви на юге Бессарабии (1647) и древнеримской латинской надписи на обломках, обнаруженных близ с. Картаг Кагульского уезда Бессарабии. Было помещено в первом томе и описание гробницы близ Белгород-Днестровска (Аккермана), которая приписывалась автором римскому поэту Овидию. Позднее члены ООИД отказались от идеи пребывания Овидия у Белгорода, хотя в свое время ее поддерживал молдавский летописец Мирон Костин.

Привлекают внимание и исследовательские статьи и заметки Н. Надеждина, возникшие во время его путешествия по южнославянским землям, Подунавью и Бессарабии; правда, предположение автора о том, что Пересечена Оргеевского уезда являлась тем главным градом улицей, о котором упоминала древняя русская летопись, впоследствии археологами и историками не подтвердилось (Б. А. Рыбаков, Н. А. Мохов)⁴⁷. Зато до сих пор не утерял своего значения этнографический материал — статьи Батьянова о свадебных обрядах в Бессарабии.

«Записки» ООИД уже тогда становятся библиографической редкостью, так как по всеобщему признанию общество освещало в своих трудах важнейшие вопросы истории юга Российской империи, в том числе Бессарабии, и труды эти были важнейшими пособиями не только для любителей истории, но и для преподавателей и учащихся училищ и гимназий. В архиве ООИД сохранилась его переписка с различными учреждениями, где содержатся многочисленные постоянные (по мере выхода томов «Записок») просьбы директоров училищ Бессарабской области, штатных смотрителей Хотинского⁴⁸, Кишиневского первого⁴⁹, Оргеевского⁵⁰, Сорокского⁵¹, Бельцкого⁵², Аккерманского⁵³, Бендерского⁵⁴, Тираспольского⁵⁵ уездных училищ выслать очередные тома «Записок» ООИД.

Как видим, интерес к «Запискам» был для своего времени огромен и вполне понятен. О содержании очередных томов этого издания периодически сообщал ежемесячный исторический журнал «Киевская старина»⁵⁶. Общество не только высылало

«Записки» отечественным корреспондентам, оно также поддерживало связи и постоянно обменивалось изданиями с крупнейшими научными обществами страны: Императорской археологической комиссией, Петербургской академией наук, Русским географическим обществом, Центральным статистическим комитетом, Московским обществом истории и древностей российских, Археологическим обществом, а также с зарубежными — Баварской Королевской Академией наук в Мюнхене⁵⁷, Румынской академией наук в Бухаресте и др. В архиве ООИД сохранилось отношение из Академии наук Румынии об обмене изданиями⁵⁸. Сам этот факт, весьма примечательный, свидетельствует об интересе упомянутого научного учреждения к деятельности ООИД и признании ценности его изданий для изучения истории Молдовы. В библиотеке ООИД хранились и получаемые из Бухареста различные издания Румынской академии наук. В частности, в протоколах заседаний ООИД, в рубрике «книги, полученные обществом», указаны «Documente privitoare la istoria Românilor», «Fragmente din istoria Românilor», «Acte și Fragmente cu privire la istoria Românilor», «Analele Academiei Române» и др.⁵⁹ Надо сказать, что «Записки» ООИД выходили периодически, по мере накопления материалов, и лишь в начале XX в. в связи с общим угасанием деятельности общества по вполне объективным причинам (первая мировая и гражданская войны), а также вследствие финансовых затруднений объемы этих изданий уменьшаются, и последние тома выходят в сильно сокращенном виде и на плохой бумаге.

Думается, некоторые аспекты деятельности общества станут более понятны, если мы коснемся вопроса о его финансах, которые всегда были невелики и, следовательно, значительно ограничивали возможности научных изысканий и осуществление многих задач (археологические раскопки, охрана и восстановление крепостей, покупка предметов древностей, путешествия членов общества), в том числе касающихся и территории Бессарабии. Финансы ООИД складывались из правительственной субсидии⁶⁰, из арендной платы за принадлежащие обществу территории крепостей в Судак и Аккермане (Четатя Албэ), из членских взносов (с 1840 г. — по 3 руб., а с 1873 г. — по 5 руб.⁶¹; в 1899 г., к примеру, прибыль общества составила 5893 руб., которые были израсходованы так: на приобретение древностей для музея — 1425 руб., на печатание «Записок» — 730 руб., на изготовление таблиц для «Записок» и музея — 695 руб. и т. д.⁶²; здесь уместно сказать, что сохранились документы об уплате членских взносов за различные годы членами общества из Кишинева и других мест Бессарабии: А. К. Накко⁶³, И. К. Суручана⁶⁴, А. Защука⁶⁵ и др.), продажи изданий общества (в основном «Записок»), из пожертвований частных лиц и платы за посещение музея общества. Все это составляло не очень большие суммы. В статье по поводу 30-летия ООИД его член профессор Ф. Брун признавал: «Общество никогда не было в состоянии располагать достаточными средствами для увеличения библиотеки и для приобретения многих древних монет и других памятников, ему предлагаемых за плату. Пополнением своих собраний общество обязано преимущественно... дарам разных ученых корпораций, отечественных и чужестранных, равно как и сочувствию многих частных лиц»⁶⁶.

Как уже говорилось, в последние годы существования (особенно с 1914 г.) общество испытывало большие материальные трудности. Прекратились правительственные субсидии, членские взносы, которые всегда были ничтожны в общей сумме поступлений, тоже не вносились, прекратились и дарения частных лиц. 33-й том «Записок» удалось выпустить в очень маленьком (пять печатных листов) объеме весной 1919 г., а потом из-за удорожания типографских работ и отсутствия средств общество вообще перестало издавать свои труды, хотя материалы были⁶⁷. Думается, что к такому относится и часть архива ООИД, хранящегося в ЦНБ АН Украины в Киеве, в котором мы обнаружили и ряд материалов по истории Бессарабии, в том числе средневековые молдавские грамоты не только на румынском языке (неиздание которых могло быть объяснено лингвистическими затруднениями), но и на славянском языке, что и заставляет видеть основную причину их неопубликования в отсутствии средств у общества и сложностях эпохи. Сократилась и научная деятельность. Безусловно, в период гражданской войны общество не могло продолжать ни археологических раскопок, ни охраны крепостей, подвергавшихся опасности разрушения. Музей ООИД перешел в ведение Губернского отдела народного образования.

Лишенное средств, музея, возможности печататься, общество замкнулось в узком кругу деятельности, что выразилось в обсуждении тех или иных вопросов археологической науки (1918—1922)⁶⁸. Есть основания предполагать, что заметка профессора П. Бузука в «Народном просвещении» (орган общественно-педагогический и политический, издание Одесского губернского отдела народного образования) была последним упоминанием о деятельности ООИД, очевидно, одним из членов этого общества⁶⁹, последним взглядом на общество изнутри. Одновременно это есть и своеобразная веха, ознаменовавшая конец деятельности и существования Одесского общества истории и древностей. 1922 г. считается последним годом существования ООИД (1839—1922).

Таким образом, мы попытались дать краткий исторический очерк возникновения, развития и упадка одного из крупнейших научных обществ Российской империи — Одесского общества истории и древностей — и определить место Бессарабии в его научно-организационной деятельности, которое всегда было довольно значительным.

ПРИМЕЧАНИЯ

¹ Государственный архив Одесской области (далее: ГАОО). Ф. 93. Оп. 1—2; Центральная научная библиотека Академии наук Украины (далее: ЦНБ АН Украины). Ф. V. Лишь отдельные личные архивы членов общества находятся в хранилищах Москвы и Санкт-Петербурга.

² Одесская государственная научная библиотека им. А. М. Горького (далее: ОГНБ им. А. М. Горького). — Исторический вестник. 1914. Кн. II. С. 548.

³ Там же.

⁴ Там же. — Русская старина. 1887. Сентябрь. С. 498. — Записки Н. Н. Музакевича (1806—1883). С. 486.

⁵ Там же. — Исторический вестник. 1914. Кн. II. С. 551.

⁶ Там же. — Одесское общество истории и древностей, его записки и археологические собрания/Сост. Ф. Брун. Одесса, 1870. С. 10.

⁷ Там же. — Исторический очерк 50-летия ИООИД. 1839—1889 гг./Сост. вице-президент В. Н. Юргевич к юбилею общества 14 ноября 1889 г.

⁸ Там же. — Современная летопись ИООИД (1839—1914 гг.) Б. В. (арнеке?). С. 52.

⁹ Н. Н. Мурзакевич был избран членом двух римских академий — Тиберианской и Аркадской. В рукописном отделе ИРЛИ Санкт-Петербургского отделения РАН сохранились подлинники свидетельств, выданных этими учреждениями одесскому ученому. — См.: Варварцев Н. Н. Украина в российско-итальянских культурных связях. С. 166—168 (ИРЛИ. Ф. 603, Д. 32. Л. 3, 10, 12).

¹⁰ ОГНБ им. А. М. Горького. — Современная летопись ИООИД (1839—1914 гг.) Б. В. (арнеке?). С. 52.

¹¹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 2. Д. 5. Л. 225. И. К. Суручан избран членом ООИД 19 октября 1885 г. Он был также

почетным членом Румынской академии наук (См.: Записки Одесского общества истории и древностей (далее: ЗООИД). Т. 22. Одесса, 1885. С. 51.; ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 80. Л. 40. — А. К. Накко избран членом ООИД 30 сентября 1874 г.; ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 80. Л. 40. — К. М. Котруца избран корреспондентом в 1874 г.

¹² ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. — Журнал заседаний общества. 23 апреля 1839 г. — 15 ноября 1844 г. — Первое заседание ООИД 24 октября 1839 г. Л. 12—13.

¹³ Там же. Д. 65; см. также: Д. 8. Л. 5.

¹⁴ Там же. Д. 12. — Журнал заседаний общества. Л. 76, 76 об., 78 об.

¹⁵ Там же. Д. 116. — Список книг и предметов древностей... — Письмо в ООИД из БГУАК от 11 марта 1900 г. Л. 39, 39 об.

¹⁶ Национальный архив Республики Молдова. № 19577 и № 1923. — Труды БГУАК/Под ред. И. Н. Халыпты. Т. 2. Кишинев, 1900. С. 466.

¹⁷ Там же. С. 410; Т. 3. Кишинев, 1907. С. 536.

¹⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 55. — Сношения общества с местами и лицами и поручения им по разным предметам. 28 апреля 1830 г. — 10 сентября 1863 г. Л. 330; Письмо из Бессарабского областного статистического комитета от 24 марта 1862 г. Л. 318.

¹⁹ Там же. Д. 66 а.

²⁰ Там же. Д. 20. — Занятия корреспондентов и соребнователей общества. 13 ноября 1839 г. — 24 июня 1865 г. Л. 36; Там же. Д. 19. Л. 45.

²¹ Там же. Д. 19. — Избрание корреспондентов и сотрудников общества. Л. 26. 45.

²² Там же. Д. 20. Занятия корреспондентов и соребнователей общества. Письмо К. Стамати от 16 июня

- 1842 г. г. Кишинев. Подлинник письма на русском языке. Л. 36, 36 об.
- ²³ Там же. Л. 37.
- ²⁴ ОГНБ им. А. М. Горького. — Исторический вестник. 1914. Кн. II. С. 553. — *Попруженко М. Г.* Императорское Одесское общество истории и древностей, по поводу 75-летия его существования.
- ²⁵ Там же. С. 555.
- ²⁶ Там же. С. 553.
- ²⁷ Там же. С. 59.
- ²⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 55. Сношения общества с местами и лицами и поручения им по разным предметам. Л. 22. — В ООИД: Письмо Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора, без даты.
- ²⁹ Там же. Л. 31. — Из ООИД: Генеральному консулу в Валахии и Молдове, без даты.
- ³⁰ Там же. Л. 35. — Ответ Титова в ООИД от 8 декабря 1840 г.
- ³¹ ОГНБ им. А. М. Горького. — Одесский вестник. № 144. Среда, 2 июля 1875 г. С. 1. См. также: ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. Л. 56—58, 84, 88, 99, 100, 104; Д. 3. Л. 3 об., 71 об., 106; Д. 158. Л. 110. 131 об., 143—144; Д. 5. Л. 90; Д. 185. Л. 10. об., 17, 19, 26 об., 27, 32 об., 33, 46—50, 38, 38 об.
- ³² ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. Журнал заседаний общества. — 19-е заседание ООИД. 29 мая 1842 г. Л. 99, 110.
- ³³ Там же. 20-е заседание ООИД. 2 июня 1842 г. Л. 104. См. также: ЦНБ АН Украины. Ф. V. Д. 905.
- ³⁴ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 158. Отчеты ООИД с 1841 г. по 1865 г. Л. 131, 143—144.
- ³⁵ Там же.
- ³⁶ Там же. Д. 3. Протоколы заседаний ООИД с 68-го до 197-го Ч. III. — 96-е заседание. 30 октября. 1856 г. Л. 106.
- ³⁷ Там же. Д. 5. Протоколы заседаний ООИД. Ч. V. 189-е заседание. 27 марта 1879 г. Л. 90.
- ³⁸ ОГНБ им. А. М. Горького. — Одесский вестник. 1842. № 32 и 33. 25 апреля, суббота. — Отчет ООИД с 1 января по 14 ноября 1841 г. С. 147.
- ³⁹ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 5. Протоколы заседаний ИООИД. Ч. V. 186-е заседание. 4 декабря 1878 г. — Отношение Бессарабского губернатора от 13 ноября 1878 г. № 3206. Л. 83.
- ⁴⁰ ОГНБ им. А. М. Горького. — Киевская старина. 1888. № 5—7. Т. 21. Май. Отчет ИООИД с 14 ноября 1886 г. по 14 ноября 1887 г.; Там же. 1894. Октябрь. Т. XLVII. Отчет ИООИД за 1893 г.; Там же. 1895. Июль и август. Год 14-й. Отчет ИООИД за 1894 г. С. 55—58.
- ⁴¹ Там же. — Отчеты Одесского общества истории и древностей с 1870 по 1890 г. и с 1890 по 1906 г.
- ⁴² Там же. — Южно-русский альманах. 1896. С. 150; ЮРА. 1897. С. 188; Там же. 1898. С. 76; Там же. 1902. С. 61.
- ⁴³ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. — Журнал заседаний общества. Пятое заседание ООИД. 14 мая 1840 г. Л. 28.
- ⁴⁴ Там же. — Журнал заседаний общества. Шестое заседание ООИД. 31 мая 1840 г. Л. 32.
- ⁴⁵ ЗООИД. Т. 8. Одесса, 1871. Отд. III. Смесь. — Летопись общества с 14 ноября 1868 г. по 14 ноября 1871 г. — *Брун Ф.* 30-летие ООИД, его записки и археологические собрания. С. 333—334.
- ⁴⁶ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. — Журнал заседаний общества. 17-е заседание ООИД. 10 апреля 1842 г. Л. 89.
- ⁴⁷ *Мохов Н. А.* Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 78.
- ⁴⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 2. Д. 2. — Переписка с учреждениями о пересылке древних надписей и изданий. 21 октября 1862 г. — 4 апреля 1872 г. Л. 70.
- ⁴⁹ Там же. Л. 140.
- ⁵⁰ Там же. Л. 181.
- ⁵¹ Там же. Л. 182.
- ⁵² Там же. Л. 183.
- ⁵³ Там же. Л. 234.
- ⁵⁴ Там же. Л. 239.
- ⁵⁵ Там же. Л. 240.
- ⁵⁶ ОГНБ им. А. М. Горького. — Киевская старина. 1884. Июнь. Год III. Т. 9. Раздел XIII: Библиография. С. 320—322; Там же. 1894. Февраль. Т. XLIV. Раздел XIII: Библиография.
- ⁵⁷ ЗООИД. Т. 8. Отд. III. Смесь. *Брун Ф.* 30-летие ООИД, его записки и археологические собрания. С. 344.
- ⁵⁸ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 7. — Заседание ИООИД 12 марта 1885 г. С. 44.
- ⁵⁹ ЗООИД. Т. 23. Одесса, 1901. 325-е заседание ИООИД. 24 апреля 1900 г. С. 32; 330-е заседание ИООИД. 14 ноября 1900 г. С. 94.
- ⁶⁰ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 1. — Журнал заседаний общества. — Третье заседание ООИД. Л. 14. — О назначении из государственной казны содержания обществу по 5000 руб. в год.
- ⁶¹ Там же. Д. 218. — Расходные документы и обмены изданиями 1877 г. С. 76.
- ⁶² ЗООИД. Т. 23. С. 26—27.
- ⁶³ ГАОО. Ф. 93. Оп. 1. Д. 98. Л. 136.
- ⁶⁴ Там же. Д. 77. Л. 36.
- ⁶⁵ Там же. Д. 200. Л. 35.
- ⁶⁶ ЗООИД. Т. 8. Отд. III. Смесь. — *Брун Ф.* 30-летие ООИД, его записки и археологические собрания. С. 343.
- ⁶⁷ ОГНБ им. А. М. Горького. — Народное просвещение (орган общественно-педагогический и политический, издание Одесского губернского отдела народного образования). 1922. № 6—10. С. 71—72. Отд. «Страницы высшей школы». Заметка проф. П. Бузука?
- ⁶⁸ Там же.
- ⁶⁹ Там же.

PLAI NATAL

DAN HAIDARLI

MATERIALE DOCUMENTARE ÎN AJUTOR
CERCETĂTORILOR ISTORIEI SATELOR
ȘI ORAȘELOR DIN MOLDOVA (XII)

Primele informații documentare referitoare la localitățile de pe teritoriul Republicii Moldova, menționate în actele istorice din anii 1384—1625

	Localitatea	Anul	Consemnări	Izvorul
1	2	3	4	5

* Sat în dreptul Băii lui Albaș, vezi: Visterniceni, or. Chișinău.

782. Sat la Gura Ocoalelor, lin-1482(6990) Ștefan cel Mare-Vodă DIRA, veac. XV,
gă Horjești, r. Hincești. august 10 dă întărește satul vol. II, p. 57.
lui Stan Horja.

783. Sat pe Ișnovăț, pe din jos 1528(7036) Petru Rareș-Vodă în DIRA, veac. XVI,
de Capul Cheilor, probabil martie 30 tărește satul lui Lu- vol. I, p. 288.
inclus în Ialoveni, r. Ialoveni. ca ș. a.

* Sat pe Ișnovăț, pe din sus de Capul Cheilor, vezi: Ialoveni; sat, r. Hincești.

* Sat pe Ișnovăț, pe din sus de Salce, vezi: Salce, sat, r. Ialoveni.

Sat sub Capul Piscului, vezi: Horjești, sat, r. Anenii Noi.

784. Sat (.indărești), sat, ț. So-1617(7125) Radu Mihnea-Vodă DIRA, veac. XVII,
roca, probabil r. Florești, aprilie 16 întărește satul lui vol. IV, p. 145.
Nistor Ureche mare vornic.

785. Satele ce au fost ale Doam-1437(6945) Ilie-Vodă și Ștefan DIRA, veac.
nei (Marena), pe Moiatinul decembrie Vodă întăresc sate- XIV—XV, vol. I,
de Sus, r. Călărași. Vezi și: 20 le lui Mihail de la p. 147.
Hotarul Cneaghinei. Dorohoi.

* Satul lui Beliciu vatag, vezi: Biliceni, sat, r. Singerei.

* Satul lui Cîrstea, vezi: Călineuți, sat, r. Nisporeni.

* Satul lui Cînici, vezi: Cuni- cea, sat, r. Florești.

* Satul lui Mirișce, vezi: Mirișce (satul lui), sat, r. Ocnița.

* Satul Șepelor, vezi: Cepelăuți, sat, r. Ocnița.

786. Săbieni, sat, probabil lângă 1602(7110) Ieremia Movilă-Vodă MEF, vol. I, p.
Onțești, ț. Iași, r. Ungheni. aprilie 23 întărește satul lui Golie 174—175.
jumătate din sat.

787. Săcăreni (Secăreni), sat pe 1420(6928) Alexandru cel Bun DIRA, veac.
Bicovăț—Lăpușna, r. Hîin- aprilie 25 Vodă dăruiește sa- XIV—XV, vol. I,
cești. tul lui Vena (Oană) p. 41, DRHA,
vol. I, p. 68
și MEF, vol. II,
p. 37—40.

1	2	3	4	5
	* Săliște, vezi: Seliște, sat, r. Vulcănești.			
	* Sămășcani, vezi: Samașcani, sat, r. Șoldănești.			
788.	Sămăilești, sat pe Chigheci, <1579 noiembrie 21—1580 august 31> (7088)	Iancu Sasul-Vodă în-tărește satul lui Constantin Leca aprod.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 126.	
789.	Sămănauca (Sămărauca, Să-mănanca), sat, r. Orhei.	1615 (7123) februarie 19	Menționat Potârniche aprod din sat.	DIRA, veac. XVII, vol. III, p. 194.
	* Săncăuți, vezi: Sincăuți, sat, r. Briceni.			
790.	Săpoteni (Sipoteni), sat, r. Hîncești.	<1568—1572>	Menționat drept baștină a preotului Toader Bușcul.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 240.
791.	Sărata (unde a fost târgul) seliște la gura Săratei, r. Leova.	1489 (6997) martie 13	Ștefan cel Mare-Vodă întărește lui Luce armaș jumătate din seliște lângă Târgul Sărata.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 109.
	* Sărata Veche, vezi: Fătu și Ilie (unde este jude~), sat, r. Fălești.			
792.	Sărăteni (probabil Sărata Galbenă), sat pe Ț. Lăpușna, r. Hîncești.	1620 (7128) iulie 4	Gaspar Grațiani-Vodă întărește satul m-rii Sinai.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 484.
793.	Săseni (unde trăiește Laur) (Lăurenii), sat pe Botna, între Crotolci, la gura Volcințului și a Cotovței, lângă Horodca, r. Călărași.	1436 (6944) iulie 17	Ilie-Vodă și Ștefan Vodă întăresc satul lui Vancea logofăt.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 131.
	* Săliștea Tătărească, vezi: Seliștea Tătărească, seliște, r. Cahul.			
794.	Sănești, (ce s-a numit Dur-nești), sat pe Culișoara, r. Ungheni.	1529 (7037) martie 9	Petru Rareș-Vodă întărește lui Toma ș.a. părți din sat.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 299.
795.	Sângerei (Săngeri), sat pe Ciulucul Mare, r. Sîngerei.	1586 (7094) mai 17	Menționat în hotar cu un loc pustiu.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 322.
796.	Sângura (probabil Singureni), sat, probabil unit cu Leadeni, r. Rîșcani.	1559 (7067) aprilie 5	Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește satul lui Simion ș.a.	DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 121.
797.	Sângureni, sat, probabil lângă iezelele Gemene, r. Prut, Ț. Chigheci, r. Cahul.	1473 (6981) ianuarie 8	Ștefan cel Mare-Vodă întărește satul m-rii Moldovița.	DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 393, și DRHA, vol. II, p. 282.
798.	Săretca (Seretca), sat, Orhei, r. Strășeni.	1615 (7123) ianuarie 16	Menționat drept baștină a rudelor lui Scrinici.	MEF, vol. II, p. 97—98.
799.	Schindirești, sat pe Răut, lângă Zăvedeni, r. Sîngerei.	1588 (7096) august 20	Menționat în hotar cu satul Zăvedeni.	DIRA, veac. XVI, vol. III, p. 393.
	* Schitul Hâncului, vezi: Hâncu, mănăstire, r. Strășeni.			
800.	Scocu, sat, probabil Ungheni, r. Ungheni.	1617 (7125) aprilie 16	Radu Mihnea-Vodă întărește satul lui Nicoară Ureche mare vornic.	DIRA, veac. XVII, vol. IV, p. 145.
801.	Scorțești (Scorțăști), sat pe Lăpușna, mai jos de jești, lângă Minjir, r. Hîncești.	1482 (6990) august 10	Menționat în hotar cu Horjești.	DIRA, veac. XV, vol. II, p. 37 și DRHA, vol. II, p. 375.

1	2	3	4	5
802.	Scumpia (ce s-a numit Vlăși-1551(7059) neasca), sat și seliște pe aprilie 28 Gîrla Mare la Gura Săratei, ț. Iași, r. Fălești.		Ștefan Rareș-Vodă DIRA, veac. XVI, întărește lui Marco vol. II, p. 5. ș. a. jumătate din sat.	
803.	Scuturareani (probabil Ber-1490(6998) dești), sat la Prut, probabil octombrie r. Ungheni. 14		Ștefan cel Mare-Vodă DIRA, veac. XV, întărește satul lui vol. II, p. 144, și Iurșă și nepotului DRHA, vol. III, său Iliș Saula. p. 157.	
* Secăreni, vezi: Săcăreni, sat, r. Hîncești.				
804.	Seliște (Săliște), sat pe 1543(7051) Prut, lângă iezorul Oreahov, aprilie 24 ț. Chigheci, r. Vulcănești.		Petru Rareș-Vodă dă DIRA, veac. XVI, ruiește satul m-rii vol. I, p. 407. Moldovița.	
805.	Seliște (Săliște), sat pe 1618(7126) Prut, ț. Iași, r. Fălești. ianuarie 4		Menționat drept baștină a lui Adam. MEF, vol. II, p. 133—135.	
	Vezi și: Rogoz, seliște. 1622(7130) iulie 28		Ștefan Tomșa-Vodă DIRA, veac. XVII, întărește lui Zaharia diac părți de ocină din sat. vol. V, p. 152—153.	
806.	Seliște la Chigheci , dincolo 1508(7016) de țarina Murseștilor, lângă martie 24 Tigheci, r. Leova.		Bogdan-Vodă întărește seliștea lui Andreica Blid ș. a. DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 78.	
807.	Seliște la Sărata , seliște 1554(7062) lângă Redenii lui Terchilă, aprilie 30 r. Leova.		Alexandru Lăpușneanu-Vodă întărește seliștea lui Petrea ș. a. DIRA, veac. XVI, vol. II, p. 61.	
808.	Seliștea Buvin , seliște la 1452(6960) gura Săratei, lângă Toceni, septembrie r. Leova. 10		Alexandru cel Bătrîn-Vodă întărește seliștea lui Ignat postelnic. DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 251.	
809.	Seliștea Liciului , seliște pe 1601(7109) Prut, ț. Iași, r. Fălești. martie 12		Ieremia Movilă-Vodă DIRA, veac. XVII, vol. I, p. 5. întărește seliștea nepoților lui Drăghici Romășcel.	
810.	Seliștea lui Bodea Românul , 1489(6997) seliște pe Prut, la gura Săratei, r. Leova. martie 13		Menționat în hotar cu țirgul Săratei. DIRA, veac. XV, vol. II, p. 109.	
811.	Seliștea lui Bodea Rusul , 1489(6997) seliște pe Prut, la gura Săratei, r. Leova. martie 13		Menționat în hotar cu țirgul Săratei. DIRA, veac. XV, vol. II, p. 109.	
812.	Seliștea lui Gagea , seliște 1540(7048) mai sus de Obieleni, r. Hîncești. mai > 13		Ștefan Lăcustă-Vodă DIRA, veac. XVI, dăruiește seliștea lui Ocea ș. a. vol. I, p. 394.	
813.	Seliștea lui Manea (~Ma-1502(7010) nei), seliște la Prut la gura Frumușiței, lângă Andrușul de Jos, mai jos de Balintești, r. Cahul. iulie 2		Ștefan cel Mare-Vodă DIRA, veac. XVI, dăruiește seliștea m-rii Putna. vol. I, p. 25 și DRHA, vol. III, p. 502.	
814.	Seliștea lui Tigomir , seliște 1420(6928) lângă Pitușca, r. Călărași. aprilie 25		Menționat în hotar cu Sadova. DIRA, veac. XIV—XV, vol. I, p. 41.	
	Vezi și: Tigomir.			
815.	Seliștea Oilor (Siliștea~), 1533(7041) seliște pe Bujor și Călmățui, lângă Onești, r. Hîncești. martie 24		Petru Rareș-Vodă în-tărește seliștea Mariei ș. a. DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 360.	
816.	Seliște pe Botnișoara , se-1522(7030) liște mai sus de Resteoani, octombrie lângă Cigherleni, r. Hîncești. 31		Ștefan cel Tânăr-Vodă DIRA, veac. XVI, întărește seliștea lui Matei ș. a. vol. I, p. 215.	
817.	Seliște pe Răul , seliște în dreptul gurii Iligacei, lângă Căzănești, r. Orhei. 1537(7045) aprilie 30		Petru Rareș-Vodă în-tărește seliștea lui Toader logofăt. DIRA, veac. XVI, vol. I, p. 390.	

ÎN AJUTOR PROFESORILOR DE ISTORIE

KURT TREPTOW
(Urbana, Illinois, S.U.A.)

STUDIU ASUPRA RELIGIEI GETO-DACE:
CULTUL LUI ZAMOLXE

Pe soclu, limpezi, câteva cuvinte:
«Sînt Ozymandias, rege peste regi.
Priviți-mi, oameni, opera grozavă!»
Nimic n-a mai rămas ca altădată,
Și peste tot gigantica epavă
Doar de nisipuri e împresurată.

Percy Bysshe Shelley¹

În aceeași manieră ca Ozymandias al lui Shelley, zeul geto-dac Zamolxe era aproape pierdut din analele istoriei. Singurele referiri asupra zeului antichității geto-dace, odinioară atotputernic și slăvit, sînt istorisirile concise transmise posterității de cîțiva scriitori ai vremurilor trecute, îndeosebi Herodot, Platon și Strabon. Din aceste rămășițe, a ceea ce a fost odată o religie prosperă, sarcina noastră este de a reconstrui, pe cît e posibil elementele cultului lui Zamolxe. Pentru a realiza, aceasta, este esențială studierea cultului zamolxian în funcție de relația sa cu societatea geto-dacă, căci a jucat un rol complex în structura acesteia.

În vechile izvoare, numele de geți și daci sînt deopotrivă folosite pentru a se referi la urmașii lui Zamolxe care trăiau în regiunea Europei de Est, ceea ce corespunde aproximativ României interbelice. Geții și dacii erau două ramuri ale aceluiași trib de traci. Potrivit lui Strabon, geții trăiau în arealul din jurul fluviului Dunărea, iar dacii sălășluiau în regiunea muntoasă carpatică, spre nord, în ceea ce se cunoaște a fi acum Transilvania². Pentru scopurile acestui studiu, cele două ramuri vor fi considerate una și aceeași și termenul de geto-dac va fi aplicat în general.

Originea cultului zamolxian. Societatea geto-dacă era structurată în jurul unei aristocrații militare înainte de timpul lui Herodot, care ne furnizează cele mai timpurii relatări ale cultului lui Zamolxe. Aristocrația militară se dezvoltă ca răspuns la invaziile scitice în regiunea carpato-danubiană din sec. al VIII-lea î.e.n. Pentru a se apăra împotriva sciților, geto-dacii devin ostași călări³. Elita militară joacă un rol din ce în ce mai important în societate și devine mult mai organizată pînă în momentul înfrîngerii sale totale, de legiunile romane ale lui Traian⁴. Religia joacă un rol important în structura societății geto-dace. Zeul Zamolxe a supraviețuit atîta vreme cît statul geto-dac condus de aristocrația militară a supraviețuit. Poziția centrală a religiei în societate exclude orice interpretare a cultului acestui zeu, care nu ia în considerare structura aristocratică militară a societății. Aceasta nu implică faptul că originea cultului zamolxian trebuie urmărită în formarea elitei militare. Mai curînd, ea trebuie găsită într-o perioadă mult mai timpurie. Cînd aristocrația militară preia puterea în societate, cultul lui Zamolxe este adoptat și transformat în religie de stat. În cele din urmă, această transformare devine atît de completă, încît statul și religia sa se identifică.

În descrierea geților, Herodot ne spune: «ei cred că nu mor, dar cel ce piere întră în împărăția lui Zamolxe, sau Gebeleizis, după cum unii îl mai numesc»⁵. Acest pasaj a dat naștere în rîndurile istoricilor unei întrebări referitoare la faptul dacă, cei doi, Zamolxe și Gebeleizis, erau unul și același zeu, după cum Herodot pare să creadă, sau că aceștia erau, de fapt, doi zei diferiți. Această concluzie este fundamentală pentru a determina dacă religia geto-dacilor era poli- sau monoteistă. Mircea Eliade sugerează că numele de Gebeleizis poate să se refere la un vechi zeu al furtunii și că poate justifica ritualul de a trage săgeți în norii de furtună, care este descris de Herodot⁶. Cîțiva istorici au afirmat că geto-dacii sînt politeiști și că Zamolxe este un

zeu al fertilității și Gebeleizis este un zeu ceresc al luminii, diferit de acesta⁷. Sursele străvechi nu întăresc punctul de vedere conform căruia geto-dacii erau politești. În descrierea sa, Herodot arată credința geților «în nici un alt zeu decât al lor»⁸. El înțelege în mod clar religia monoteistă a geților și se simte obligat de a clarifica această curiozitate cititorilor săi.

Pentru a înțelege monoteismul geto-dac este necesară examinarea credințelor religioase mai timpurii în Balcani. Traian Stoianovich vorbește despre trecerea de la un tip de religie matern-pămînteană la unul patern-ceresc, în Balcani, între anii 2500 și 1500 î. e. n.⁹ Potrivit lui Stoianovich, această schimbare se realizează prin evoluția cultelor totemice spre unul al tînărului renăscut sau Kouros¹⁰. Numele de dac înseamnă «lup»¹¹ și, probabil, derivă din practica unui asemenea cult totemic de geto-daci. Stoianovich continuă să spună că, Kouri erau «demoni subpămînteni ce s-au stabilit din nou în ceruri. Cu toții erau eroi culturali...»¹² Această explicație a religiei din Balcani corespunde principalei dogme a cultului lui Zamolxe, cea a nemuririi sufletului în viața de dincolo de mormînt, ce reprezintă un fel de moarte și reînviere. Astfel, Zamolxe se poate să fi simbolizat un Kouri, după cum este descris de Stoianovich. Gebeleizis se poate să fi fost numele unui zeu ceresc sau un zeu al furtunii, după cum sugerează Eliade, peste care Zamolxe se impune progresiv în timpul schimbării de la tipul de religie matern-pămîntesc la cel patern-ceresc. Transformarea lui Zamolxe într-un zeu al cerului este un proces treptat, probabil încă neîndeplinit în întregime pînă la apariția sciților, care readuce la viață credințele în soare și credința nemuririi sufletului în spațiul carpato-danubian, după cum ne spune Vasile Pârvan¹³. Numele de Gebeleizis supraviețuiește pînă în vremea lui Herodot, dar pînă atunci acesta era sinonim cu cel al lui Zamolxe. Din moment ce Herodot ne furnizează singura mențiune a lui Gebeleizis în izvoarele vechi, este probabil că numele s-a pierdut pe măsură ce cultul lui Zamolxe se dezvoltă din ce în ce mai mult. O dată cu acești factori, este posibilă nașterea cultului zamolxian într-o manieră asemănătoare celei descrise de Stoianovich pentru Kouri, în general, și că pînă în vremea lui Herodot cultul zeului este monoteist și joacă un rol complex în structura societății geto-dace.

Mijlocitori între divinitate și om. Ritualul principal al cultului zamolxian descris de Herodot constă în trimiterea unui mesager zeului, spre a-l înștiința de necesitățile poporului. Herodot descrie ritualul după cum urmează:

«O dată la cinci ani ei aleg, prin tragere la sorți, unul din semenii lor și îl trimit ca mesager la Zamolxe, însărcinat să-i spună de nevoile lor; aceasta este calea pe care o urmează: Trei lănci sînt ținute, de oameni numiți pentru aceasta, alții apucă mesagerul zeului de mîini și picioare, îi fac vînt și-l azvîrlă în sus în vîrfurile sulitelor. Dacă el este ucis în urma aruncării, ei cred că zeul îi favorizează. Dar dacă el nu moare, ei aruncă vina pe mesager, considerîndu-l un soi rău, și trimit un altul în locul său, pe care îl acuză. Îi înmîinează mesajul cît omul trăiește încă»¹⁴.

Descrierea lui Herodot a ritualului generează o cunoaștere profundă a religiei geto-dacilor. Mesagerul servește drept intermediar între popor și zeitatea acestuia, îndeplinind o funcție similară cu cea a unui preot. Herodot clarifică faptul că geții îl considerau pe Zamolxe o ființă divină și credeau în viața viitoare a sufletului, și nu a corpului. Faptul că incinerarea era o practică comună de înmormîntare la geto-daci¹⁵, indică credința în nemurirea sufletului, și nu a trupului, căci nu există nici un interes pentru bunăstarea materială a morților. Herodot afirmă că geto-dacii credeau că «ei nu mor, dar că cel ce își dă sufletul se duce în împărăția lui Zamolxe...»¹⁶ Credința aceasta în nemurire este elementul-cheie al cultului zamolxian. Mesagerul este tras în țepă spre a-și elibera sufletul din închisoarea corpului. Numai prin eliberarea sufletului de trup cineva este în stare să se alăture lui Zamolxe. Există o împărțire categorică a lumilor pămîntești și spirituale, și moartea reprezintă tranziția de la prima la a doua.

Este, de asemenea, evident, din relatarea lui Herodot că la ritual luau parte numai bărbații, nefiind nici o mențiune cu privire la participarea femeilor. Rolul mesagerului era demn de tot respectul. Numai membrii elitei aveau onoarea de a îndeplini o asemenea sarcină importantă, cum era cea de a comunica cu Zamolxe¹⁷. Mesagerul ce nu era ucis, era pedepsit. O asemenea persoană era exilată, considerîndu-se că nu merita să fie membru al comunității lui Zamolxe. Exilul ar fi fost privit drept cea mai rea formă posibilă de pedeapsă, idee ce se întîlnește în literatura timpurie a evului mediu.

Ritualul mesagerului reflectă natura selectivă a vieții de apoi, care este promisă de Zamolxe. Această preocupare pentru caracterul individului face religia deosebit de adaptabilă structurii statale, prin faptul că fundamentează un sistem prin care supunerea este impusă o dată cu promisiunea unei vieți viitoare¹⁸. Aceasta este asemănătoare unui mit al răsplăților și pedepselor într-o viață viitoare, folosit drept mijloc de exercitare a supunerii, ce este întemeiat de Socrate în dialogul *Gorgias* al lui Platon¹⁹.

Descrierea sacrificiului ritual al mesagerului se găsește numai în istorisirile lui Herodot cu privire la cultul lui Zamolxe. Eu susțin că ritualul mesagerului s-a pierdut din cultul zamolxian la scurt timp după moartea lui Herodot. Mesagerul îndeplinește funcția de mijlocitor între ființa divină și om. Pe măsură ce legătura cultului cu statul geto-dac devine tot mai puternică, o clasă de preoți se dezvoltă pentru a prelua această funcție. Până în vremea lui Platon preoții sînt cei ce comunică cu Zamolxe, în locul mesagerului. Această clasă clericală devine mai puternică pînă la cucerirea romană a Daciei. Preoții folosesc metode, cum ar fi meditația, de a se elibera pe sine însuși de trupurile lor și a comunica spiritual cu Zamolxe. Dezvoltarea acestei clase noi și integrarea sa în structura societății geto-dace constituie liantul dintre religie și stat. Sacrificiul mesagerului nu mai are ca scop unirea lumilor materiale și spirituale, rol acum îndeplinit de preoți.

Tunete și fulgere. Alt ritual practicat de geto-daci, descris de Herodot, implică lansarea săgeților în norii de furtună. Herodot povestește următoarele despre acest ritual:

«Și mai mult, atunci cînd sînt tunete și fulgere aceiași traci aruncă săgeți înspre cer ca o amenințare zeului, necrezînd în vreun alt zeu decît al lor»²⁰.

Din nou, problema monoteismului sau politeismului trebuie luată în considerare. Herodot afirmă cu certitudine că geții îl recunosc numai pe Zamolxe; cu toate acestea el pare să interpreteze tunetele și fulgerele drept un zeu suplimentar. Probabil, ideea de monoteism nu a fost cum trebuie înțeleasă de Herodot și el a interpretat tunetele și fulgerele drept un alt zeu cu care geto-dacii se luptau, datorită naturii politeiste a religiei grecești pe care o cunoștea. Reinstalarea în ceruri a demonilor subpămînteni, menționată anterior, ne poate conduce la interpretarea, conform căreia tunetele și fulgerele erau privite de geto-daci drept o amenințare nefastă pentru zeul lor, Zamolxe, care reprezenta zeul fundamental. Cerul, mai precis soarele, simboliza chipul lui Zamolxe. Astfel, tunetele și fulgerele îi acopereau chipul, atacînd simbolic zeul. Tunetele și fulgerele erau văzute ca un dragon²¹ care era reprezentarea simbolică a mării puteri a răului ce trebuia învins.

Dragonul era o figură simbolică în cultura geto-dacă, în aceeași manieră ca și lupul²². Steagul purtat de armatele dacice ale lui Decebal împotriva legiunilor romane ale lui Traian, era alcătuit din trup de dragon și cap de lup²³. Acest steag reprezenta mînuirea puterii răului, simbolizată de dragon, în folosul lui Zamolxe, care se poate să fi fost simbolizat de lup²⁴. Asocierea dintre Zamolxe și lup se poate să fi supraviețuit unui cult totemic anterior, prin care a derivat numele de dac. Ritualul descris de Herodot implică în mod esențial sosirea geto-dacilor spre a oferi ajutor zeului lor, Zamolxe, pentru a înfrînge puterile întinericului. Răul nu numai că trebuia învins, dar puterea sa urma să fie stăpînită în mod pozitiv de Zamolxe. Într-adevăr, geto-dacii erau monoteiști, crezînd numai în Zamolxe. Tunetele și fulgerele reprezentau o contraforță, dar nu un zeu suplimentar căruia geto-dacii îi aduceau omagii.

Nu este surprinzător faptul că Zamolxe era reprezentat atît de soare, cît și de lup. După cum evidențiază Vasile Pârvan, «Cultul soarelui pare să aibă afinități foarte vechi în spațiul carpato-danubian»²⁵. Pe măsură ce Zamolxe evoluează dintr-un cult totemic într-un zeu ceresc, cele două imagini, a soarelui și a lupului, coexistă. Faptul că Zamolxe era un zeu ceresc este atestat, de asemenea, de natura sanctuarelor geto-dace. Templele erau, de obicei, localizate în munți sau pe platouri²⁶. Acestea erau areale rotunde, întinse, înconjurată de pilaștri, fără vreun acoperiș; ele conțineau un profund simbolism celestial, de exemplu piatra mare reprezenta soarele²⁷. Pilonii erau, în general, dispuși conform unui calendar solar, iar templele erau, de obicei, orientate cu fața spre răsărit²⁸. Ele priveau spre est din moment ce soarele sau zeul geto-dac, Zamolxe, se înalță în fiecare dimineață la răsărit. O asemenea interpretare ar însemna că Zamolxe era, în mare măsură, un zeu al zilei; puterea lui ar fi mai durabilă în timpul zilei,

în vreme ce forțele răului ar fi mai puternice în decursul nopții. Aceasta coincide cu folclorul est-european ce asociază noaptea cu forțele răului.

Zamolxe și Pythagoras. A doua descriere a cultului zamolxian rămasă de la Herodot este una care i-a fost spusă de grecii ce trăiau pe Hellespont și în apropierea Mării Negre. Istorisirea se referă, în mare măsură, la originea religiei geto-dacilor și intră în contradicție cu concluziile trase pînă acum. Herodot înregistrează relatarea după cum urmează:

«Zamolxe era un bărbat, odinioară sclav în Samos, stăpînul lui fiind Pythagoras, fiul lui Mnesarchus; imediat ce a fost eliberat și a cîștigat o mare bogăție, s-a întors în țara lui. Pe vremea aceea tracii erau un popor cu un nivel de trai scăzut și slabi de minte, dar Zamolxe cunoștea limbile ionice și un trai mai bogat decît tracii; el trăise cu grecii și mai ales cu unul din cei mai desăvîrșiți profesori greci — Pythagoras. Astfel el construi o sală unde înveselea și întreținea căpetenia în rîndurile semenilor lui, și-i învăța că nici el, nici musafirii săi, sau vreunul din descendenții lor nu va muri vreodată, dar că ei se vor duce într-un loc unde vor trăi de-a pururi și vor avea toate lucrurile bune. În vreme ce predă doctrina aceasta, el își făcea o cameră subterană. Cînd aceasta era terminată, el dispăru de sub privirea tracilor și coborî în cameră, unde trăi timp de trei ani, tracii dorindu-l înapoi și jelindu-l ca pe un mort. Apoi în al patrulea an el se înfățișă tracilor și astfel ei ajunseră să creadă ceea ce Zamolxe le-a spus»²⁹.

Această istorisire este privită de cîțiva istorici ca esențial adevărată. Ei afirmă că Zamolxe a fost într-adevăr un discipol al lui Pythagoras și își bazează interpretarea religiei geto-dace pe această presupunere³⁰. Asemenea concluzii nu pot fi luate în serios. Chiar și Herodot admite că, în cazul în care Zamolxe cu adevărat ar fi existat, aceasta s-a întîmplat cu mulți ani înaintea lui Pythagoras³¹. Admițînd faptul că Pythagoras a propovăduit doctrina nemuririi sufletului de-a lungul a mai puțin de un secol, înainte ca Herodot să scrie, este ridicol să credem că natura complexă a cultului zamolxian și rolul său cultural în societatea geto-dacă ar fi putut evolua într-un timp atît de scurt. Dacă Zamolxe ar fi fost un discipol al lui Pythagoras, el n-ar fi putut fi zeificat într-un timp atît de restrîns în măsura descrisă de Herodot. Puteau să existe oameni în viață, printre geto-daci, care l-ar fi putut cunoaște personal pe Zamolxe sau, cel puțin, aveau părinți sau bunici care l-ar fi cunoscut. Dacă există vreo legătură între Zamolxe și Pythagoras, este posibil ca acesta din urmă să fi împrumutat religia lui Zamolxe în enunțarea teoriilor despre nemurire.

Grecii care au relatat lui Herodot această istorisire a originii cultului lui Zamolxe nu erau în nici un caz imuni la etnocentrism. Cînd grecii au studiat religia geto-dacă, ei au înțeles-o, în mod firesc, în termenii propriei lor culturi, pe care o considerau a fi mult superioară celei aparținînd vecinilor lor din nord. Pythagoras era faimos în rîndurile grecilor și existau multe asemănări între învățăturile sale și credințele urmașilor lui Zamolxe. Grecilor, în special celor care trăiau cel mai aproape de traci, un asemenea sistem complex de credințe putea fi explicat doar prin răspîndirea culturii elene către popoarele inferioare din punct de vedere cultural, precum geto-dacii. Astfel, grecii au ajuns să înțeleagă religia geților în termenii propriei lor culturi, în special în termenii învățăturilor pitagoreice.

Mircea Eliade scoate în evidență similitudinile dintre descrierea greacă a lui Zamolxe și istorisirile referitoare la Pythagoras, cum ar fi învățăturile sale despre nemurire și o postexistență fericită. Chiar elementele din povestirea greacă despre Zamolxe, precum învățătura sa către conducătorii din sală și povestirea despre camera subterană își au paralelismele lor în povestirile privitoare la Pythagoras³². În ciuda asemănărilor în doctrinele lor, relația lui Zamolxe cu Pythagoras, descrisă în istorisirea greacă, trebuie respinsă. Deși relatarea greacă asupra originii cultului zamolxian servește pentru a reitera credința geto-dacă în nemurire și poziția remarcabilă a lui Zamolxe în societatea geto-dacă, aceasta aruncă mai multă lumină asupra modului cum grecii îi considerau pe vecinii lor traci, decît o face în privința aspectelor tainice ale cultului zamolxian.

Abstinența. În dialogul lui Platon *Charmides*, Socrate a descris astfel întîlnirea sa cu un tîmăduitor trac: «Am aflat, atunci cînd eram în armată, de unul din vîndătorii regelui trac Zamolxe, care spunea că sînt foarte pricepuți, că ei pot dărui ne-

murire»³³. Acest medic întilnit de Socrate era de fapt un preot al lui Zamolxe. Rolul preotului drept vindecător confirmă poziția deosebită ocupată de această clasă relativ nouă în societatea geto-dacă. Zamolxe nu era un rege lumesc ci, mai curînd, un rege-zeu. Descrierea lui Zamolxe ca rege dovedește legăturile strînse ale cultului zamolxian cu statul geto-dac. Dialogul lui Platon arată clar modul în care cultul zeului s-a schimbat de pe vremea lui Herodot. Acum preoții îndeplinesc rolul de mijlocitor între zeu și om, înlocuind sacrificiul ritual al mesagerului îndeplinit în vremuri mai vechi. Această clasă nouă de preoți era capabilă de a avea acces la Zamolxe, în timpul vieții lor și datorită acestui rol, ei puteau acorda darul nemuririi. Aceste schimbări au servit intereselor elitei conducătoare din societatea geto-dacă, pentru că dorința de nemurire putea fi cîștigată numai prin ajutorul clasei clericale, ce era organizată în cadrul statului ecleziastic. Medicul trac cu care a vorbit Socrate îl considera pe Zamolxe drept «regele nostru care este zeu»³⁴. Aceasta întărește concluzia conform căreia Zamolxe era un rege-zeu din care provenea autoritatea regelui de pe pămînt și a elitei conducătoare. Zamolxe a devenit modelul puterii regale într-un stat clerical³⁵.

Vraciul trac continuă să-i spună lui Socrate că tot binele și răul își au originea în suflet și acesta trebuie vindecat înaintea trupului³⁶. Aceasta sprijină mai departe afirmația după care binele și răul coexistă într-o lume imaterială, căci sufletul este o oglindă a lumii transcendente. Pentru a atinge nemurirea fiecare trebuie să aibă grijă de suflet, căutînd binele și învingînd forța răului, în același mod cum se reflecta în ritualul tunetelor și fulgerelor. Satisfacția trupească nu are nici o importanță și, de fapt, poate împiedica purificarea sufletului, căci aceasta distrage pe om de la concentrarea asupra tărîmului spiritual și de la lupta de a învinge răul. Astfel, medicul trac îi spunea lui Socrate că înfrîngerea propriilor porniri trebuie cultivată în suflet și, prin urmare, «sănătatea este răspîndită cu repeziciune»³⁷. Abstenența este cu siguranță o calitate favorabilă menținerii ordinii în cadrul societății și, deci, a poziției elitei conducătoare. Aristocrația se legase de o religie care era potrivită pentru menținerea poziției sale privilegiate și treptat a transformat cultul lui Zamolxe, pînă la o integrare deplină, structurii de stat.

Fără îndoială, cu cît se cobora ierarhia socială în cadrul societății geto-dace, cu atît mai slabă era aderarea la cultul zamolxian. Aceasta poate, la rîndu-i, să justifice elementele religiei greco-romane identificate în Dacia. Cultul lui Zamolxe era o religie monoteistă, aristocrată, statală, încă din cele mai vechi legături cu elita militară conducătoare ce a precedat pe Herodot. Nu era religia clasei de jos. Alte culte erauenerate în spațiul carpato-danubian, dar discipolii lui Zamolxe, așa cum subliniază Herodot, nu credeau «în vreun alt zeu decît al lor»³⁸. Este o simplificare să credem că există o omogenitate socială în societatea geto-dacă³⁹. Asemenea interpretări au condus la afirmații conform cărora cultul lui Zamolxe era o parte a unei religii politice.

Strabon. Statul ecleziastic, fundamentat pe cultul lui Zamolxe, era atît de puternic, încît s-a menținut timp de secole în ciuda invaziilor străine și a conflictelor interne. În final, numai prin cucerirea străină acesta a cunoscut un sfîrșit neașteptat. În descrierea religiei geto-dace transmisă de Strabon apar date asupra statului geto-dac, aflat în plină prosperitate sub conducerea lui Burebista în sec. I î.e.n. Strabon acceptă, fără a se întreba, istorisirea greacă, conform căreia Zamolxe a fost sclavul lui Pythagoras, transmisă de către Herodot. Strabon îl zugrăvește pe Zamolxe mai curînd drept un cititor în stele, avînd capacitatea de a prezice, decît un propovăduitor al nemuririi. Se pare că datorită acestei iscusințe, după cum ne spune Strabon, regele geto-dacilor l-a luat pe Zamolxe ca asociat în guvernarea țării, acordîndu-i rolul de mare preot. În calitate de mare preot, Zamolxe s-a retras în peștera din munți și se întilnea numai cu regele și suita sa. Strabon continuă să explice acceptarea de către rege a lui Zamolxe în acest rol, căci a văzut cum autoritatea sa creștea în ochii popoului⁴⁰.

Istorisirea lui Strabon servește pentru ilustrarea relației dintre religie și stat și a modului în care cultul lui Zamolxe era favorabil menținerii și întăririi autorității regale. Legăturile strînse ale regelui și marelui său preot sînt, de asemenea, dovedite de faptul că ambele funcții erau uneori în mina aceluiași om⁴¹. Îmbinarea celor două

îndatoriri, în momente diferite din istoria statului geto-dac, confirmă inseparabilitatea religiei și a statului, ca și a naturii aristocrate a cultului lui Zamolxe.

Strabon nu reușește să înțeleagă adevărata natură a structurii religioase în societatea geto-dacă. El istorisește că însuși marele preot este zeul geto-dacilor. Strabon afirmă că Zamolxe era marele preot și zeu al geților pe vremea lui Pythagoras, dar că în vremea sa marele preot, Deceneu, era zeul lor⁴². Identificarea lui Zamolxe drept figură istorică îl face pe Strabon să confunde rolul marelui preot, ca zeu, în loc de a servi ca intermediar între geto-daci și zeul acestora. Faptul că numele lui Zamolxe a supraviețuit, legat fiind de întărirea religiei geto-dace, dovedește că acesta era zeul lor și că în vremea lui Strabon, Deceneu era marele preot al lui Zamolxe.

Capacitatea marelui preot de a prezice viitorul, după cum este menționat de Strabon, rezultă din rolul său de intermediar între zeu și om, din comunicarea sa cu Zamolxe. Anterior apariției clasei clericale, această legătură directă cu Zamolxe era posibilă doar prin moarte, după cum era evident din ritualul mesagerului, dar acum o ființă umană servea drept acel mijlocitor. Prin urmare, poziția marelui preot era înălțată și venerată. Zamolxe servea drept autoritate transcendentă, din care provenea autoritatea regelui, a marelui preot și a ierarhiei aristocrate, precum și mijloacele prin care ei o mențineau.

Nu există nici un aspect adevărat laic al societății geto-dace. Statul și religia erau nedespărțite. Una din căile principale pentru ca un individ să câștige nemurirea era să moară în timpul luptei pentru statul zamolxian⁴³. Amuri în luptă era considerat drept un act religios. Fără îndoială, asemenea credințe ajută la motivarea reputației geto-dacilor drept războinici nemiloși. Credința superioară în datoria față de stat a servit drept mijloc de menținere a poziției privilegiate a clasei conducătoare în societatea geto-dacă. Sinuciderea se credea a fi preferabilă învingerii în luptă, și actul sinuciderii, în asemenea împrejurări, nu ar lipsi pe cineva de bucuria unei vieți viitoare cu Zamolxe⁴⁴. Dacă structura de stat ar fi pierdută în luptă, o existență lumească nu ar avea nici un sens din moment ce statul geto-dac era reprezentarea pămîntească a lui Zamolxe. După cum vom vedea, această credință a contribuit îndeosebi la decimarea completă a cultului lui Zamolxe, ce a urmat cuceririi romane.

Poligamia era practică pe larg în societatea geto-dacă. Spre deosebire de acestea, preoții lui Zamolxe trăiau o viață celibatară, adesea în izolare⁴⁵. Poligamia era un element important în societatea geto-dacă, care se baza, în mare măsură, pe războaie și agricultură și era, în special, dominată de bărbați. Când bărbații erau pe cîmpul de luptă, responsabilitatea pentru munca cîmpului, creșterea copiilor, dirijarea altor activități zilnice, reveneau în sarcina femeilor. Dacă un bărbat avea mai multe neveste, povara muncii era mai ușor de suportat. În plus, poligamia oferea șansa de sporire a numărului viitorilor soldați pentru a proteja și apăra statul zamolxian; era, de asemenea, privită drept un tip de siguranță socială pentru femeile ai căror bărbați mureau în luptă, căci ele se puteau recăsători. Importanța poligamiei în societatea geto-dacă confirmă faptul că, cu cît un bărbat avea mai multe neveste, cu atît mai mult era respectat⁴⁶.

Preoților li se acorda deopotrivă un mare respect, dar ei aveau o viață celibatară, adesea în singurătate sau fiind în cadrul armatei. Aceasta era important, deoarece, pentru a-și îndeplini rolul de mijlocitori între Zamolxe și poporul său, era nevoie ca preoții să respingă lumea pămîntească și să se concentreze asupra celei spirituale, pentru a-și purifica sufletele. Mai mult, acești preoți erau vegetarieni, ceea ce demonstrează și mai mult importanța respingerii lumii materiale în favoarea celei transcendente. Ideea refuzului poftelor trupești a fost continuată și mai mult atunci cînd marele preot al lui Burebista, Deceneu, a ordonat ca toată vița de vie din țară să fie distrusă, căci vinul exercită o influență nefastă⁴⁷. Pentru a contacta cu Zamolxe, dorințele trupului trebuiau evitate; o metodă obișnuită pentru a realiza legătura era meditația, care era folosită pentru a elibera sufletul de corp⁴⁸. Această categorie de oameni sfinți ce resping dorințele corpului și trăiesc, în general, departe de societate și sînt deosebit de respectați, a rămas o temă constantă în religia est-europeană. Prin integrarea acestora într-o structură de stat puternică, superior organizată, geto-dacii au evitat posibila subminare a ordinii sociale, susținînd legătura directă cu zeul lor.

Ei au fost cooptați de sistem și aflați sub autoritatea marelui preot, care singur comunica direct cu Zamolxe.

Sistemul religios cu preoți și călugări s-a dezvoltat într-o ramură adițională a aristocrației militare. Așa cum era caracteristic nobililor daci, preoții se recunoșteau prin bonetele ce le purtau⁴⁹. Această integrare a comunității religioase în aristocrația geto-dacă poate să fi folosit ca mecanism de consolidare în societate prin oferirea unor mijloace posibile mobilității pe scara ierarhiei sociale a membrilor clasei de jos. Domolirea antagonismului de clasă a întărit și mai mult poziția clasei aristocratice conducătoare.

Dionysos. O dată cu Erwin Rohde numeroși învățați au afirmat că Zamolxe era fratele-zeu al lui Dionysos⁵⁰. Cu toate acestea, cele două religii sînt evident separate și o asemenea interpretare trebuie respinsă. Cultul dionisiac era în principal un cult al fertilității populare, în timp ce cultul lui Zamolxe era o religie a elitei, enunțată în jurul unui stat ecleziastic. Spre deosebire de cultul dionisiac, unde femeile jucau adesea un rol important, cultul zamolxian era dominat de bărbați și nu există nici o dovadă în privința participării femeilor la acesta⁵¹.

Cultul lui Dionysos practica rituri orgiastice și secrete pe care cultul zamolxian nu le conținea. Cîțiva au subliniat sacrificiul uman cuprins în ritualul mesagerului ca dovadă a practicării de rituri secrete, similare cultului dionisiac, de către cultul zamolxian⁵². Aceasta este o ipoteză inexactă, deoarece ritualul mesagerului nu era un rit secret, ci mai degrabă o metodă sistematică de a asigura interacțiunea dintre zeu și om într-o religie ce credea în nemurirea sufletului. În orice caz, acest ritual s-a pierdut și a fost înlocuit de un mare preot care îndeplinea rolul de mijlocitor între divinitate și ființa umană. Cultul dionisiac ajungea la comunicarea cu ființa divină în urma atingerii unei stări de frenezie provenită în mare parte din împlinirea dorințelor trușesti. Preoții lui Zamolxe respingeau dorințele trupului și veneau în comunicare cu zeul lor prin mijloace pasive, de meditație. Nemurirea sufletului nu joacă nici un rol în cultul lui Dionysos. După cum subliniază Mircea Eliade, în ritualul dionisiac «unirea cu divinul a zdruncinat pentru un timp condiția umană, dar nu a reușit să o transforme»⁵³.

Legătura între Zamolxe și Dionysos este una slabă, fundamentată pe interpretări greșite și pe faptul că cultul dionisiac a evoluat în Tracia și era practicat de cîteva triburi de traci⁵⁴. Cultul lui Zamolxe era o religie centrată pe stat, organizată, dominată de bărbați, o religie a elitei geto-dace, în vreme ce cultul lui Dionysos era o religie a tuturor, cu dezordinea și haosul caracteristic, nefavorabil unui sistem puternic de stat (practicarea sa era chiar interzisă în unele state grecești). Pe aceste baze nu poate exista nici o legătură valabilă între Zamolxe și Dionysos.

Zeul Nevăzut. O dată cu cucerirea Daciei de legiunile romane, în anul 106, cultul pentru Zamolxe dispărea. Motivele acestei dispariții sînt evidente. O cauză importantă reprezintă natura deosebită a cultului și legăturile sale strînse cu statul geto-dac. Cucerirea romană a decimat categoriile aristocratice, din rîndurile cărora mulți au murit pe cîmpurile de luptă sau, ca și regele lor, Decebal, au preferat să se sinucidă decît să fie prinși de romani⁵⁵. Credința în sinucidere, ca alternativă cea mai bună, a fost discutată anterior. Cînd structura statului a fost distrusă, la fel s-a întîmplat și cu religia, căci ele au devenit o singură entitate, fiecare dependentă de cealaltă, pentru a supraviețui; fără aceasta poporul nu mai avea nici o legătură cu zeul lor. Statul, ca reprezentare lumească a lui Zamolxe, fusese distrus și astfel zeul geto-dac s-a făcut nevăzut în lumea transcendențială.

Procesul de romanizare ce a urmat cuceririi Daciei a promovat și încurajat cultele romane. Multe dintre acestea erau cunoscute de clasele de jos datorită interacțiunii considerabile, de-a lungul secolelor anterioare cuceririi, dintre Roma și Dacia. Procesul de romanizare a fost mai ușor, deoarece clasele de jos nu erau atît de mult atașate cultului pentru Zamolxe. Inițial fusese religia elitei și clasa de jos nu juca vreun rol deosebit în ea. Desigur, romanii aveau motive să distrugă religia pe care se baza statul geto-dac, pentru a se asigura că acesta nu va mai fi o amenințare pentru puterea romană.

Orice elemente ale cultului pentru Zamolxe, care au supraviețuit în pofida ocupației romane a Daciei, erau, probabil, integrate în religia creștină, atunci cînd s-a răs-

pîndit în sec. al IV-lea în fosta provincie romană. Mircea Eliade subliniază că Zamolxe, mai mult decît oricare alt cult antecreștin, a fost ușor adaptabil religiei creștine⁵⁶. Toți acești factori combinați ajută la explicarea dispariției, aparent completă, a cultului pentru Zamolxe, posterioară cuceririi și ocupației romane. Influențele puternice romane în Dacia, ce au condus la dispariția cultului zamolxian, ar fi în cele din urmă răspunzătoare pentru fuziunea celor două culturi și formarea poporului român.

Concluzii. Localizarea geografică a geto-dacilor, ce corespunde aproximativ României interbelice, i-a făcut pe aceștia dependenți de război, pentru a supraviețui în fața numeroșilor invadatori străini. În aceste condiții aristocrația militară se dezvoltă, în jurul căreia se structurează însăși societatea geto-dacă. Credințele cultului pentru Zamolxe erau favorabile scopurilor aristocrației militare și astfel au fost adoptate de elită și folosite ca bază pentru formarea unui stat puternic și menținerea poziției lor în acesta. Zamolxe ajunge să fie reprezentat drept un rege-zeu printre geto-daci, după cum este evident din istorisirea lui Platon⁵⁷. Astfel Zamolxe devine model al puterii regale într-un stat ecleziastic. Autoritatea regelui lumesc și a însoțitorului său apropiat, marele preot, provine de la Zamolxe; religia și statul devin atît de strîns legate, încît depind una de cealaltă pentru a supraviețui. Cînd, în cele din urmă, Roma cucereste Dacia în anul 106, atît statul, cît și religia se năruie. Studiarea cultului pentru Zamolxe oferă o bună cunoaștere a societății geto-dace. Religia și statul, ce sînt întrepătrunse, și cultul zamolxian servesc spre a menține poziția elitei conducătoare.

Este clar că studiarea viitoare a poporului geto-dac trebuie să examineze atît statul, cît și religia, în loc de a reduce rolul religiei la o simplă curiozitate, după cum s-a întîmplat în multe din lucrările moderne de specialitate⁵⁸.

Note

¹ *Shelley P. B., Ozymandias//Opere alese*, trad. P. Solomon, Buc., 1957, p. 120.

² *Strabo, The Geography of Strabo*, 3, trad. H. L. Jones, Cambridge, Mass., 1960, p. 215; *MacKendrick P., The Dacian Stones Speak*, Chapel Hill, 1975, p. 49; *Eliade M., Zalmoxis, The Vanishing God*, trad. W. R. Trask, Chicago, 1972, p. 12. Strabon ne spune că geții și dacii erau în esență același popor, avînd limba, structura religioasă și politică comună.

³ *Pârvan V., Dacia*, Cambridge, 1924, p. 62. Rolul geto-dacilor ca arcași este evidențiat de Thucydides, *History of the Peloponnesian War*, trad. R. Warner, New York, 1985, p. 187, 189.

⁴ *Berciu D., Daco-Romania*, trad. J. Hogarth, Geneva, 1978, p. 29.

⁵ *Herodotus*, 2, trad. A. D. Godley, Cambridge, Mass., 1966, p. 295.

⁶ *Eliade M.*, op. cit., p. 53, unde își bazează presupunerea pe o posibilă etimologie a numelui Gebeleis.

⁷ *Condurachi E., Daicoviciu C.*, Romania, trad. J. Hogarth, Geneva, 1971, p. 106; *Șt. Pascu, A History of Transylvania*, trad. R. Ladd, Detroit, 1982, p. 10; *Bârlea O. Romania and the Romanians*, trad. G. Mureșan și E. Moțiu, Los Angeles, 1977, p. 183.

⁸ *Herodotus*, 2, p. 297.

⁹ *Stoianovich T., A Study in Balkan Civilisation*. New York, 1967, p. 9.

¹⁰ *Ibidem*, p. 9—10.

¹¹ *Eliade M.*, op. cit., p. 1.

¹² *Stoianovich T.*, op. cit., p. 10.

¹³ *Pârvan V.*, op. cit., p. 70.

¹⁴ *Herodotus*, 2, p. 295.

¹⁵ *MacKendrick P.*, op. cit., p. 167; *Pârvan V.*, op. cit., p. 115.

¹⁶ *Herodotus*, 2, p. 295.

¹⁷ *Fol Al., Marazov I.*, Thrace and Thracian, New York, 1977, p. 59.

¹⁸ *Banu I., Zalmoxis et le Phénomène des Sectes*, // Actes du IIe Congrès International de Thracologie, Bucarest, 4—10 Septembre, 1976, 11, 1980, p. 123.

¹⁹ *Plato, Gorgias*, trad. W. C. Hembold, Indianapolis, 1982, p. 102—107.

²⁰ *Herodotus*, 2, p. 295, 297.

²¹ *Fol Al., Marazov I.*, op. cit., p. 19; *Pârvan V.*, op. cit., p. 72; *Bârlea O.*, op. cit., p. 183.

²² Pentru o discuție asupra relației dintre daci și lupi, cf. *Eliade*, p. 1—20.

²³ *Rossi L., Trajan's Column and the Dacian Wars*, trad. J. M. C. Toynbee, 1971, p. 126; *Pârvan V.*, op. cit., p. 124.

²⁴ *Rohde E., Psyche*, ed. a 2-a, Londra, 1950, p. 268; *Carpenter R., Folk Tale, Fiction and Saga in the Homeric Epics*, Berkeley și Los Angeles, 1956, p. 112—135.

²⁵ *Pârvan V.*, op. cit., p. 14.

²⁶ *Bârlea O.*, op. cit., p. 183.

²⁷ *Eliade M.*, op. cit., p. 54—55; *Condurachi și Daicoviciu*, p. 107; *Florescu R., The Art of Dacian-Roman Antiquity*, trad. S. Celac, București, 1986, p. 20.

²⁸ *Rossi L.*, op. cit., p. 224.

²⁹ *Herodotus*, 2, p. 297.

³⁰ *Minar E. L., Early Pythagorean Politics in Practice and Theory*, Baltimore, 1942, p. 6.

- ³¹ Herodotus, 2, p. 297.
- ³² *Eliade M.*, op. cit., p. 23—24.
- ³³ *Plato*, Charmides//The Dialogues of Plato, 1, trad. B. Jowett, New York, 1937, p. 6.
- ³⁴ *Plato*, p. 6.
- ³⁵ *Fol Al., Marazov I.*, op. cit., p. 49.
- ³⁶ *Plato*, p. 6.
- ³⁷ Ibidem.
- ³⁸ Herodotus, 2, p. 297.
- ³⁹ Pentru o argumentare similară împotriva unei interpretări excesiv de simpliste a omogenității religioase aplicată Spaniei vizigote, cf. *Salisbury J. E.*, Iberian Popular Religion, 600 B. C. to 700 A. D.: Celts, Romans and Visigoths, New York și Toronto, 1985, p. 1.
- ⁴⁰ *Strabo*, 3, p. 185, 187.
- ⁴¹ *Fol Al., Marazov I.*, op. cit., p. 59, 148—149; *Jordanes*, The Gothic History of Jordanes, ed. Ch. C. Mierow, Princeton, 1915, p. 71.
- ⁴² *Strabo*, p. 289. Eroarea lui Strabon de a interpreta pe marele preot drept zeu al geto-dacilor o face și *J. G. Frazer*, The Golden Bough, New York, 1940, p. 97.
- ⁴³ Rossi L., op. cit., p. 121.
- ⁴⁴ Ibidem, p. 196.
- ⁴⁵ *Drăgan J. C.*, We, The Thracians and Our Multimillenary History, 1, Milano, 1976, p. 194.
- ⁴⁶ *Strabo*, 3, p. 183.
- ⁴⁷ *Drăgan J. G.*, op. cit., 1, p. 193; *Strabo*, 3, p. 211.
- ⁴⁸ *Fol Al., Marazov I.*, op. cit., p. 59.
- ⁴⁹ *Rossi L.*, op. cit., p. 121; *Jordanes*, p. 71; *Dio Chrysostom*, 5, trad. H. Lamar Crosby, Cambridge, Mass., 1964, p. 179.
- ⁵⁰ *Eliade M.*, A History of Religious Ideas, 1, Chicago, 1972, p. 368. Ca exemple pentru această interpretare cf. Rohde, p. 268; *Guthrie W. K. C.*, The Greeks and Their Gods, Londra, 1950, p. 176.
- ⁵¹ Pentru descrierea cultului dionysiac și a rolului femeii în cadrul său, cf. referirile din piesa lui Euripide *Bacchantele*.
- ⁵² *Rossi L.*, op. cit., p. 21.
- ⁵³ *Eliade M.*, A History..., 1, p. 368.
- ⁵⁴ *Rohde*, p. 256.
- ⁵⁵ *Mușat M., Ardeleanu I.*, From Ancient Dacia to Modern Romania, trad. A. Bantaș și alții, București, 1985, p. 28; Rossi, p. 196.
- ⁵⁶ *Eliade M.*, Zalmoxis, p. 69.
- ⁵⁷ *Fol Al., Marazov I.*, op. cit., p. 49.
- ⁵⁸ Originalul acestui articol a apărut cu titlul *A study* în Geto-Dacian Religion: The Cult of Zalmoxis//East European Quarterly, XXI, 4, ianuarie 1988, p. 501—515, fiind distins cu premiul Joseph World Swain din partea Catedrei de Istorie a Universității din Illinois în anul 1989.

RECENZII

ION CHIRTOAGĂ

O LUCRARE DE SINTEZĂ A ISTORIEI MOLDOVEI

În perioada de transformări profunde în societatea noastră apar noi lucrări științifice, în care istoria patriei este tratată de pe poziții naționale. O astfel de lucrare este și «Istoria Moldovei», care a văzut recent lumina tiparului¹. În ea sînt înmănunchiate 11 schițe, în formă de capitole, în care se abordează diferite probleme ale istoriei Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă la începutul sec. al XIX-lea, cînd mai mult de jumătate din teritoriul acestei țări românești de la est de Carpați a fost încorporat în componența Imperiului rus.

În primul capitol al lucrării scris de V. Dergaciov sînt elucidate unele aspecte ale apariției și dezvoltării societății umane în spațiul Carpato-Nistrean pînă la finele mileniului II î. e. n. Din compartimentul vizat, ce conține o amplă descriere a culturilor arheologice, cititorul poate desprinde că teritoriul Moldovei este locuit de ființe umane mai bine de 200 000 ani, că pe parcursul acestui timp în urma unei munci asidue omul s-a desprins de regnul animal și, împreună cu alți semeni ai săi, a format comunitatea primitivă, care constituie prima comunitate socială din istoria omenirii.

Următorul capitol alcătuit de I. Niculiță este dedicat comunității tracilor. Din neamul tracilor, apreciat de Herodot ca «cel mai numeros din lume, după al inzilor», ocupînd o bună parte a Europei de Sud-Est, treptat s-au desprins cei septentrionali, care au format în jurul geților o comunitate etnică cu structuri politice, inclusiv și cea a lui Burebista. Această mare uniune de triburi în frunte cu Burebista și Deceneu avea multe din atributele unui stat timpuriu: aparat politic unic și armată care nu depindeau de aristocrația tribală, legi obligatorii pentru toți locuitorii țării ș. a. Însă după moartea tragică a lui Burebista regatul lui s-a divizat în cîteva formațiuni politice mai mici, iar centrul de gravitate a tracilor septentrionali s-a mutat în arcu intracarpatic, unde s-a format statul dacilor, care pe timpul lui Decebal a opus o rezistență dîră politicii expansioniste a Romei. Pe timpul lui Traian statul dac a căzut sub loviturile «stăpînilor lumii», fapt care a avut urmări diverse, profunde și contradictorii asupra dezvoltării ulterioare a geto-dacilor. Una din ele o constituie desfășurarea unei romanizări intense a populației locale. Autorul consideră că în procesul de romanizare un rol important l-au jucat militarii, plasați chiar și în afara frontierei imperiale, de exemplu, într-o întăritură descoperită recent lîngă Soroca. Acest proces de romanizare a continuat și după retragerea administrației romane la sud de Dunăre.

Autorul capitolului următor D. Dragnev, supunînd unei analize critice argumentele, care s-au acumulat pe parcursul a două secole de discuții dintre părtașii «teoriei continuității» și celei «migraționiste», expune unele sugestii noi în favoarea opiniei despre perpetuarea daco-românilor la nordul Dunării chiar și în timpul migrației nomazilor pe acest teritoriu. Domnia sa subliniază că după retragerea Daciei Traiane la sudul Dunării în 271 presiunea gotică în spațiul vizat era slabă și populația locală sedentară nu avea motive să-și părăsească locurile natale pentru a-i urma pe reprezentanții aparatului de stat roman evacuat în Balcani. Abia peste un secol, o dată cu năvălirea altor triburi nomade, în primul rînd a hunilor (a. 376), pericolul crește vertiginos. Însă și după această dată, conform surselor istorice, inclusiv și a celor arheologice, populația daco-romană continuă să viețuiască pe pămîntul străbun al tracilor septentrionali. Continuă și procesul de romanizare, care a dus în sec. VII—VIII la formarea poporului și limbii vechi române. Tot aici e prezentă și explicația utilă că românii erau numiți de către vecinii lor *valahi* (*vlahi*, *volohi*, *blachi*), fapt care în fond constituie o recunoaștere a unității poporului român pe tot spațiul lui vital.

Procesul de constituire a Țării Moldovei pe fundalul evoluției relațiilor social-economice în spațiul Carpato-Nistrean și alte pămînturi românești este prezentat succint

de către L. Polevoi. Autorul capitolului, pe bună dreptate, observă că apariția statului este precedată de existența «unor formațiuni prestatale relativ mici — a cnezatelor și voievodatelor» evidențiate și în documentele vremii: cronica germanului Thomas Tuscus din sec. al XIII-lea, a polonezului Jan Długoś (pentru anul 1325), scrisoarea călugărilor franciscani (1370) despre existența voievodatului «Vlahia» cu centrul la Siret. Aici am mai adăuga și menționarea «ducelui Râmunc din țara vlahilor» într-o epopee germană (până la a. 1200) și voievodatul valah de la est de Carpați întâlnit în cronica rimată a lui Otocar de Știria (1307)².

În trei capitole pregătite de Gh. Gonța și I. Eremia e studiată evoluția situației externe a Țării Moldovei în sec. XV—XVII. După constituirea statului român respectiv, la est de Carpați urmează o perioadă de consolidare a lui pe timpul lui Alexandru cel Bun, apoi după încheierea acestei domnii îndelungate și liniștite — ani de lupte interne, care pun sub semnul întrebării existența Moldovei ca țară distinctă. În asemenea condiții la putere vine Ștefan cel Mare, care mai întâi stabilizează situația internă, apoi obține un șir de victorii asupra ungurilor, tătarilor, turcilor și polonezilor, ridicând mult autoritatea Moldovei pe arena internațională (deși pe timpul lui în mâinile turcilor cade Chilia și Cetatea Albă). După moartea marelui domnitor situația țării se agravează. Ea pierde o parte din pământurile sale, unde se instaurează administrația otomană. Pe majoritatea teritoriului ei continuă să se mențină administrația națională și limba maternă, însă o dată cu instaurarea dominației otomane în Moldova, o bună parte din bunurile materiale țin calea spre Constantinopol, detașamentele militare ale țării sînt nevoite să participe la campaniile expansioniste ale Porții. În perioada vizată se fac încercări de scuturare a regimului de dominație otomană atît în mod individual, cît și în coaliție cu alte state. Pe parcursul a două secole au fost repute unele succese remarcabile. Însă în ultimă instanță cuvîntul decisiv și-l spunea potențialul militar și uman al Imperiului Otoman, imperiu care ocupa un vast teritoriu pe trei continente.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea la cîrma țării vin domnii de origine balcanică (de obicei greacă), care erau puțin mai fideli Porții decît cei pămînteni. Politica de numire a străinilor la domnia țării, după cum se menționează în capitolul alcătuit de D. Dragnev, e promovată cu insistență de către Poartă, mai ales în sec. al XVIII-lea, cînd ea e nevoită să ducă mai multe războaie grele în apropierea litoralului de nord-vest al Mării Negre și avea nevoie de sprijinul fidel din partea păturilor guvernante din Moldova și Muntenia. Pentru a se menține la putere în aceste țări române, domnii fanarioți erau nevoiți să facă unele reforme, care în ultimă instanță contribuiau la îmbunătățirea situației lor interne. Cu concursul fanarioților este lichidată iobăgia, înfăptuită reforma administrativă, sînt deschise școli noi de care beneficiau nu numai copiii grecilor, ci și ai boierilor pămînteni. În perioada respectivă Dimitrie Cantemir, domn pămîntean, face și o tentativă nereușită de scuturare a dominației otomane cu ajutorul țarului Petru I. Această tendință persistă mai ales în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea — începutul celui următor, cînd izbucnesc mai multe războaie ruso-turce și se face simțită o schimbare în corelația de forțe din estul Europei în defavoarea Porții.

În perioada respectivă, elucidată de V. Tcaci și V. Mischevca, românii din Moldova își puneau mari speranțe în posibilitatea abolirii dominației otomane la nord de Dunăre cu sprijinul armatei ruse. Însă țarismul urmărea scopurile sale în bazinul Mării Negre și în sud-estul Europei. La aceasta se adăuga lupta marilor puteri pentru moștenirea otomană. Iar Moldova și în continuare rămîne sub dominația otomană. În perioada vizată se produc schimbări esențiale și în mediul populației locale, mai ales în sfera spirituală. Sub influența curentelor filozofice europene, în primul rînd a iluminismului, a revoluției franceze, se produce o evoluare de la «conștiința ortodoxă» la cea națională, astfel apărînd baza teoretică necesară pentru unificarea politică de mai tîrziu. Însă în 1812 la «Hanul lui Manuc» încalcînd angajamentele asumate în calitate de «ocrotitor» al poporului român, al integrității lui teritoriale, țarismul «rupe din trupul Moldovei partea cea mai bună», spațiul dintre Nistru și Prut. Aceasta a complicat și mai mult dezvoltarea ulterioară a populației ținutului.

Viața social-economică și politică a țării era substanțial completată de cea culturală. După cum menționează A. Eșanu, autorul capitolului respectiv al lucrării, cultura medievală din Moldova ca parte integrală a culturii românești s-a cristalizat către sec. X—XIV, avînd la bază mai multe curente: antic romano-latin, etnospiritual și spiritual-

religios. Pe parcursul mai multor secole cultura românilor din Moldova a asimilat și valori culturale europene. Autorul elucidează succint utilizarea la est de Carpați a scrișului, inclusiv a grafiei latine, dezvoltarea diferitelor forme de învățămînt, a tiparului, cronografiei oficiale și neoficiale, folclorului, arhitecturii și artei plastice.

Lucrarea nu e lipsită și de unele inexactități. De exemplu, în lucrare e scris Sabotinovca (corect Sabatinovca, p. 28), 200 băieți (2000 băieți, 95), Corlu (Ciorlu, 106), Sahid (Sahib, 108), iurluc (iurdluc, 110), tiur (tuiuri, 114), silhdar (silâhdar, 166), Francisc I (Franț I, 191) ș. a. Însă aceste mici deficiențe nu pot diminua munca colectivului de autori, care practic au întocmit prima lucrare de sinteză din perioada postcomunistă dedicată istoriei Moldovei. Cartea e scrisă într-un stil accesibil pentru cititorul larg, doritor să se familiarizeze mai profund cu istoria țării noastre pînă în perioada inițială a epocii moderne.

NOTE

¹ Istoria Moldovei din cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii). Chișinău, «Știința», 1992, 230 p.

² Spinei V., Realități etnice și politice în Moldova meridională, în secolele X—XIII. Români și turanici. Iași, 1985, p. 137.

DEMIR DRAGNEV

O NOUĂ EDIȚIE A OPEREI LUI ALEXANDRU BOLDUR

La sfîrșitul anului 1992 prin străduința editurii «Victor Frunză» (București) în colaborare cu editura «Logos» (Chișinău) a fost reîntoarsă cititorului român opera de bază a distinsului nostru istoric Alexandru V. Boldur (1886—1982) «Istoria Basarabiei». Sub acest titlu editorii au întrunit într-un singur volum trei lucrări științifice «Istoria Basarabiei, Contribuții la studiul istoriei românilor, Epocile vechi (pînă la sec. XVII)», Chișinău, 1937; «Contribuții la studiul istoriei românilor, Istoria Basarabiei sub dominațiunea rusească (1812—1918). Politica, Ideologia, Administrația», Chișinău, 1940; «Basarabia Românească», București, 1943.

Primele două titluri prezintă volumele I și III ale prestigioasei sale opere «Istoria Basarabiei», pe cînd al treilea este o sinteză succintă a întregii istorii a ținutului, care în varianta ei lărgită așa și n-a fost publicată niciodată. N-a fost publicat nici volumul II din «Istoria Basarabiei», care trebuia să fie consacrat sec. XVII—XVIII, deoarece în circumstanțele politice ale timpului autorul a socotit mai oportun să pună la dispoziția cititorului o prezentare științifică bazată pe un cerc larg de izvoare a perioadei din istoria provinciei ce a urmat după anexarea ei la Rusia în 1812.

Care a fost necesitatea reeditării operei savantului moldovean acum peste cincizeci de ani după apariția primei ediții? La această întrebare ne răspunde însuși editorul ei Victor Frunză care s-a străduit să execute cartea la un înalt nivel poligrafic: «Am socotit de datoria noastră a oferi generațiilor actuale o operă care din august 1944 și pînă în decembrie 1989 a fost interzisă, prigonită, arestată, arsă, persecutată în tot spațiul românesc...».

Difuzarea cărții lui Al. Boldur în Republica Moldova mai are o semnificație: un distins basarabean le spune pămîntenilor săi adevărata lor istorie, de care regimul totalitar a încercat să-i despartă în decursul a cinci decenii.

Volumul I al operei bolduriene ne reîntoarce la situația din istoriografia românească creată la sfîrșitul anilor '30. În acest volum autorul se străduie să urmeze îndemnul lui Ion Bogdan, lansat încă la începutul sec. al XX-lea de a studia în primul rînd originea și organizarea statelor românești, a orașelor, a sistemelor de apărare, a proprietății funciare, a naturii puterii domnești, a condițiilor economice ale diferitelor pături sociale, a raporturilor dintre ele, a formelor dreptului vechi românesc, de a căuta

să pătrundă în sufletul strămoșilor... Anume în această direcție de investigații, socotită de savantul nostru încă slab cercetată în istoriografia românească de atunci, el a adus contribuții destul de substanțiale. Problemele vizate își găsesc reflecție în cele 20 de capitole ale acestui volum, fiind împărțite în patru părți: 1. Inceputurile neamului românesc; 2. Năvălirile barbare; 3. Incercări de organizare politică. Epoca primitivă; 4. Intemeierea principatelor române. Feudalismul românesc.

Privit în ansamblu, acest volum prezintă o istorie a Țării Moldovei pînă la sfîrșitul sec. al XVI-lea, încadrată în contextul general al istoriei românilor, în care au fost incluse și unele momente mai detaliate, referitoare la teritoriul basarabean. De fapt, numai capitolul 20 este consacrat direct Basarabiei, fiind intitulat «Basarabia în perioada feudalismului românesc». În acest capitol în atenția autorului se află istoria cetăților, orașelor și altor localități basarabene (inclusiv și dispărute), precum și analiza unor date statistice referitoare la populația provinciei.

Volumul III al operei lui Al. Boldur e consacrat exclusiv istoriei Basarabiei sub dominația Imperiului rus (1812—1918). Spre deosebire de tematica volumului I, care după apariția lui a fost de mai multe ori expusă într-un șir de alte lucrări de sinteză, tematica volumului III nu s-a bucurat de un asemenea interes în istoriografia românească. Era un subiect interzis, care putea fi interpretat numai de pe pozițiile cunoscute ale istoriografiei sovietice, ce elogia actul anexării Basarabiei de către Rusia în 1812. În consecință, lucrarea lui Al. Boldur rămîne și astăzi cea mai completă sinteză referitoare la perioada vizată.

Al treilea compartiment al cărții — schița științifico-populară «Basarabia Românească» — conține și unele materiale originale, referitoare la ținutul dintre Prut și Nistru, ce n-au fost incluse în volumele I și II ale «Istoriei Basarabiei» (statistica populației, cultura, colonizarea provinciei de către ruși etc.), precum și o prezentare succintă a perioadelor cronologice ce lipsesc în volumele respective: sec. XVII—XVIII și anii 1917—1940. Referitor la ultima perioadă e necesar să menționăm că Al. Boldur a fost primul, care a încercat să o analizeze științific.

Desigur acum, după jumătate de secol de cînd au fost scrise lucrările incluse în «Istoria Basarabiei», anumite aprecieri și concluzii ale autorului n-au rezistat timpului, fiind revăzute în istoriografie pe baza unor izvoare noi. De aceea era nevoie de anumite note și comentarii, aprecieri suplimentare. Pentru asemenea situații avem exemple demne de urmat. Printre ele menționăm reeditarea în 1988 a operei lui G. I. Brătianu «O enigmă și un miracol istoric: poporul român» (ultima ediție apărută în 1942), care a fost însoțită de un larg studiu introductiv, note științifice, semnate de S. Brezeanu. În ele cu cea mai mare scrupulozitate e analizat aportul lui G. I. Brătianu în medievistica românească și raportul dintre lucrarea numită și nivelul actual al științei. Opera lui Al. Boldur, spre marelui nostru regret, n-a avut fericirea de o asemenea apreciere. Succinta prefață a editorului nici pe departe nu poate satisface necesitatea de a îndruma cititorul spre o apreciere justă a lucrării savantului nostru în contextul istoriografiei românești actuale. Tendința unor editori de a pune cît mai urgent la dispoziția cititorului lucrările istoricilor, interzise de regimul totalitar, are și un aspect negativ în sensul că cercurile largi de cititori, alături de informații veritabile, vor însuși și concepții depășite, chiar și viziuni eronate. În această privință lucrarea lui Al. Boldur nu prezintă o excepție. Aceeași soartă o împărtășit-o și «Istoria Basarabiei» de Ion Nistor (Chișinău, 1991), un volum alcătuit din lucrările: N. Iorga «Basarabia noastră», Z. Arbure «Liberarea Basarabiei», L. Boga «Lupta pentru limba românească și ideea unirii...» (Chișinău, 1993), precum și multe alte lucrări de valoare, dar corespunzătoare nivelului științei timpului, cînd au fost scrise. O speranță că această tendință va fi depășită ne oferă editarea lucrării științifico-populare a lui Șt. Ciobanu «Basarabia. Populația, istoria, cultura» (Chișinău «Știința», 1992), ce conține ceea ce trebuie să aibă toate lucrările reeditate: îngrijirea textului, note și comentarii necesare (alcătuitor Cornel Scafeș), precum și a monografiei «Nicolae Milescu Spătaru» de P. P. Panaitescu (Chișinău «Știința», 1993), ediție îngrijită și comentată de Ștefan Gorovei care încadrează operele respective în contextul istoriografiei contemporane.

Revenind la opera savantului nostru, sîntem nevoiți să menționăm că este imposibil în spațiul de care dispunem de a prezenta o analiză cît de cît suficientă a aportului ei în istoriografia românească, sperînd că între timp vor fi editate operele complete ale

lui Al. Boldur, ce vor include și un studiu introductiv științific, precum și comentariile necesare.

Dintre problemele primordiale ce necesită note explicative ale editorului am putea enumera unele concepții teoretice ale savantului expuse în volumul I al operei sale, mai ales referitoare la particularitățile feudalismului românesc și periodizarea istoriei românilor, precum și un șir de interpretări istorice concrete. Printre ultimele poate fi numită concepția autorului despre perpetuarea elementelor traco-getice cu mult după prăbușirea lumii antice, despre originea tracă a ulicilor și tiverților, ipoteza pluralistă a formării Statului Moldovenesc prin care se acorda atenția principală componentelor românești («bolohovenii», «brodnicii») venite pe teritoriul Moldovei din Podolia etc. Ar fi fost necesar de specificat din ce motive cei mai mulți istorici români n-au acceptat aceste concepții și ipoteze ale autorului.

În ceea ce privește volumul III și aici multe evenimente legate de istoria Rusiei ar necesita note explicative vizînd realizările istoriografiei ruse contemporane în cercetarea lor (aprecieri ale mișcării social-politice și naționale din Rusia etc.). Anumite aprecieri din volum ar putea fi comentate prin prisma unor izvoare din arhive publicate recent. În această ordine de idei am putea apela chiar la nota lui Victor Frunză privind lucrarea lui Al. Boldur «Basarabia Românească», inclusă în prezenta ediție, în care se menționează că «despre ultimatumul sovietic adresat României în iunie 1940 și despre operațiunea anexării Basarabiei, Bucovinei de Nord, inclusiv a Ținutului Herța, care i-a urmat, istoria dispune astăzi de mult mai multe informații decît ne-a putut pune la dispoziție autorul acestei opere». Cele spuse, credem noi, într-o anumită măsură se referă și la alte aspecte ale problemelor cercetate de savant. Datoria istoricilor contemporani constă în a pune la dispoziția cititorilor, prin intermediul notelor explicative la opera lui aceste informații noi de care dispune știința istorică actuală.

În concluzie e necesar să menționăm că am fi absolut nedrepti, dacă n-am constatat că chiar și după jumătate de secol, datorită cunoașterii profunde a izvoarelor istorice, a istoriografiei europene din Est și Vest, a talentului original al distinsului nostru savant, majoritatea operelor lui și astăzi își păstrează actualitatea, prezentînd o realizare remarcabilă a istoriografiei noastre naționale. Lucrările lui Al. Boldur, incluse în prezenta ediție, se situează printre cele mai prestigioase cercetări privind istoria românilor, și a plaiului basarabean în special, și își vor aduce aportul la aprofundarea conștiinței naționale a cercurilor largi de cititori.

ION ȘPAC

SURSĂ INFORMATIVĂ DE VALOARE

Soarta cărții moldovenești a preocupat mințile cărturarilor noștri din cele mai îndepărtate timpuri. Ei, pornind de la prima carte tipărită în Moldova în limba română «Carte românească de învățătură...» (1643) și continuînd cu «Psaltire ...pre versuri tocmită» de Dosoftei (1673), cu cronicile lui Miron Costin, Ion Neculce, cît și alte lucrări de Nicolae Milescu Spătarul, Dimitrie Cantemir, au studiat diverse aspecte ale acestui izvor de cultură, care se numește *carte*. Istoria a păstrat multe nume de personalități, care au contribuit la dezvoltarea și studierea acestui fenomen cultural. Printre ei au fost Petru Movilă, M. Strilbițchi, Gh. Asachi, G. Bănulescu-Bodoni, A. Iașimirski, P. Sircu, Șt. Ciobanu ș.a. La studierea istoriei cărții în toată complexitatea ei contribuie și contemporanii noștri: V. Coroban, E. Russev, E. Leviț, I. Madan, V. Chiriac ș.a.

Un loc aparte în organizarea și înfăptuirea investigațiilor în acest domeniu, mai ales la etapa actuală, revine procesului de elaborare a surselor informative și, în special, a celor bibliografice. În realizarea acestor probleme și-au adus aportul, la diferite etape, mai mulți specialiști: I. Bianu, M. Hodoș, D. Simionescu, P. Draganov, Al. David, P. Mihail (Mihailovici), Șt. Ciobanu, G. Ștrempel ș.a. Doi ani în urmă, prin editarea primului volum al catalogului general «Cartea Moldovei», lista dată a fost completată cu trei nume noi: Nina Matei, Claudia Slutu și Valentina Farmagiu.

Prima fasciculă a apărut, după cum am mai spus, doi ani în urmă, în 1990. Ea a fost deja recenzată (Vezi: *Trifan C.//Lit. și arta*. 1992, 27 august; *Moscovici Z.//Biblioteca*. 1991, nr. 7—8), nouă rămânându-ne să amintim cititorului, că lucrarea cuprinde ediții vechi din sec. al XVII-lea — începutul sec. al XIX-lea, în total 260 de descrieri. 51 dintre ele reprezintă înregistrări bibliografice ale cărților în limbile română, slavonă, franceză, germană, neogreacă, tipărite cu caractere chirilice, civile ruse, latine și gotice. Celelalte 209 cărți formează un indice aparte, în formă de supliment, intitulat «Cărți vechi tipărite în sec. XVII—înc. sec. XIX cunoscute după izvoare bibliografice și ediții științifice».

La finele anului 1992, a văzut lumina tiparului fascicula a doua a catalogului, intitulată: «Cartea Moldovei (sec. XVII—înc. sec. XX): Ediții cu caractere chirilice (sec. XIX—înc. sec. XX)»/Alc.: V. Farmagiu, N. Matei, C. Slutu; Col. de red.: A. Eșanu, P. Cojuhari, L. Guțul. Chișinău: Știința, 1992, 266 p., care include descrierile bibliografice ale cărților apărute în anii 1813—1918 la tipografiile din București, Kazan, Chișinău, Iași, Mănăstirea Neamț, Moscova, Odesa, Petersburg și Thessalonica.

Structura catalogului cuprinde: Prefață; studiul introductiv: «Tiparul și editarea cărților în Moldova (sec. XIX—înc. sec. XX)» al membrului corespondent al A.Ș.M. A. Eșanu: Ediții cu caractere chirilice, sec. XIX—înc. sec. XX (Catalog); Ediții cu caractere chirilice, sec. XIX—înc. sec. XX, cunoscute după izvoare bibliografice și ediții științifice; precum și un complex întreg de indici auxiliari, meniți să orienteze cititorul în materia ediției.

Pornind de la practica de lucru, îmi permit să îndemn cititorii să consulte catalogul chiar de la prefață și studiul introductiv, altfel sînt amenințați să nu prindă rostul și specificul informativ sau auxiliar al celorlalte compartimente, care, prin funcțiile atribuite, diferă unul de altul și, în același timp, se completează reciproc. Ne-o demonstrează cu prisosință capitolele de bază, ce urmează imediat după prefață și studiul introductiv. Primul capitol include descrierile tipăriturilor vechi aflate în posesia bibliotecilor din Moldova, pe care alcătuitoarii au avut posibilitatea să le descrie, ținînd exemplarul în mînă, fapt ce le-a permis, pe lîngă elementele obligatorii ale înregistrării bibliografice, să folosească pe larg adnotarea, care cuprinde foaia de titlu integral; pagina culeasă; numărul de rînduri de pe pagină; ornamentul și cuprinsul cărții descrise și, totodată, să apeleze la diverse referințe, privind sursele bibliografice, locul de păstrare a exemplarelor, particularitățile fiecărui exemplar (complet, incomplet, defectat, prezența autografelor, ștampilelor) etc. În acest mod au fost descrise 150 de titluri de cărți, ce cuprind 360 de exemplare. Următorul compartiment este alcătuit din 331 de ediții depistate după izvoare bibliografice și, în consecință, descrierile bibliografice conțin doar elementele obligatorii, reproduse din sursa respectivă. În total prezenta fasciculă înregistrează 481 de titluri de cărți rare, ce constituie un volum impunător de cărți-monumente de cultură națională scrisă, care se vrea valorificat în sensul adevărat al cuvîntului.

Fascicula de față, de altfel ca și prima, este destinată, după cum consemnează alcătuitoarii, pentru cercetători, lectori, jurnaliști, lucrători ai arhivelor, muzeelor și bibliotecilor. Fără intenția de a polemiza, îndrăznesc a concretiza că lucrarea este adresată, în primul rînd, cercetătorilor, și, mai concret, istoricilor care acum au posibilitatea să primească informații și să continue investigațiile deja în vedere a determinării și aprecierii valorii fiecărei ediții. Ceilalți destinatari: jurnaliști, lucrători ai arhivelor, muzeelor și bibliotecilor, la rîndul lor, îndeplinindu-și funcțiile respective: de propagare, studiere sau de deservire, în ultimă instanță, vor contribui la realizarea aceluiași scop, de a stabili istoria adevărată a fiecărei ediții în parte și, concomitent, de a scrie istoria neamului nostru în toată complexitatea ei.

Un rol de seamă în realizarea acestui scop final revine indicilor auxiliari și suplimentelor. Acestea vor ajuta cititorul să găsească autorul și cartea căutată (*Indici de nume*), titlul cărților ce-l interesează (*Indicele denumirilor de cărți*), imaginea unei pagini sau coperta cărții respective, alte ilustrații necesare pentru studiu (*Lista ilustrațiilor*), să determine locul de editare sau de păstrare a cărții respective (*Locuri de ediții și tipografii, lista bibliotecilor și muzeelor, depozitare de ediții...*), sursele consultate de alcătuitoari (*Lista publicațiilor utilizate și semnele lor convenționale*) etc. Luînd în considerație condițiile în care au lucrat alcătuitoarele catalogului, îndrăznesc

să afirm că aceste trei femei au ridicat un substrat de carte rară, care poate fi asemuit cu un munte, ce ascunde în interiorul său bogății nestemate, ridicînd pe altarul culturii naționale un monument adevărat cărții moldovenești.

Lucrarea recenzată, fiind fără doar și poate de o mare valoare științifică, are și unele lacune care nicidecum nu diminuează importanța sa în ansamblu. Cea mai mare scăpare înregistrată de noi o constituie inconsecvența folosirii unor semne la descrierea bibliografică a documentelor. Conform Standardului de care s-au condus alcătuirii la descrierea unei cărți traduse, imediat după titlul ei, separîndu-se printr-o oblică (/), se indică informația despre traducere și traducător. Alcătuirii noștri, în cazul de față, mai des apelează la două puncte (:). (Vezi și compară: nr. 7 și 8, p. 62, 63; nr. 29 și 30, p. 89—91). O altă scăpare se referă la *Lista bibliotecilor și muzeelor, depozitare de ediții cu caractere chirilice și semnele lor convenționale*, din care lipsesc unele semne convenționale, întîlnite însă în catalog (Vezi: nr. 102, p. 162. Semnul convențional «BRM» lipsește din lista respectivă). Mai sînt, probabil, și alte inexactități neînsemnate, cum este confundarea fraților Ion și Pantilimon Halippa din trimiterile bibliografice (p. 16). Mai subliniem tirajul extrem de mic și costul neaccesibil. Aceste obiecții însă nu scad cîtuși de puțin valoarea lucrării în plan informa-tiv.

La încheiere țin să mai constat o dată: Catalogul prezentat aici constituie o sursă incontestabilă de informație pentru desfășurarea investigațiilor corespunzătoare. Între copertele acestei cărți se ascund multe teze pentru diverse titluri științifice. Deci, să sperăm și noi, alături de colectivul de autori, că fascicula de față, cît și Catalogul în întregime, precum și articolul introductiv al dlui A. Eșanu, care a și pus piatra de temelie pentru cercetările ce ne așteaptă, vor servi drept imbold pentru continuarea sondajelor în domeniul istoriei cărții atît de puțin studiată în genere și mai ales în jumătatea a doua a sec. al XIX-lea.

CUPRINS

75 de ani de la Unirea Basarabiei cu România

<i>Iurcanu Ion</i> . MIRAJUL INDEPENDENȚEI. Republica Democratică Moldovenească între 24 ianuarie și 27 martie 1918	3
<i>Varta Ion</i> . Unele aspecte privind mișcarea națională în Basarabia la începutul sec. al XX-lea	14
<i>Ghișiu Mitru</i> . Rolul factorului extern în Unirea Basarabiei cu România la 1918	27

Studii și comunicări

<i>Adâniloae Nichita</i> . Invățământul în sudul Basarabiei între anii 1857—1878	33
<i>Eșanu Andrei</i> . Valori bibliofile în colecții particulare din Republica Moldova (Un. «Catavasier» tipărit la Iași în 1792)	41

Documentar

<i>Eremia Ion</i> . Nicolae Mănescu și Ioan Belevici: o pagină din istoria diplomației moldovenești din sec. al XVII-lea	49
--	----

Din istoria științei

<i>Пормакли Светлана</i> . Одесское общество истории и древностей, и место Бессарабии в его научной жизни	54
---	----

Plai natal

<i>Haidarli Dănu</i> . Materiale documentare în ajutor cercetătorilor istoriei satelor și orașelor din Moldova (XII)	62
--	----

În ajutor profesorilor de istorie

<i>Treptow Kurt</i> . Studiu asupra religiei geto-dace: cultul lui Zamolxe	65
--	----

Recenzii

<i>Chirtoagă Ion</i> . O lucrare de sinteză a istoriei Moldovei	74
<i>Dragnev Demir</i> . O nouă ediție a operei lui Alexandru Boldur	76
<i>Șpac Ion</i> . Sursă informativă de valoare	78

3/1-105
5 r. 50 c.

Indice 76965

ISSN 0236-3100. REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI, 1993, nr. 4, 1-80

CHIȘINĂU «ȘTIINȚA» 1993

Coli de tipar conv. 7,0. Coli editoriale 8,0. Tirajul 2205. Comanda 169. Prețul 5 r. 50 c.

Întreprinderea editorial-poligrafică „Știința”, 277028. Chișinău, str. Academiei, 3

Adresa colegiului de redacție: 277004. Chișinău, str. 31 August, 82. tel. 23-33-14